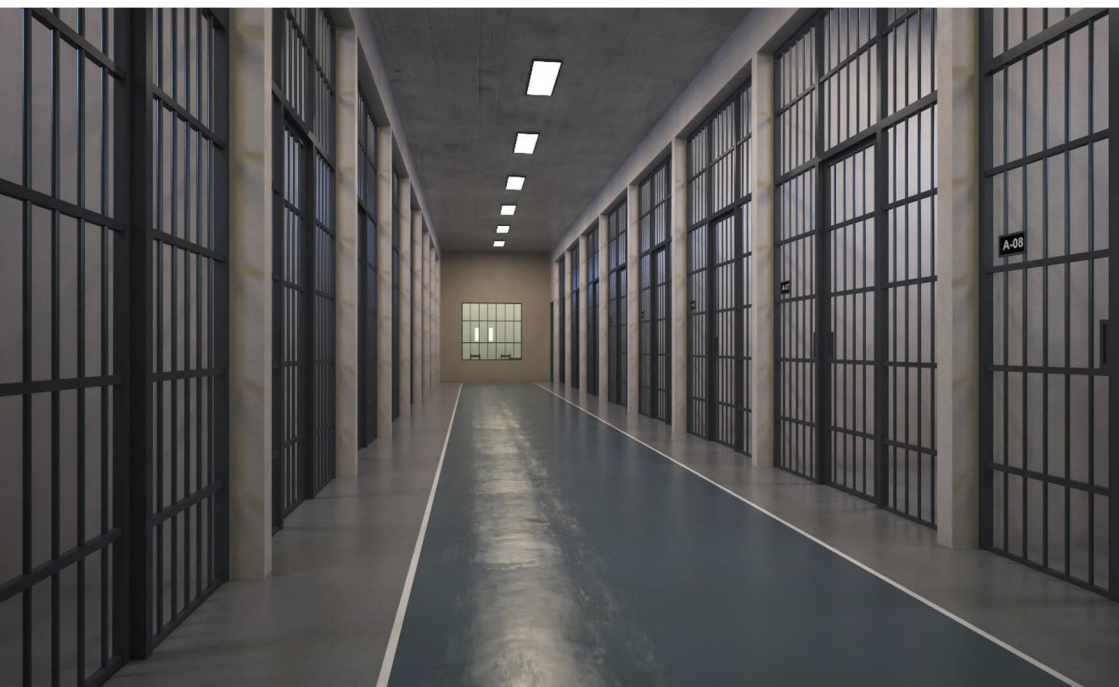

ПЕНІТЕНЦІАРНА
АКАДЕМІЯ
УКРАЇНИ

**ПРАВОВІ ЗАСАДИ
ПРИВЕДЕННЯ УМОВ ТРИМАННЯ
В СЛІДЧИХ ІЗОЛЯТОРАХ
УВ'ЯЗНЕНИХ ТА ЗАСУДЖЕНИХ
У ВІДПОВІДНІСТЬ
ДО ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ**

МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
ПЕНІТЕНЦІАРНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ

**ПРАВОВІ ЗАСАДИ
ПРИВЕДЕННЯ УМОВ ТРИМАННЯ
В СЛІДЧИХ ІЗОЛЯТОРАХ
УВ'ЯЗНЕНИХ ТА ЗАСУДЖЕНИХ
У ВІДПОВІДНІСТЬ
ДО ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ**

Монографія

*За загальною редакцією
доктора юридичних наук, професора
Пузирного В. Ф.*

Чернігів 2023

УДК 340.132:(343.126.1+342.7ЄС)

П68

*Рекомендовано до друку вченою радою Пенітенціарної академії України
(протокол № 12 від 27 жовтня 2023 року).*

Авторський колектив:

Пузырьов М. С. – професор кафедри правових дисциплін гуманітарного факультету Національної академії Національної гвардії України, доктор юрид. наук, старший дослідник; **Попружна А. В.** – доцент кафедри економіки та соціальних дисциплін Пенітенціарної академії України, канд. іст. наук, доцент (підрозділ 1.1); **Боднар І. В.** – начальник кафедри тактико-спеціальної підготовки Пенітенціарної академії України, канд. юрид. наук, доцент; **Малишенко Є. В.** – заступник начальника кафедри тактико-спеціальної підготовки Пенітенціарної академії України, канд. юрид. наук, доцент (підрозділ 1.2); **Кузнецов О. О.** – ст. викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Пенітенціарної академії України; **Єсипенко О. Г.** – ст. викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Пенітенціарної академії України (підрозділ 1.3); **Снітко М. Є.** – ад'юнкт кафедри тактико-спеціальної підготовки Пенітенціарної академії України; **Кирієнко А. І.** – ст. викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Пенітенціарної академії України (підрозділ 1.4); **Сікун А. М.** – заступник начальника кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права Пенітенціарної академії України (підрозділ 2.1); **Денисенко К. В.** – доцент кафедри адміністративного, цивільного та господарського права і процесу Пенітенціарної академії України, канд. наук з держ. упр., доцент (підрозділ 2.2); **Леоненко О. А.** – ст. викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Пенітенціарної академії України; **Пузиревський М. В.** – ст. викладач кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології Пенітенціарної академії України; **Красковский Є. М.** – начальник режимно-стройової служби Пенітенціарної академії України (підрозділ 2.3); **Єрмак О. В.** – доцент кафедри тактико-спеціальної підготовки Пенітенціарної академії України (підрозділ 2.4).

Рецензенти:

Коломієць Н. В. – завідувач кафедри кримінального права та правосуддя НУ «Чернігівська політехніка», доктор юрид. наук, професор;

Карелін В. В. – доцент кафедри правового забезпечення військового факультету фінансів і права Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор юрид. наук, доцент.

П68

Правові засади приведення умов тримання в слідчих ізоляторах ув'язнених та засуджених у відповідність до європейських стандартів / М. С. Пузырьов, А. В. Попружна, І. В. Боднар та ін. ; за заг. ред. В. Ф. Пузырного. Чернівці : Пенітенціарна академія України, 2023. 168 с.

ISBN 978-617-7671-19-9

Монографію присвячено дослідженню теоретичних і практичних питань приведення умов тримання в слідчих ізоляторах ув'язнених та засуджених у відповідність до європейських стандартів. Розглянуто генезис слідчих ізоляторів та сучасний стан їх матеріально-побутового забезпечення. Здійснено аналіз особливостей структурної побудови та обладнання слідчих ізоляторів в Україні, а також правового статусу осіб, які тримаються у слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України. Висвітлено питання забезпечення трудових та пенсійних прав засуджених і ув'язнених у слідчих ізоляторах відповідно до європейських стандартів. Розглянуто напрями вдосконалення нормативно-правового регулювання застосування заходів примусу в слідчих ізоляторах. На підставі проведеного аналізу окреслено шляхи вдосконалення правового регулювання умов тримання в слідчих ізоляторах засуджених та ув'язнених відповідно до європейських стандартів.

УДК 340.132:(343.126.1+342.7ЄС)

ISBN 978-617-7671-19-9

© Пузырьов М. С., Попружна А. В.,
Боднар І. В. та ін., 2023

© Пенітенціарна академія України,
2023

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	4
ПЕРЕДМОВА.....	5
РОЗДІЛ 1. ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН ФУНКЦІОНУВАННЯ СЛІДЧИХ ІЗОЛЯТОРІВ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ	7
1.1. Генезис слідчих ізоляторів на території України (Пузирьов М. С., Попружна А. В.).....	7
1.2. Сучасний стан та основні проблеми матеріально-побутового забезпечення слідчих ізоляторів в Україні (Боднар І. В., Малишенко Є. Л.)	19
1.3. Особливості структурної побудови та обладнання слідчих ізоляторів в Україні (Кузнєцов О. О., Єсипенко О. Г.)	35
1.4. Правовий статус осіб, які тримаються у слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України (Снітко М. Є., Кирієнко А. І.).....	49
РОЗДІЛ 2. ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СЛІДЧИХ ІЗОЛЯТОРІВ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ З УРАХУВАННЯМ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ	71
2.1. Проблеми забезпечення трудових прав засуджених і ув'язнених у слідчих ізоляторах відповідно до європейських стандартів (Сікун А. М.)	71
2.2. Проблеми забезпечення пенсійних прав ув'язнених у слідчих ізоляторах (Денисенко К. В.)	89
2.3. Напрями вдосконалення нормативно-правового регулювання застосування заходів примусу у слідчих ізоляторах (Леоненко О. А., Пузиревський М. В., Красковський Є. М.).....	106
2.4. Шляхи вдосконалення правового регулювання умов тримання у слідчих ізоляторах засуджених та ув'язнених відповідно до європейських стандартів (Єрмак О. В.)	128
ВИСНОВКИ	146
ДОДАТКИ.....	154

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

СРСР	Союз Радянських Соціалістичних Республік
КПК України	Кримінальний процесуальний кодекс України
КК України	Кримінальний кодекс України
КВК України	Кримінально-виконавчий кодекс України
СІЗО	слідчий ізолятор
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
Конвенція	Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року
ООН	Організація Об'єднаних Націй
ЄКЗК	Європейський комітет із запобігання катуванням, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню
ЄПП	Європейські пенітенціарні правила (Рекомендація № R (2006)2 Комітету Міністрів держав-учасниць) від 11 січня 2006 року
ДКВС України	Державна кримінально-виконавча служба України
ПВР УВП	Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, затверджені наказом Міністерства юстиції України від 28 серпня 2018 року № 2823/5
ПВР СІЗО	Правила внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України, затверджені наказом Міністерства юстиції України від 18.03.2013 року № 460/5
МОП	Міжнародна організація праці
КМУ	Кабінет Міністрів України
ЦПД	цивільно-правовий договір

ПЕРЕДМОВА

У Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2022 р. № 1153-р, визнано необхідність запровадження комплексних довгострокових змін, а також визначено напрями подальшого реформування і функціонування пенітенціарної системи. На суттєві структурні проблеми щодо забезпечення прав засуджених та ув'язнених і необхідність приведення умов тримання у слідчих ізоляторах ув'язнених та засуджених у відповідність до європейських стандартів в Україні вказав у своєму пілотному рішенні Європейський суд з прав людини (справа «Сукачов проти України» (Заява № 14057/17 від 30.01.2020 р.)).

У монографічному виданні представлено сучасні підходи щодо правових засад приведення умов тримання у слідчих ізоляторах ув'язнених та засуджених у відповідність до європейських стандартів з урахуванням позитивного вітчизняного та зарубіжного досвіду. Нова філософія виконання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, що передбачає відповідність умов тримання ув'язнених та засуджених у слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України європейським стандартам, актуалізувала розгляд у науковій праці питань, що пов'язані з удосконаленням правових засад приведення умов тримання у слідчих ізоляторах ув'язнених та засуджених у відповідність до європейських стандартів.

Автори монографічної праці приділили значну увагу історії та сучасному стану функціонування слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України. Не залишилися поза увагою питання конкретних проблем функціонування слідчих ізоляторів та пошуків шляхів їх розв'язання з урахуванням європейських стандартів.

Логіка побудови монографії дозволила у першому розділі послідовно розглянути питання генезису слідчих ізоляторів на території України, сучасного стану та проблем матеріально-побутового забезпечення слідчих ізоляторів, особливості їх структурної побудови та обладнання, правового статусу осіб, яких тримають у слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України.

Другий розділ монографії присвячений проблемам забезпечення трудових і пенсійних прав осіб, яких тримають у слідчих ізоляторах України, дослідженню напрямів удосконалення нормативно-правового регулювання застосування заходів примусу в слідчих ізоляторах та науковому пошуку шляхів удосконалення правового регулювання умов тримання у слідчих ізоляторах засуджених та ув'язнених у відповідності до європейських стандартів.

Сформульовані в монографії висновки містять теоретико-правові узагальнення, що можуть бути використані на практиці для підготовки персоналу для органів та установ виконання покарань.

Авторський колектив висловлює глибоку повагу і щиру вдячність рецензентам монографії: доктору юридичних наук, доценту Кареліну Владиславу Володимировичу та доктору юридичних наук, професору Коломієць Наталії Володимирівні – за слушні поради, справедливі зауваження та розумні пропозиції під час підготовки видання.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН ФУНКЦІОНУВАННЯ СЛІДЧИХ ІЗОЛЯТОРІВ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

1.1. Генезис слідчих ізоляторів на території України

Сучасна юридична енциклопедія визначає слідчий ізолятор як установу кримінально-виконавчої системи, місце попереднього ув'язнення осіб, стосовно яких запобіжним заходом обрано взяття під варту [1].

Богатирьов І. зацентрував увагу на тому, що слідчі ізолятори виконують функції виправних колоній мінімального рівня із загальними умовами тримання й виправних колоній середнього рівня безпеки стосовно засуджених, які залишені для роботи з господарського обслуговування [2, с. 24].

Ягунов Д., визначаючи типологізацію вітчизняних в'язниць, з-поміж інших називає слідчий ізолятор закритою установою, що використовується як місце попереднього ув'язнення [3, с. 13].

Свою чергою *попереднє ув'язнення (тримання під вартою, арешт)* є винятковим запобіжним заходом, який полягає в позбавленні волі особи на час досудового розслідування, провадження в суді першої інстанції (зокрема, в перервах між судовими засіданнями), звернення вироку до виконання після його ухвалення (так само на час апеляційного розгляду справи) згідно із Законом України «Про попереднє ув'язнення» від 1993 р.

Сам термін «слідчий ізолятор» увійшов в обіг на теренах України у ХХ ст. До 1964 р. місцем тримання осіб, підозрюваних у скоєнні злочину, щодо яких мірою запобігання обиралось тримання під вартою, були тюрми. З метою приведення тримання підслідних у відповідність до законо-

давства МВС СРСР наказом від 18.01.1964 р. значну частину тюрем реорганізували у слідчі ізолятори [2, с. 121].

Натомість під час історичного розвитку правовідносин затримання людини, підозрюваної у злочині, було пов'язане з більш ранніми термінами – «взяття під варту», «арешт». Адже пенітенціарна система – неодмінний супутник будь-якої сучасної держави і супроводжувала її протягом усієї історії свого існування.

Відомо, що ще у Стародавньому Римі для тих, хто очікував суду, традиційно використовувалися підземні тюрми. Тюрма часів античності й середньовіччя була «не більш як місцем тимчасового утримання винних до засідання суду» [4, с. 24].

Новий етап у розвитку праобразів сучасних слідчих ізоляторів виник за часів інквізиції, коли процедура, заснована на звинуваченні, поступилася місцем процедури, заснованій на дізнанні. Оскільки остаточне покарання здійснювалось тільки після вироку суду, починаючи з XIII–XIV ст., у Європі відбулося інтенсивне будівництво спеціальних слідчих інквізиційних тюрем, які можна вважати певним праобразом сучасних слідчих ізоляторів.

Як відзначив І. Фойницький, тюрми являли собою міру фізичного обмеження, що застосовувалося зазвичай як запобіжний захід (до покарання). Подібну роль, ймовірно, виконували і приватні тюрми, передбачені для тимчасового утримання особистих ворогів, боржників, полонених. У цілому лише на рубежі XVI і XVII ст. у Європі відбулося становлення і суттєвий розвиток тюремного ув'язнення [4, с. 25].

Досліджуючи історію виникнення і розвитку такого явища як попереднє ув'язнення на теренах України, слід враховувати його еволюцію під час розвитку національної сфери виконання покарань:

1) виконання покарань Київської Русі та земель, що утворилися після феодальної роздробленості (IX – початок XIII ст.);

2) виконання покарань у період існування Галицько-Волинського князівства, Литовсько-Руської держави та протягом перебування України під владою Речі Посполитої (перша половина XIII ст. – перша половина XVII ст.);

3) виконання покарань козацької держави і під час перебування України у складі Австро-Угорської та Російської імперій (друга половина XVII – початок XX ст.);

4) виконання покарань періоду українського державотворення (1917–1922 рр.);

5) виправно-трудова система виконання покарань УСРР/УРСР (1922–1991 рр.);

6) виправно-трудова система виконання покарань незалежної України до ухвалення Кримінально-виконавчого кодексу (1991–2003 рр.);

7) сучасна система виконання покарань (з 2003 р. і дотепер) [5, с. 109].

Якщо виокремлювати дослідження історії запобіжних заходів, то варто звернутися до досліджень П. Люблінського, який визначив чотири періоди розвитку інституту запобіжних заходів, а саме: общинний, княжий, царський та імператорський [6].

Утім, складність чіткого визначення генезису запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою пов'язана з тим, що територія сучасної України протягом історії перебувала у складі різних держав, зокрема Польщі, Росії, Австро-Угорщини та інших. Унаслідок цього на різних теренах та історичних етапах діяли різноманітні правові системи, часто навіть із суттєвими відмінностями.

Зокрема, на теренах колишньої Київської Русі злочин нерідко розглядався як образа. У зв'язку з цим злочини й цивільно-правові делікти не мали жодної відмінності,

а судова процедура їх розгляду була однаковою, оскільки сам процес був приватним. З розбудовою державного устрою кримінальний процес поступово набуває публічного характеру, а розслідування злочинів становить одну з невід'ємних функцій держави [7].

Поміж інших споруд при князівських дворах будували «поруби» – в'язниці, до яких потрапляли представники лише вищих верств суспільства. Поряд з цим «церковних людей» ув'язнювали в окремих монастирських приміщеннях.

За словами сучасної дослідниці історії права О. Сокальської, «досудове (попереднє) ув'язнення – одна з найдавніших процедур, що мала на меті забезпечити явку обвинуваченого до суду», а саме попереднє ув'язнення підозрюваних, імовірно, спричинило виникнення тюрем на Русі [8, с. 84].

Тривалий час обмеження волі було пов'язано з простором замку феодала. Зокрема, «наприкінці XVI ст. Вінницький замок був перенесений на острів серед Південного Бугу, відповідно там розмістилася в'язниця. Про такий зв'язок тюрми з фортецею свідчить сама назва – «тюремний замок». Нею послуговувалися в офіційному діловодстві навіть після того, як в'язниця «вийшла» за межі замку».

З поширенням Магдебурзького права для ув'язнення почали використовувати ратуші. Київ наприкінці XVI ст. мав щонайменше дві в'язниці – замкову і ратушну.

Згодом саме Статути Великого князівства Литовського вперше у вітчизняному праві регламентували процедуру досудового ув'язнення. Закон приписував тримати особу під вартою до судового розгляду: у справах про вчинення злочину на торгу – три-чотири дні; панських підданих – допоки власник не прибуде на суд, але не довше ніж чотири тижні (арт. 29 розділу IV, арт. 4 розділу XIV Статуту 1588 р.). Підсудний міг перебувати – «у вязенню замковом» і весь період розгляду справи, якщо суддя не ухвалював іншого рішення,

зокрема звільнити з-під варти або передати на поруки («на рукоємство»).

У всіх трьох статутах окремими артикулами було закріплено, що жоден осілий шляхтич не міг бути затриманий і ув'язнений до суду – «...кождый шляхтич оселый подле права позванный, не поконанный правом, от нас, Господаря, и от которого вряду иман и в везенье сажон быти не маеть» (арт. 1 розділу I Статуту 1529 р., арт. 7 розділу III Статуту 1566 р., арт. 10 розділу III Статуту 1588 р.). За Третім Статутом цей припис не поширювався на випадки, коли шляхтича затримували на гарячому (арт. 30 розділу IV) [8, с. 91]. Таким чином, уперше в українському праві регламентувався устрій замкових урядових в'язниць (тюремних веж).

Відповідно до Судебника 1497 і 1555 рр. основним методом ведення кримінального процесу стає обшук. Усіх, хто викликав підозру під час обшуку, позбавляли свободи аж до вирішення справи в суді. Оскільки в'язниць у сучасному розумінні ще не існувало, позбавлення волі здійснювалося способом сковування і саджання особи в колоду, після чого арештовані перебували на подвір'ї у пристава (у ямі, сараї чи хліву).

З ухваленням Соборного Уложення 1649 р. кримінальний процес стає інквізиційним, а основним видом запобіжних заходів – тримання під вартою, яке здебільшого застосовувалося губними старостами і воєводами. Протягом цього періоду попереднє тюремне ув'язнення невинувато могло тривати 2–3 роки. Також були випадки, коли ув'язнювали завідомо невинних селян-кріпаків, щоб спонукати їхнього пана видати винну особу [7].

На теренах Гетьманщини у середині XVIII ст. у документах, де йшлося про місце утримання підозрюваних, найчастіше траплялися терміни «секвестрь», «турма», «острог». [9, с. 32]. Якщо острогом називали переважно загорожу з дерева, яка оточувала житло арештантів, та обмежений нею

простір, то підземну частину буцегарні частіше називали словом «турма». Термін «секвестрь» використовували як спільну назву підземного і надземного елементів споруди без острогу. Окрім того, так іноді називали неспеціалізовані приміщення, де тимчасово утримували злочинців.

Секвестри полкових міст на середину XVIII ст. склалися з острогу, верхньої (1–2 хати) і нижньої тюрм та караулень. Іноді використовували «непрофільні» приміщення для арештантів.

Також існувала практика утримання злодіїв при ратушах. Ув'язнення мало превентивний характер (на час слідства або до винесення вироку) і не мало на меті кару.

У Речі Посполитій позбавлення волі переважно мало вигляд утримання у вежі. Такий спосіб покарання був поширеним щодо шляхти протягом XV–XVIII ст. Крім покарання вежею, також існувала практика досудового ув'язнення, яку застосовували проти нижчих станів суспільства. Приміщення в'язниць розташовувалися у підземеллях ратуш [9, с. 34].

Стосовно заходів у вигляді тримання під вартою в період XVIII – початку XX ст. можна відзначити, що перші конкретні положення містилися в наказі імператриці Катерини II від 30 червня 1767 р. Зокрема, у цьому документі містився орієнтовний перелік доказів, необхідних для ув'язнення особи в тюрму. Імовірно, це було запозичено з трактату Чезаре Беккарія «Про злочини і покарання» 1764 р. Саме у цій праці Ч. Беккарія визначав обмеження волі до суду як перешкодження винному знов завдати шкоди суспільству [10, с. 196].

У своєму наказі Катерина II намагалася реалізувати дві правові ідеї: по-перше, не застосовувати тримання під вартою без повідомлення особі сутності обвинувачення, а також не здійснивши її допит; по-друге, ввести судовий порядок розгляду скарг на незаконне тримання під вартою. Запропоновані імператрицею зміни до порядку застосування

тримання під вартою були спрямовані на захист прав і свобод особи, однак так і не прижилися в дореформеному процесі.

З ухваленням Сенатського указу «Про якнайшвидше вирішення справ колодників та про штрафування суддів, якщо такі справи в Колегіях залишаться, без особливої законної підстави невіршеними» від 5 березня 1731 р. держава почала поступово визнавати необґрунтованість тривалого тримання під вартою колодників (заарештованих осіб). Крім того, згідно з цим указом судді, які були винні у невиправданій затримці розгляду справи, підлягали штрафу [7, с. 12].

Наступний етап розвитку інституту тримання під вартою на українських землях під Російською імперією пов'язаний з ухваленням у 1832 р. Зводу законів, у якому том XV книги 2 містив положення кримінального судочинства, що мали назву «Про судочинство за злочинами». У Зводі законів запобіжні заходи, закріплені в томі XV (ст. 416–430), визначалися як «запобіжні заходи обвинуваченому способів ухилитися від слідства і суду». При цьому, відповідно до ст. 877 Зводу законів, тримання під вартою застосовувалося до осіб, які обвинувачувалися в тяжких злочинах, а саме: убивстві, розбої, крадіжці, тобто злочинах, за які передбачалося позбавлення всіх прав стану або торгова страта. Водночас жодних інструкцій про тримання особи під вартою не містилося, але про цей запобіжний захід згадувалося в різних положеннях як про звичайну міру, що застосовувалась упродовж усього слідства.

Зважаючи на законодавче регулювання тримання під вартою того часу, О. Кістяковський наголосив, що завдання полягало не стільки в запобіганні втечі обвинуваченого, скільки у психологічному впливі на свідомість особи, адже викликало в неї певний страх, у результаті чого відбувалося зізнання у вчиненні злочину. Цьому сприяв жорстокий і нелюдський

режим тримання заарештованих у в'язницях. 1858 року під вартою утримувалися: від одного до двох років – 15 305 осіб, від двох до трьох років – 3 670, більше трьох років – 1 968.

Радикальну судову реформу в Російській імперії, у правовому полі якої перебувало багато українських земель, здійснили 1864 року, коли імператор Олександр II затвердив Статут кримінального судочинства. Система запобіжних заходів (на той час це заходи перешкоджання обвинуваченому ухилитися від слідства) була визначена у ст. 416 Статуту і мала такий вигляд: відібрання посвідки на проживання або взяття підписки про явку до слідства та невідлучення з місця проживання (прототип запобіжного заходу у вигляді підписки про невиїзд); передача під особливий нагляд поліції; передача на поруки; застава; домашній арешт; узяття під варту.

Наприкінці XIX – початку XX ст. Статутом про утримання під вартою від 1890 р. серед розподілених на 4 групи місць позбавлення волі одне розглядалось як запобіжний захід перешкоджання ухиленню від слідства та суду. Розділ 3 Статуту окремо регулював утримання при поліції та в'язницях тих, хто перебував під слідством. Окремим параграфом цього розділу регулювалось утримання у в'язниці засуджених до арешту. «Хоча таке утримання не відрізнялось від утримання підслідних, але було пов'язане з більшими обмеженнями» [11, с. 8–9].

Отже, наведена система запобіжних заходів, яка існувала в XIX ст., значною мірою нагадує сучасну, запровадження якої покликано подолати свавілля й безпідставне позбавлення людини права на свободу та особисту недоторканність.

Поряд з тим історію такого явища як слідчий ізолятор можна розглядати не тільки як складову історичного становлення держави та кримінально-виконавчого процесу, а й як

історію безпосередньо будівель місць попереднього ув'язнення. Можемо стверджувати, що більшість слідчих ізоляторів, розташованих на землях колишньої Російської імперії, перебуває у будівлях, зведених у XIX ст. Ще Д. Країнський зазначав, що початок періоду тюремного будівництва в імперії поклав указ 1800 р. про ремонт та будівлю за старими планами в Малоросійській губернії 12 острогів [12, с. 50].

Однією з проблем «тюремної архітектури до реформ XIX ст. було недиференційоване утримання в'язнів. Підозрюваних у різних правопорушеннях найчастіше утримували разом» [13, с. 89].

У 1802 р. Олександр I надав дозвіл на розробку нових в'язниць у Малоросійській губернії. Проєкт невдовзі було розроблено, і указом від 20 квітня 1803 р. Олександр I підтримав його реалізацію. Згідно із проєктом в'язнів розділили на три розряди. До першого належали вбивці, святотатці, зрадники, розбійники, гвалтівники та фальшивомонетники. До другого – звинувачені за крадіжку, хибні вчинки, азартні ігри і розпусту. До третього – шахраї, боржники, чиновники, підозрювані тощо. Для кожного розряду мала бути збудована власна будівля, в кожній з яких передбачалося створення невеликого відділення для жінок [13, с. 89].

Саме 1811 р. з'явилися нові типові плани для повітових «тюремних замків» (обнесені кам'яною стіною будівлі більше походили на середньовічні замки, ніж на остроги, за що й отримали нову назву). Автором типового проєкту тюремних замків у «підросійській» Україні був відомий архітектор Адріан Захаров. Типовий план губернського тюремного замку було створено 1821 р. на основі побудованих тюремних замків у Харкові й Нижньому Новгороді, які були зведені за проєктом триповерхових тюремних замків архітектора

Йосипа Шарлеманя-Бодє. Такі тюремні замки були розраховані на 400 арештантів. І хоча площа збільшувалась, однак тіснота в них ще доволі довго була типовим явищем.

Серед сучасних діючих слідчих ізоляторів найстарішими, тобто зведеними раніше XIX ст., є будівлі Львівського слідчого ізолятора. Споруду збудували 1614 р. як монастир Святої Бригіди. У 1786 р. переобладнали під тюрму, яка дістала назву «в'язниця Бригідки». За часів польської влади використовувалася для утримання політичних в'язнів. З 1946 р. установа функціонує як місце попереднього ув'язнення.

Давню історію має Сумський слідчий ізолятор. Відомо, що ще за часів Єлизавети 1745 р. у місті Суми збудували триповерхову тюрму з 37 камерами на 250 осіб «для лиц, неугдных милости императорской и державе Российской». Майже два з половиною століття простояла ця будівля. За часів СРСР була перепрофільована під слідчий ізолятор.

На межі XIX–XX ст. «тюремний замок» поступився лаконічній назві – «тюрма». Будувати тюрми за радянських часів було політично недоцільним, тому більшість слідчих ізоляторів облаштовували в будівлях, зведених ще наприкінці XVIII–XIX ст. – колишніх тюремних замках, фортецях і монастирях.

На початку XX ст. заснували пенітенціарні заклади на території нинішніх міст Івано-Франківськ (1906 р.), Чортків (1901 р.), Кропивницький (1907 р.), Миколаїв (1908 р.), Черкаси (1916 р.), у 40-і рр. XX ст. – у Херсоні, Хмельницькому. За радянських часів тут облаштовували слідчі ізолятори.

Ужгородський слідчий ізолятор почав діяти з 1968 р. у будівлі тюрми, заснованої 1926 р. урядом Чехословачії.

На зламі 70–80 рр. XX ст. через перенаповнення слідчого ізолятора на той час Дніпропетровська за італійським проєктом розпочато будівництво нового слідчого ізолятора

в Кривому Розі [2, с. 72]. Проте «наймолодшою» серед сучасних слідчих ізоляторів є будівля Вільнянського слідчого ізолятора (Запорізька область), створеного у 1992 р. на базі ЛТП.

Отже, попереднє ув'язнення застосовувалося під час обвинувального процесу й було складовою найдавніших розшукових процедур. Ще у давньоруський період існували практики досудового ув'язнення в «паруби», «ями» і «погреби». Уперше в українському праві саме у статутах Великого князівства Литовського були закріплені підстави, умови, строки та процедурні особливості утримання під вартою. Крім того, встановлювалися гарантії неможливості незаконного арешту й тюремного ув'язнення без вироку суду.

Назва «слідчий ізолятор» постала у другій половині ХХ ст., адже до цього місцем, де утримувався підозрюваний, була в'язниця. Перші слідчі ізолятори з'явилися у 60-х роках ХХ ст. Більшість з них розміщена в колишніх «тюремних замках», побудованих у часи Російської та Австро-Угорської імперій.

Значна частина діючих слідчих ізоляторів в Україні – Запорізький, Ізмаїльський, Новгород-Сіверський, Чернівцький, Луцький, Львівський, Київський, Одеський, Сумський, Дніпропетровський, Харківський, Полтавський, Чернігівський – розміщені в приміщеннях колишніх тюремних замків, побудованих або модернізованих у ХІХ ст. у добу Російської та Австро-Угорської монархій.

Список використаних джерел

1. Юридична енциклопедія: в 6 т. / НАНУ, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; гол. ред. Ю. С. Шемшученко. К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2003. Т. 5 : П – С. 736 с.
2. Богатирьов І. Г., Богатирьова О. І. Державна кримінально-виконавча служба України. Дніпро : ПП «Ліра ЛТД», 2007. 352 с.
3. Ягунов Д. Пенітенціарна система України: історичний розвиток, сучасні проблеми та перспективи реформування : монографія. Одеса : Фенікс, 2011. 446 с.

4. Григор'єв О. М., Іваньков І. В., Іваньков О. І., Олійник О. І. Кримінально-виконавча служба України: історія і сучасність : навчальний посібник. Чернівці, 2013. С. 24.

5. Пузирьов М. С. До проблеми оптимізації періодів розвитку законодавства України у сфері виконання покарань. *Часопис Академії адвокатури України*. 2015. Т. 8. № 2. С. 104–110.

6. Люблинский П. И. Свобода личности в уголовном процессе : меры, обеспечивающие не уклонение обвиняемого от правосудия. Санкт-Петербург, 1906. 694 с.

7. Даль А. Л. Тримання під вартою як запобіжний захід у кримінальному провадженні : монографія / за заг. ред. О. О. Юхна. Харків : ХНУВС; Панов, 2017. 238 с.

8. Сокальська О. В. Попереднє ув'язнення як запобіжний захід у судовому процесі в добу середньовіччя. *Науковий вісник Інституту кримінально-виконавчої служби*. 2014. № 1. С. 86–94. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvikrvsc_2014_1_13.

9. Сапронов А. Полковий секвестр Гетьманщини: зовнішній вигляд і стан споруди на середину XVIII ст. *Місто: історія, культура, суспільство*. 2018. № 1 (5). С.31–45.

10. Балинська О. М., Гуменюк Л. Й. Основи соціології права (для працівників органів внутрішніх справ) : навчальний посібник / за заг. ред. М. М. Цимбалюка. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 412 с.

11. Прус В. З., Шкурятенко О. В. Правова регламентація пенітенціарної системи в українських землях у складі Російської імперії (кінець XIX – початок XX століття). *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 2 (12). С. 5–17.

12. Краинский Д. Матеріали к исследованию русских тюрем в Санкт-Петербург в связи с исторіей учреждения Общества Попечительнаго о тюрьмах. Чернигов: Типографія губернскаго земства, 1912.

13. Короткий О. Трансформація тюремного досвіду в Російській імперії в першій третині XIX ст. на прикладі Херсонської губернії. *Zaporizhzhia Historical Review*. 2022. Vol. 6 (58). С. 84–96.

1.2. Сучасний стан та основні проблеми матеріально-побутового забезпечення слідчих ізоляторів в Україні

Як ми зазначали в наших минулих наукових працях, безпека в установах виконання покарань, до яких (згідно зі ст. 11 КВК України) належать і слідчі ізолятори ДКВС України, містить три компоненти: фізичну, процедурну та динамічну. Досліджуючи фізичну безпеку, слід вказати, що одним з її компонентів є умови, в яких тримають засуджених, та умови, в яких працюють співробітники установ виконання покарань.

Цьому питанню приділено увагу в Законі України «Про попереднє ув'язнення». Згідно зі ст. 11 «Матеріально-побутове забезпечення і медичне обслуговування осіб, взятих під варту» особам, узятим під варту, забезпечують побутові умови, що відповідають правилам санітарії та гігієни. Норма площі в камері для однієї взятої під варту особи не може бути менше 2,5 квадратного метра, а для вагітної жінки або жінки, яка має при собі дитину, – 4,5 квадратного метра. Особам, узятим під варту, безкоштовно надають за єдиними нормами, встановленими Кабінетом Міністрів України, харчування, індивідуальне спальне місце, постільні речі та інші види матеріально-побутового забезпечення. У необхідних випадках їм видають одяг і взуття встановленого зразка [1].

Більше про це йдеться у «Правилах внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України». У розділі 3 п. 2 «Особливості обладнання камер та інших приміщень СІЗО» зазначено, що камери, карцери та інші приміщення СІЗО забезпечуються меблями, інвентарем і предметами господарського призначення відповідно до наказів Міністерства юстиції України.

Усе обладнання камер і карцерів міцно монтується до стін та підлоги. Гострі кути і виступи обладнання слід закругляти.

Ліжка в камерах встановлюють так, щоб забезпечити право на приватність ув'язнених (засуджених), та в кількості, що відповідає встановленій нормі житлової площі на одну особу.

Кожна камера обладнується робочим (денним) та черговим (нічним) освітленням, а також електричними розетками для підключення електроприладів. Керування освітленням та розетками здійснюється з приміщення молодшого інспектора чергової зміни (старшого по корпусному відділенню) та вимикачами, що встановлюються в коридорах біля вхідних дверей до камер.

Для проведення прогулянок ув'язнених та засуджених на території режимної зони або на даху будинку режимного корпусу розташовуються прогулянкові дворики. У прогулянкових двориках встановлюють спортивний інвентар для занять фізичними вправами (перекладина, бруси), а також за можливості розміщення – стіл для гри в настільний теніс, велотренажер, кардіотренажер, силовий тренажер. Для неповнолітніх осіб у прогулянкових двориках додатково рекомендується обладнувати майданчики для гри у мініфутбол, баскетбол, волейбол тощо [2].

Проте у вищезгаданих документах обладнання слідчих ізоляторів визначено фрагментарно, більш детально вимоги щодо приміщень та їх наповнення передбачені в наказі Міністерства юстиції України від 27 липня 2012 року № 1118/5 «Про затвердження Порядку забезпечення, обліку та експлуатації меблів, інвентарю і предметів господарчого призначення та норм їх забезпечення і експлуатації в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах Державної кримі-

нально-виконавчої служби України», зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 30 липня 2012 року за № 1274/21586 (із змінами) [3].

Провівши аналіз цього документа, можна зробити висновки, що ізолятори ДКВС України мають певну структуру. Розглянемо складові елементи цієї структури, на деяких з них зупинимося більш детально.

I. КОНТРОЛЬНО-ПЕРЕПУСКНИЙ ПУНКТ, що містить: камеру (місце) для зберігання особистих речей персоналу та громадян, які прибули до установи; перехідний тамбур з електромеханічним замикальним пристроєм на дверях; кімнату очікування для громадян; санвузол для громадян, які прибули до установи; кімнату для приймання, зберігання і видачі посилок (передач) та бандеролей; санвузол для персоналу в кімнаті для приймання, зберігання і видачі посилок (передач) та бандеролей.

II. АДМІНІСТРАТИВНІ ПРИМІЩЕННЯ, що містять: приймальню; кабінет керівника (кімнату для відпочинку з окремим санвузлом); кабінет заступника керівника; кабінет для персоналу; кімнату для приймання їжі персоналом (якщо в установі функціонує їдальня для персоналу, кімнату для приймання їжі не облаштовують); приміщення для переодягання персоналу; кімнату побутову для персоналу; санвузол для персоналу.

III. КЛУБ, що містить: фое-вестибюль; залу для глядачів; кімнату завідувача клубу; кімнату для роботи гуртків; артистичну кімнату; санвузол; склад для бутафорії; художню майстерню; кіноапаратну з перемотувальною; радіовузол; кімнату для проведення сеансу психологічного розвантаження для персоналу і осіб, позбавлених волі; бібліотеку для персоналу; кабінет чергового помічника начальника слідчого ізолятора (ЧПНСІ); кабінет для прийому громадян адміністрацією; кімнати для короткострокових і тривалих

побачень; кімнату молодшого інспектора з контролю за проведенням короткострокових побачень.

Необхідно зазначити, що кімната для проведення сеансу психологічного розвантаження для персоналу і осіб, позбавлених волі (дозволяється встановлення в кімнаті вазонів з квітами, акваріумів, кліток з тваринами і птахами, стіни кімнати покривають м'якими тонами фарб), обладнується такими речами: шафа для одягу, стіл письмовий одностумбовий, стілець напівм'який, шафа для книжок, крісло для відпочинку м'яке, навушники, м'яке покриття на підлогу або килим, телевізор, тумба під відео-, аудіоапаратуру, екран, світильники настінні і стельові, занавіски світлозахисні з карнизом.

ІV. ПРИМІЩЕННЯ ДЛЯ КОРОТКОСТРОКОВИХ ПОБАЧЕНЬ, ОБЛАДНАНЕ КАБІНАМИ, що містить: приміщення для короткострокових побачень для засуджених до довічного позбавлення волі; приміщення для молодшого інспектора з надання тривалих побачень; приміщення для проведення оглядів речей і одягу осіб, які прибувають на побачення; житлову кімнату; хол (кімнату) для відпочинку; кімнату дитячу ігрову; кухню; кімнату для зберігання постільних речей та посуду в кімнатах для тривалих побачень; душову; санвузол з умивальником; місце для паління.

У житловій кімнаті для тривалих побачень конструктивно можуть розміщуватися вітальня, кухня, санвузол з душовою та хол для відпочинку. Вказані приміщення у складі житлової кімнати для покращення умов проживання, послуг, що надаються, дизайну та естетичного вигляду можуть забезпечуватись якіснішими (додатковими) зразками меблів, інвентарю і предметів господарчого призначення, а також різним обладнанням. Придбані додатково меблі, інвентар і предмети господарчого призначення та обладнання повинні мати відповідні дозвільні документи на їх викорис-

тання і в установленому порядку зараховуються на облік установи. Дозвіл на зміни в конструкції житлової кімнати та на придбання якісніших (додаткових) меблів, інвентарю і предметів господарчого призначення та обладнання, які не внесені до вищевказаної норми, надається міжрегіональним управлінням з питань виконання кримінальних покарань та пробації Міністерства юстиції України за погодженням з керівництвом Міністерства юстиції України.

Житлова кімната повинна мати: ліжко дерев'яне або металеве з дерев'яними бильцями, тумбочку приліжкову, ліжко дитяче (за потреби), стіл обідній, стілець напівм'який, шафу для одягу і білизни, годинник настінний, гучномовець, дзеркало, прибор для води, килимок приліжковий, килимок настінний, занавіски з карнизом, урну для сміття.

У холі (кімнаті) для відпочинку має бути: набір меблів для відпочинку, телевізор, тумба під телевізор, аудіо-, відео-апаратура, гучномовець, м'яке покриття на підлогу або килим, занавіски з карнизом.

Ігрова кімната дитяча має бути обладнана таким чином: стіл і 4 стільці (табурети) дитячі, набір дитячих меблів, полиця для іграшок, набір іграшок різних (набір іграшок повинен відповідати віковій групі дітей і сприяти їх розвитку, кількість іграшок може бути більшою за 10 найменувань), полиця для книжок, м'яке покриття на підлогу або килим, фіранки з карнизом.

Кухня повинна мати: стіл-тумбу робочу, шафу навісну, табурет, підставку під кип'ятильник, мийку двокамерну зі змішувачем, занавіски.

Душова повинна бути облаштована так: душова кабіна, піддон з душовою сіткою на гнучкому шлангу, полиця настінна для туалетних речей, вішалка настінна на 1–2 гачки, осушувач рушників, килимок гумовий, урна для сміття.

Приміщення санвузла для жінок обладнується окремо від приміщення санвузла для чоловіків. Туалетні і душові кабінки встановлюються розміром 0,75 x 0,80 м.

Туалетна кабінка для чоловіків, жінок: унітаз, біде (для жінок), пісуар, умивальник зі змішувачем, полиця для туалетних речей, вішалка настінна на 1–2 гачки, килимок гумовий, фіранки з карнизом, урна для сміття.

V. ВАРТОВЕ ПРИМІЩЕННЯ, що містить: загальну кімнату для особового складу варти; кімнату начальника варти і його помічника; кімнату для відпочинку начальника варти та його помічника; кімнату для технічних засобів охорони (склад ТЗО); кімнату молодшого інспектора-оператора; кімнату молодшого інспектора контрольно-перепускного пункту; кімнату для зміни, яка відпочиває; кімнату для приймання їжі (їдальню); туалетну кімнату (для чоловіків); кімнату для умивання; кімнату попередньої варти; сушарню; комору для прибирального інвентарю; місце для чищення зброї; місце для паління та чищення взуття; укриття для особового складу варти; спостережну вишку.

VI. ЗБІРНЕ ВІДДІЛЕННЯ, що містить: кабінет заступника чергового помічника начальника слідчого ізолятора (ЗЧПНСІ); приміщення для тимчасового перебування осіб, узятих під варту; кімнату відділу режиму і охорони; кімнату для обшуку; кімнату для оформлення документів; фотолaboratorію; кабінет лікаря; процедурну; кімнату для зберігання обмінного фонду постільних речей і речового майна; комору для тимчасового зберігання брудних постільних речей і речового майна; перукарню; приміщення для роздягання; приймальню дезінфекційної камери; душову; приміщення для одягання; склад для зберігання особистих речей; камеру карантину; камеру для хворих (камеру-ізолятор); кімнату для роздачі їжі, зберігання продуктів харчування і миття столового посуду.

Приміщення для тимчасового перебування осіб, узятих під варту, обладнується таким чином: стіл з двома лавами на довжину приміщення, гучномовець, бак для питної води ємністю 15 л з водорозбірним краном, кришкою, кухлем і тазом, підставка під бак для питної води, санвузол (відгороджується кабіною розміром 1,5 x 1,6 м), унітаз (вічко), змивний бачок, умивальник (рукомийник), кран водорозбірний, полиця настінна для туалетних речей, вішалка настінна на 2 гачки, килимок гумовий, урна для сміття, інвентар для прибирання.

Камера карантину повинна мати: ліжко металеве, шафу особисту, стіл з лавами, гучномовець, бак для питної води ємністю 15 л з водорозбірним краном, кришкою, кухлем і тазом, підставку під бак для питної води, санвузол (відгороджений): унітаз (вічко), змивний бачок, умивальник зі змішувачем, піддон з душовою сіткою на гнучкому шлангу, дзеркало, полицю настінну для туалетних речей, вішалку настінну на 2 гачки, килимок гумовий, урну для сміття, інвентар для прибирання.

Певним чином обладнується і камера для хворих (камера-ізолятор): ліжко металеве, шафа особиста, стіл з лавами, гучномовець, стіл маніпуляційний пересувний, бак для питної води ємністю 15 л з водорозбірним краном, кришкою, кухлем і тазом, підставка під бак для питної води, санвузол (відгороджений): унітаз (вічко), змивний бачок, умивальник зі змішувачем, піддон з душовою сіткою на гнучкому шлангу, дзеркало, полиця настінна для туалетних речей, вішалка настінна на 2 гачки, килимок гумовий, урна для сміття, інвентар для прибирання.

VII. ВІДДІЛЕННЯ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВО-СЛІДЧИХ ДІЙ повинне мати кімнату для проведення судових засідань у режимі відеоконференції та кабінет для роботи слідчого або адвоката.

VIII. РЕЖИМНИЙ КОРПУС повинен мати: кабінет старшого корпусного відділення; кабінет оперативного співробітника; кімнату відділу режиму і охорони; кабінет лікаря для амбулаторного прийому хворих; кімнату для зберігання особистих речей; кімнату для зберігання обмінного фонду постільних речей і речового майна; комору для тимчасового зберігання брудних постільних речей і речового майна; перукарню; приміщення для роздягання; приймальню дезінфекційної камери; приміщення для одягання; камеру загальну для чоловіків; камеру загальну для неповнолітніх чоловіків; кабінет підготовки до занять та надання консультацій неповнолітнім із загальноосвітніх, юридичних та інших питань; навчальний клас; камеру загальну для жінок; камеру для вагітних жінок і жінок з дітьми; кімнату для роздачі їжі, зберігання продуктів харчування і миття столового посуду; санвузол з умивальником для персоналу.

Є певні особливості в обладнанні камер слідчого ізолятора, де утримуються чоловіки, жінки, неповнолітні та матері з дітьми. Камера загальна для чоловіків повинна мати ліжко металеве (в один або два яруси), стіл з лавами, шафу особисту металеву, гучномовець, бак для питної води ємністю 15 л з водорозбірним краном, кришкою, кухлем і тазом, підставку під бак для питної води, телевізор, підставку під телевізор, санвузол (відгороджений): унітаз (вічко), змивний бачок, умивальник (рукомийник), кран водорозбірний, дзеркало, вмуроване у стіну, полицю настінну для туалетних речей, вішалку настінну на 2 гачки, килимок гумовий, урну для сміття, інвентар для прибирання. Для неповнолітніх чоловіків: ліжко металеве (в один ярус), стіл з лавами, шафу особисту, гучномовець, бак для питної води ємністю 15 л з водорозбірним краном, кришкою, кухлем і тазом, підставку під бак для питної води, телевізор, підставку під телевізор, санвузол (відгороджений): унітаз (вічко), змивний бачок, умивальник, кран водорозбірний, ванну для миття

ніг, дзеркало, полицю настінну для туалетних речей, вішалку настінну на 2 гачки, килимок гумовий, урну для сміття, інвентар для прибирання.

Камера загальна для жінок повинна містити: ліжко металеве (в один або два яруси), стіл металевий з лавами, шафу особисту, гучномовець, бак для питної води ємністю 15 л з водорозбірним краном, кришкою, кухлем і тазом, підставку під бак для питної води, телевізор, підставку під телевізор, санвузол (відгороджений): унітаз (вічко), змивний бачок, умивальник зі змішувачем, піддон з душовою сіткою на гнучкому шлангу, дзеркало, полицю настінну для туалетних речей, вішалку настінну на 2 гачки, осушувач рушників, килимок гумовий, урну для сміття, інвентар для прибирання. Для вагітних жінок і жінок з дітьми: ліжко дитяче розбірне дерев'яне (до 1 року), ліжко дитяче розбірне дерев'яне (від 1 до 3 років), ліжко для дорослих одноярусне (дерев'яне або металеве), тумбочка приліжкова, стілець дитячий дерев'яний, стілець напівм'який для дорослих, стіл дитячий для приймання їжі, стіл для дорослих для приймання їжі, телевізор, підставка під телевізор, бак для питної води ємністю 15 л з водорозбірним краном, кришкою, кухлем і тазом, підставка під бак для питної води, шафа для одягу, набір іграшок (може бути більше ніж 5–10 найменувань, має відповідати віковій групі дітей і сприяти їх розвитку), м'яке покриття на підлогу або килим, килим на стіну, гучномовець, фіранки з карнизом, плита електрична для розігріву їжі (включається за потреби молодшим інспектором), коляска дитяча (для прогулянок), санвузол відгороджений: унітаз дитячий (дитячий горщик), унітаз для дорослих зі змивним бачком, умивальник дитячий з туалетним краном, умивальник для дорослих зі змішувачем, дзеркало, полиця для туалетних речей, вішалка на 1–2 гачки, піддон з душовою сіткою на гнучкому шлангу, ванночка переносна дитяча, урна для сміття, інвентар для прибирання.

Мають свої особливості й інші приміщення цього блоку. Кабінет підготовки до занять та надання консультацій неповнолітнім із загальноосвітніх, юридичних та інших питань повинен містити: стіл двотумбовий, стілець напівм'який, шафу металеву, шафу для одягу, шафу канцелярську, прибор для води, стіл під прибор для води, годинник настінний, гучномовець, телевізор, тумбу під телевізор, відео-, аудіо-апаратуру, фіранки з карнизом, урну для сміття. Навчальний клас: дошка класна навісна, стіл двотумбовий, стіл і лава аудиторні, шафа канцелярська, вішалка настінна для одягу, полиця для книжок навісна, тумба під відео-, аудіо-апаратуру, фіранки з карнизом, урна для сміття.

ІХ. У СЕКТОРІ МАКСИМАЛЬНОГО РІВНЯ БЕЗПЕКИ ДЛЯ ОСІБ ЧОЛОВІЧОЇ СТАТІ, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ДОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ, ТА ТИХ, КОМУ ВИРОКОМ СУДУ ПРИЗНАЧЕНО ТЕРМІН ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ У ПРИМІЩЕННІ КАМЕРНОГО ТИПУ, ма-ють бути розміщені: кімната відділу режиму і охорони; кабінет старшого корпусного відділення (начальника відділення соціально-психологічної служби); кімната для виховної роботи; кімната для відправлення релігійних обрядів; кабінет лікаря для амбулаторного прийому хворих; кімната для зберігання особистих речей; кімната для зберігання обмінного фонду постільних речей, речового майна і спецодягу; комора для тимчасового зберігання брудних постільних речей, речового майна і спецодягу; перукарня; приміщення для роздягання; приймальня дезінфекційної камери; душова; приміщення для одягання; камера дільниці карантину, діагностики та розподілу; камера сектору максимального рівня безпеки, довічного позбавлення волі; приміщення для переодягання при робочих камерах; кімната для обшуку; кімната для роздачі їжі, зберігання продуктів харчування і миття столового посуду; санвузол з умивальником для персоналу.

Кімнати для роботи із засудженими теж мають свої особливості. Кімната для виховної роботи повинна бути обладнана: стіл однотумбовий, лампа настільна, стілець напів'який, дошка класна навісна, шафа для книжок, прибор для води, крісло клубне (табурет або лава), стенд (вітрина настінна) для літератури, телевізор, тумба під телевізор, відео-, аудіоапаратура, годинник настінний, гучномовець, фіранки з карнизом, урна для сміття.

Кімната для відправлення релігійних обрядів повинна мати: стіл однотумбовий, стілець напів'який, шафу книжкову, вішалку на 3-5 гачків, фіранки з карнизом.

Камера дільниці карантину, діагностики та розподілу має бути обладнана: ліжко металеве (в один або два яруси), стіл металевий, лава на довжину стола, шафа особиста, гучномовець, бак для питної води ємністю 15 л з водорозбірним краном, кришкою, кухлем і тазом, підставка під бак для питної води, телевізор, підставка під телевізор, санвузол (відгороджений): унітаз (вічко), змивний бачок, умивальник (для чоловіків), кран водорозбірний (для чоловіків), ванна для миття ніг (для чоловіків), умивальник зі змішувачем (для жінок), піддон з душовою сіткою на гнучкому шлангу (для жінок), дзеркало, полиця настінна для туалетних речей, вішалка настінна на 2 гачки, килимок гумовий, урна для сміття, інвентар для прибирання.

Камера сектору максимального рівня безпеки, довічного позбавлення волі теж має вимоги до свого обладнання: ліжко металеве, стіл, лава на довжину стола, шафа особиста, гучномовець, бак для питної води ємністю 15 л з водорозбірним краном, кришкою, кухлем і тазом, підставка під бак для питної води, телевізор, підставка під телевізор, санвузол (відгороджений): унітаз (вічко), змивний бачок, умивальник (для чоловіків), кран водорозбірний (для чоловіків), ванна для миття ніг (для чоловіків), умивальник зі змішувачем (для жінок), піддон з душовою сіткою на гнучкому шлангу

(для жінок), дзеркало, полиця настінна для туалетних речей, вішалка настінна на 2 гачки, килимок гумовий, урна для сміття, інвентар для прибирання.

Х. ДИСЦИПЛІНАРНІ ПРИМІЩЕННЯ повинні містити: кімнату відділу режиму і охорони; кабінет лікаря для амбулаторного прийому хворих; кімнату для зберігання особистих речей; кімнату для зберігання обмінного фонду постільних речей і речового майна; комору для тимчасового зберігання брудних постільних речей і речового майна; перукарню; приміщення для роздягання; приймальню дезінфекційної камери; душову; приміщення для одягання; приміщення камерного типу, камеру дисциплінарного ізолятора; карцер, одиночну камеру; кімнату для роздачі їжі, зберігання продуктів харчування і миття столового посуду; санвузол з умивальником для персоналу.

Особливості мають і приміщення, де утримуються особи, щодо яких застосовані дисциплінарні стягнення, тобто приміщення камерного типу, камера дисциплінарного ізолятора, які обладнуються: ліжко відкидне, стіл, лава на довжину стола, шафа особиста, бак для питної води ємністю 15 л з водорозбірним краном, кришкою, кухлем і тазом, під-ставка під бак для питної води, гучномовець, санвузол (відгороджений), унітаз (вічко), змивний бачок, умивальник (рукомийник), кран водорозбірний, дзеркало (для ПКТ), полиця настінна для туалетних речей, вішалка настінна на 2 гачки, килимок гумовий, урна для сміття, інвентар для прибирання.

КАРЦЕР, ОДИНОЧНА КАМЕРА повинні містити: ліжко металеве відкидне, стіл металевий на одне місце, табурет, гучномовець, санвузол (відгороджений): унітаз (вічко), змивний бачок, умивальник (рукомийник), кран водорозбірний, полицю настінну для туалетних речей, вішалку настінну на 2 гачки, килимок гумовий, урну для сміття, інвентар для прибирання.

ХІ. ГУРТОЖИТОК ДЛЯ ЗАСУДЖЕНИХ, ЗАЛИШЕНИХ ДЛЯ РОБОТИ З ГОСПОДАРСЬКОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ, повинен мати такі приміщення: коридор; спальне приміщення казарменого типу з ліжками в один або два яруси; спальну кімнату на чотирьох осіб з ліжками в один ярус і окремим санвузлом; санвузол у спальній кімнаті; кабінет начальника відділення соціально-психологічної служби; кімнату для виховної роботи; кімнату для відправлення релігійних обрядів; кімнату для зберігання продуктів харчування; кімнату для приймання їжі (межує з кімнатою для зберігання продуктів харчування); кімнату для зберігання особистих речей засуджених; кімнату для зберігання обмінного фонду постільних речей, речового майна і спецодягу; комору для тимчасового зберігання брудних постільних речей, речового майна і спецодягу; гардеробну; кімнату побуту; сушарню; кімнату для занять фізичною культурою; кімнату для особистої гігієни жінок; кімнату для умивання; бібліотеку для осіб, позбавлених волі.

Коридор обладнується: тумбочка днювального, бак для питної води ємністю 15 л з водорозбірним краном, кришкою, кухлем і тазом, підставка під бак для питної води, стенд для документації, гучномовець, дзеркало настінне, годинник настінний, фіранки з карнизом.

Спальне приміщення казарменого типу з ліжками в один або два яруси повинно містити: ліжко армійське (металеве з дерев'яними спинками або дерев'яне), шафу особисту, тумбочку приліжкову, табурет (відкидну лаву), стіл прямокутний, годинник настінний, гучномовець, бак для питної води ємністю 15 л з водорозбірним каном, кришкою, кухлем і тазом, підставку під бак для питної води, фіранки з карнизом, термометр кімнатний.

Санвузол у спальній кімнаті має бути обладнаний: туалетна кабіна для чоловіків, туалетна кабіна для жінок, уні-

таз, біде (для жінок), пісуар, умивальник зі змішувачем, полиця для туалетних речей, вішалка настінна на 2 гачки, дзеркало, душова кабіна (душова кабіна встановлюється, якщо у житловому приміщенні конструктивно можливо дообладнати відповідне водовідведення зі збереженням вологостійкості будівельної конструкції в цілому), піддон з душовою сіткою на гнучкому шлангу, осушувач рушників, килимок гумовий, фіранки з карнизом, урна для сміття.

Кімната для виховної роботи: стіл однотумбовий, лампа настільна, стілець напівм'який, дошка класна навісна, шафа для книжок, прибор для води, крісло клубне (табурет або лава), стенд (вітрина настінна) для літератури, телевізор, тумба під телевізор, відео-, аудіоапаратуру, годинник настінний, гучномовець, фіранки з карнизом, урна для сміття.

Кімната для відправлення релігійних обрядів – аналогічно, як інші кімнати у слідчих ізоляторах для відправлення релігійних обрядів.

Кімната для приймання їжі повинна мати: стіл обідній і 4 стільці, стіл-тумбу робочу, шафу навісну, мийку двокамерну зі змішувачем, гучномовець, фіранки з карнизом, бачок для харчових і нехарчових відходів.

ХІІ. ЇДАЛЬНЯ містить такі приміщення: гардеробна; вестибюль з умивальником; обідня зала; м'ясний цех; рибний цех; гарячий цех; холодний цех; приміщення для нарізання хліба; приміщення для сухих продуктів; приміщення для миття столового посуду; приміщення для миття кухонного посуду; кімната для відпочинку кухарів; кімната керуючого (завідувача) їдальні; гардеробна персоналу їдальні з душем і санвузлом.

ХІІІ. КРАМНИЦЯ повинна містити: торговельну залу; комору; санвузол з душовою кабіною.

ХІV. ПРАЛЬНЯ обладнується: приміщення для приймання брудної білизни; приміщення для прання білизни;

приміщення для сушіння та прасування білизни; приміщення для лагодження і зберігання чистої білизни; приміщення для видачі чистої білизни; кімната для персоналу пральні; приймальня дезінфекційної камери; приміщення для тимчасового зберігання речей після дезобробки.

XV. МАЙСТЕРНІ З РЕМОНТУ ОДЯГУ ТА ВЗУТТЯ повинні містити окремі приміщення з ремонту одягу та ремонту взуття, комору для зберігання та видачі відремонтованих одягу та взуття.

XVI. МЕДИЧНА ЧАСТИНА має містити такі приміщення: хол-очікувальню; кабінет лікаря; кабінет старшої медичної сестри; кабінет лікаря-стоматолога; кабінет фізіотерапевтичний; лабораторію клініко-діагностичну; рентгенодіагностичний кабінет; рентгенофлюорографічний кабінет; кабінет лікаря-гінеколога; лабораторію; процедурну; стерилізаційну; перев'язочну (чисту); перев'язочну (гнійну); аптеку; кімнату для зберігання особистих речей повсякденного користування; комору для зберігання чистої білизни, постільних речей та лікарняного одягу; приміщення для роздягання; приміщення для одягання; напівбокси з душовою кабіною, санвузлом і шлюзом на 2 інфекції; кімнату для зберігання продуктів харчування та чистого посуду; кімнату для приймання їжі; кімнату для особистої гігієни жінки; кімнату для умивання; туалет; санвузол для персоналу.

XVII. СКЛАДИ. З метою безперервного матеріально-побутового та медико-санітарного забезпеченні осіб у слідчому ізоляторі передбачені такі приміщення: продовольчий склад; овочесховище; квасильно-засолювальний пункт; речовий склад; склад господарчого інвентарю; гараж для автомобілів; санвузол з умивальником.

XVIII. СПОРТИВНИЙ КОРПУС для персоналу з метою підтримання здоров'я та відповідної фізичної підготовки має бути обладнаний: гардеробна; роздягальня при спортзалі; кімната інструктора; спортивний зал; комора для

спортінвентарю; кімната тренажерна; санвузол; душова; кімната відпочинку при лазні; роздягальня при лазні; санвузол при лазні; лазня з душовою.

Зазначена структура слідчого ізолятора передбачає створення умов для утримання ув'язнених у приміщеннях камерного типу, водночас не приділяється увага приміщенням блочного типу, що, на нашу думку, є певною прогалиною в законодавстві й потребує подальшого опрацювання.

Отже, слід зазначити, що на теперішній час для належного функціонування слідчих ізоляторів має бути створений цілий комплекс приміщень, серед яких повинні бути: контрольно-перепускний пункт; адміністративні приміщення; клуб; приміщення для короткострокових побачень; вартове приміщення; збірне відділення; відділення для проведення судово-слідчих дій з кімнатою для проведення судових засідань у режимі відеоконференції та кабінет для роботи слідчого або адвоката; режимний корпус; сектор максимального рівня безпеки для осіб чоловічої статі, засуджених до довічного позбавлення волі, та тих, кому вироком суду призначено термін відбування покарання у приміщенні камерного типу; дисциплінарні приміщення; гуртожиток для засуджених, залишених для роботи з господарського обслуговування; їдальня; крамниця; пральня; майстерні з ремонту одягу та взуття; медична частина, склади, спортивний корпус тощо.

Список використаних джерел

1. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (дата звернення: 22.09.2023).
2. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань : наказ Міністерства юстиції України від 28.08.2018 р. № 2823/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18#Text> (дата звернення: 22.09.2023).

3. Про затвердження Порядку забезпечення, обліку та експлуатації меблів, інвентарю і предметів господарчого призначення та норм їх забезпечення і експлуатації в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України : наказ Міністерства юстиції України від 27.07.2012 р. № 1118/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1274-12#Text> (дата звернення: 22.09.2023).

1.3. Особливості структурної побудови та обладнання слідчих ізоляторів в Україні

Ратифікувавши Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод від 1950 року, протоколи №№ 1, 2, 4, 7 та 11 до Конвенції (далі – Конвенція) [1], Україна взяла на себе зобов'язання гарантувати кожному громадянину, що перебуває під її юрисдикцією, дотримання відповідних прав та свобод. Зокрема це стосується і випадків вимушеного обмеження прав та свобод громадян, пов'язаних із забезпеченням ефективного здійснення кримінальних проваджень.

Частиною першою статті 177 КПК України передбачено, що метою застосування запобіжного заходу є забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків, а також запобігання спробам:

1) переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду;

2) знищити, сховати або спотворити будь-яку з речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення;

3) незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому кримінальному провадженні;

4) перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином;

5) вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, у якому підозрюється, обвинувачується [2].

Європейські пенітенціарні правила встановлюють такі основні принципи в частині застосування запобіжного заходу у виді тримання під вартою:

1) особи, позбавлені волі, зберігають усі права, яких вони не були законно позбавлені за рішенням суду, відповідно до якого засуджені до позбавлення волі чи взяті під варту;

2) обмеження, накладені на осіб, позбавлених волі, повинні бути мінімально необхідними та відповідати тій обгрунтованій меті, згідно з якою вони накладалися;

3) утримання ув'язнених в умовах, які порушують їхні права людини, не може бути виправдано нестачею ресурсів;

4) життя в місцях позбавлення волі має бути, наскільки це можливо, наближене до позитивних аспектів життя у суспільстві;

5) утримання під вартою має здійснюватися таким чином, щоб сприяти поверненню до суспільства осіб, позбавлених волі [3].

Стаття 176 КПК України [2] передбачає тримання під вартою як один із запобіжних заходів для забезпечення встановлення істини у кримінальній справі, наслідками обрання якого є неминуче обмеження прав та свобод громадян, що в загальних випадках *de jure* ще не є винними у скоєнні злочинів.

Такої самої позиції дотримується і керівництво Міністерства юстиції України, наголошуючи на тому, що «держава зобов'язана забезпечити нормальні умови їх (ув'язнених) перебування у слідчих ізоляторах» [4, 5].

Отже, конструктивне виконання, фортифікація, обладнання та інженерне забезпечення будівель слідчих ізоляторів має забезпечувати, з однієї сторони, інтереси держави у сфері забезпечення кримінального провадження, а з іншої сторони – давати можливість для реалізації встановлених Конституцією прав особам, щодо яких обрано обмежувальний захід у вигляді тримання під вартою.

Треба також зазначити, що сучасний етап реформування (розвитку) пенітенціарної системи України характеризується низкою ініціатив з боку Міністерства юстиції України, направлених на оновлення існуючої інфраструктури органів та установ виконання покарань загалом та покращення умов тримання під вартою зокрема.

Серед таких реформ є:

1) втілення в життя проєкту зі створення платних камер у слідчих ізоляторах та проведення ремонтів інших камер за отримані кошти;

2) реконструкція місць гігієни з можливістю усамітнення;

3) створення умов для надання можливості користування мережею Інтернет та послугами мобільного зв'язку;

4) розширення числа можливих запобіжних заходів, не пов'язаних з триманням у місцях попереднього ув'язнення, що дозволило значно розвантажити слідчі ізолятори;

5) створення дільниць слідчих ізоляторів на території установ виконання покарань, що своєю чергою сприяє зменшенню навантаження для слідчих ізоляторів.

Проте Європейський суд з прав людини регулярно констатує численні порушення прав ув'язнених, що прямо чи опосередковано зумовлені станом існуючої інфраструктури та особливостями вітчизняного законодавства в частині регулювання структурної побудови та обладнання місць попереднього ув'язнення [6].

Нами проведено аналіз 187 рішень ЄСПЛ у справах проти України за період з 2003 по 2021 роки включно, в яких фігурували порушення вимог статті 3 Конвенції, пов'язані з неналежними умовами перебування в установах попереднього ув'язнення.

Короткий зміст скарг згруповано у 33 суміжні категорії і наведено в таблиці.

Таблиця – Зміст скарг

№	Короткий зміст скарги	Кількість випадків	% від заг. кількості
1	брак простору	146	78,1
2	відсутність свіжого повітря	118	63,1
3	відсутність або обмежений доступ до душу	112	59,9
4	відсутність або погана якість постільної білизни	108	57,8
5	низька якість продуктів харчування	103	55,1
6	відсутність або неналежна якість гігієнічних засобів	95	50,8
7	відсутність приватності під час використання туалету	94	50,3
8	цвіль або бруд у камері	81	43,3
9	камера заражена паразитами/гризунами	79	42,2
10	відсутність туалетних засобів	68	36,4
11	пасивне паління	66	35,3
12	відсутність або недостатня кількість продуктів харчування	50	26,7
13	відсутність або обмежений доступ до теплої води	49	26,2
14	відсутність або недостатнє природне освітлення	44	23,5
15	відсутність або недостатнє електричне освітлення	43	23
16	погана якість питної води	28	15
17	неналежна медична допомога	25	13,4
18	неналежна вентиляція	25	13,4
19	неналежна температура	24	12,8
20	відсутність або обмежений доступ до питної води	20	10,7
21	відсутність або обмежений доступ до холодної води	17	9,1
22	відсутність позакамерної активності	14	7,5
23	неналежні умови або тривалість прогулянок	13	7

Закінчення таблиці

1	2	3	4
24	неналежне обладнання камери меблями	12	6,4
25	тримання у металевій клітці під час судового розгляду	4	2,1
26	проживання в камерах разом з ув'язненими з інфекційними захворюваннями	4	2,1
27	постійно увімкнене електричне освітлення	4	2,1
28	несправність внутрішньокамерних інженерних мереж	4	2,1
29	відсутність або обмежений доступ до туалету	4	2,1
30	відсутність або недостатня кількість фізичних вправ на свіжому повітрі	2	1,1
31	відсутність інклюдії	1	0,5
32	неправомірне застосування спеціальних засобів	1	0,5
33	відсутність відокремлення туалету від житлової зони	1	0,5

Як видно з наведеної таблиці, основним предметом скарг є переповненість камер, відсутність або недостатність доступу до свіжого повітря, що по суті є базовими потребами людини. У багатьох справах, при встановленні того, чи є умови тримання такими, «що принижують гідність» у розумінні статті 3 Конвенції, серйозний брак простору у в'язничних камерах вважався дуже впливовим чинником та міг становити порушення як сам собою, так і в сукупності з іншими обставинами.

До того ж ЄКЗК неодноразово висловлював рекомендації про необхідність перетворення багатомісних камер слідчих ізоляторів на маломісні (2009, 135; 2016, 66; 2017, 68).

На думку ЄКЗК, тримання у багатомісних приміщеннях несе такі ризики, як: високий рівень насильства та залякування; створення сприятливого середовища для розвитку субкультури та підтримки діяльності злочинних угруповань; ускладнений або навіть неможливий контроль з боку персоналу; практично неможливе належне розселення в'язнів на підставі оцінки ризиків та потреб (2002, 86) [8, с. 6].

У 2-й загальній доповіді ЄКЗК пояснюється загальна позиція щодо умов утримання ув'язнених:

«46. Питання переповненості безпосередньо стосується компетенції ЄКЗК. Всі служби та діяльність всередині установи виконання покарань зазнають негативного впливу, якщо в установі буде більше ув'язнених, ніж було передбачено для тримання у ній; загальний рівень життя в установі, можливо, суттєво погіршиться. Крім того, з матеріальної точки зору рівень переповненості установи виконання покарань або конкретної її частини може сам собою бути нелюдським або таким, що принижує гідність.

47. Вирішальне значення для добробуту ув'язнених має задовільна програма їхньої діяльності (робота, навчання, спорт тощо). Ув'язнені, незважаючи на те, наскільки хорошими є створені для них побутові умови, не можуть бути просто залишені наодинці із самими собою протягом тижнів, інколи місяців, замкнутими у своїх камерах. ЄКЗК зазначає, що однією з цілей має стати забезпечення ув'язненим в установах попереднього ув'язнення можливості проводити значну частину дня (8 або більше годин) поза межами камери, займаючись різноманітною важливою діяльністю.

48. Особливу увагу слід приділяти прогулянкам. Вимога про дозвіл ув'язненим перебувати щодня щонайменше одну годину на свіжому повітрі широко визнається основоположною гарантією. Також очевидно, що щоденне перебування

на свіжому повітрі має відбуватись на розумно просторій ділянці; сама ділянка має бути, наскільки можливо, обладнана укриттям на випадок поганої погоди.

49. Доступ у будь-який час до нормальних туалетів, а також підтримання належних гігієнічних умов є важливими елементами створення гуманних умов.

50. ЄКЗК хотів би додати, що його особливо турбує, коли він встановлює проблему переповненості в поєднанні з недостатнім режимом діяльності та неналежним доступом до туалетів/душових в одній установі виконання покарань. Загальний вплив таких умов на ув'язнених може виявитися вкрай негативним...» [8, с. 13–14].

Щодо останнього пункту слід зазначити, що відсутність або обмежена можливість користуватися душем чи теплою водою значно ускладнює можливість слідкувати за особистою гігієною, може призводити до виникнення хвороб, а в поєднанні з «особливостями» медичного обслуговування, загальними умовами середовища перебування та психологічного клімату по суті є неприйнятними для будь-якої людини. Загалом місця гігієни, їх обладнання та конструкція, коли доводиться справляти природні потреби при всіх жителях камерного приміщення, є предметом скарг у кожній дослідженій справі.

У Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України визнається той факт, що існуюча система виконання кримінальних покарань та попереднього ув'язнення не повною мірою відповідає принципам гуманізму та поваги до прав і свобод людини. Умови тримання засуджених та осіб, узятих під варту, потребують приведення у відповідність до європейських стандартів.

Частина режимних корпусів слідчих ізоляторів перебуває в незадовільному технічному або навіть аварійному стані та непридатна для тримання осіб, узятих під варту.

Так, наприклад, на цей час в експлуатації залишаються будівлі слідчих ізоляторів, які побудовані більш як 200 років

тому, – 12 відсотків (загальної кількості слідчих ізоляторів), від 100 до 200 років тому – 58 відсотків, від 50 до 100 років тому – 14 відсотків, від 10 до 50 років тому – 14 відсотків.

Через тривалий строк використання будівлі суттєво зношені й застарілі, у самих матеріалах, з яких побудовані корпуси, тривають руйнівні процеси, а зношеність обладнання інженерних мереж призводить до невиконання ними технічних функцій [9].

Логічним буде припущення, що серед основних причин існуючого стану справ є брак фінансування для проведення поточних, капітальних ремонтів, реконструкції та нового будівництва. Але, як зазначено в п. 1.4 ЄПП [3], виконання яких узяла на себе зобов'язання наша країна, утримання ув'язнених в умовах, що порушують їхні права людини, не може бути виправдано нестачею ресурсів.

Слід пам'ятати і те, що кожна виграна в Європейському суді справа проти України створює додаткові фінансові зобов'язання перед ув'язненими-позивачами.

За весь досліджений період, тільки за згаданими вище скаргами, загальна сума, присуджена ЄСПЛ позивачам як відшкодування матеріальної та моральної шкоди, судових та інших витрат, склала 1 425 666 євро. На кінець 2021 року ця сума еквівалентна майже 44 мільйонам гривень. Для більш наочного порівняння, це трохи більше ніж одна четверта частина від суми загальних касових видатків по КЕКВ 2210 (предмети, матеріали, обладнання та інвентар) та КЕКВ 2240 (оплата послуг, крім комунальних), спрямованих Мін'юсту на виконання покарань установами і органами ДКВС за КПКВК 3601010, 3601020, 3601030 та 3601060, що у 2019 році склала 172 мільйони гривень [10, с. 43].

Як наслідок, виникає питання: чи вистачило б суми, витраченої на компенсацію матеріальної та моральної шкоди, для ре-

монту проблемних камер та приведення їх у стан, що компенсуватиме брак особистого простору, забезпечить належну вентиляцію, освітленість, доступ до питної та теплої води тощо.

Орієнтуючись на пункт 1.1.7 Проекту плану заходів на 2022–2024 роки щодо реалізації Стратегії реформування пенітенціарної системи до 2026 року, на проведення зазначеного ремонту камер у слідчих ізоляторах вистачило б і 6 мільйонів гривень [11].

Серед адміністративних кроків, направлених на пом'якшення негативних наслідків, зумовлених браком місць у в'язницях, Комітет міністрів Ради Європи рекомендував урядам держав-членів (Додаток до Рекомендації № R (99) 22) [12] дотримуватися таких принципів:

- для уникнення надмірного рівня переповненості необхідно встановити максимальну місткість пенітенціарних установ;
- в умовах переповненості особливий акцент варто зробити на людській гідності, на заохоченні адміністрацій в'язниць застосовувати гуманне і позитивне поводження, на повному визнанні ролі працівників, а також на ефективних сучасних підходах до управління. Відповідно до Європейських пенітенціарних правил особлива увага має приділятися кількості доступного ув'язненим вільного простору, гігієні та санітарії, наданню достатнього й відповідним чином приготованого харчування, охороні здоров'я ув'язнених і можливості прогулянок.

Повертаючись до аналізу вітчизняного законодавства в частині відповідності європейським нормам, слід зазначити, що в пункті 18.3 Європейських пенітенціарних правил [3] сказано, що конкретні мінімальні вимоги щодо питань утримання ув'язнених визначаються національним законодавством.

Серед особливостей вітчизняного законодавства слід згадати, що у слідчих ізоляторах продовжує діяти норма, закріплена у статті 11 Закону України «Про попереднє ув'язнення» [13], щодо площі в камері для однієї взятої під варту особи, яка

становить 2,5 квадратні метри, а не 4 квадратні метри, як не-одноразово рекомендовано ЄКЗК. Зокрема у своїй доповіді від 2014 року (СРТ/Іnf(2014) 15) за результатами візиту до України 9–21 жовтня 2013 року ЄКЗК чітко зауважив на необхідності «...органам влади України вжити подальші заходи для того, щоб:

- посилити свої зусилля для досягнення мети надання щонайменше 4 квадратні метри особистого простору на ув'язненого в багатомісних камерах і не поміщати більше одного ув'язненого до камер площею 6 квадратних метрів (без урахування простору, який займає розташований у камері туалет) у відвіданих СІЗО, зокрема шляхом більш рівномірного розподілу ув'язнених між наявними житловими приміщеннями, зменшення передбаченої місткості відповідно до національних стандартів і перегляду офіційної місткості зазначених установ відповідно;

- забезпечити, щоб ув'язнені мали можливість щодня отримувати фізичне навантаження; це потребуватиме збільшення подвір'їв для прогулянок. За можливості наявні подвір'я, розташовані на дахах житлових блоків, необхідно замінити подвір'ями, розташованими на землі;

- слід вжити заходів для гарантування, що під час розробки та будівництва нових СІЗО/житлових блоків для осіб, узятих під варту, забезпечуватимуться належні умови для прогулянок на подвір'ях, розташованих на землі, спілкування з ув'язненими з інших камер, роботи, навчання та здійснення інших видів важливої діяльності...» [12].

Що стосується мінімальних розмірів одномісних камер (6 квадратних метрів) та мінімальної відстані між протилежними стінами (2 метри), то ці рекомендації досі не відображені в нормах жилої площі ані слідчих ізоляторів, ані виправних колоній.

Незважаючи на понад 20 років від часу першої рекомендації, українські СІЗО досі не пропонують можливостей для зайнятості в'язнів.

З-поміж іншого, це пов'язано і з конструкцією слідчих ізоляторів. Їхній дизайн та архітектура переважно не передбачають місця для зайнятості в'язнів. Також відсутня «промислова» частина установи, тобто немає виробництва, на якому засуджені могли б працювати. Так само зазвичай відсутні і спортивні зали.

Враховуючи той факт, що в низці скарг названі фактори посилюють негативний вплив браку простору, а в окремих випадках створюють умови тримання під вартою, що в комплексі визнаються нелюдськими й такими, що принижують гідність, доцільно було б розробити механізм регулярного моніторингу, наприклад, таких показників:

- моніторинг відповідності вимогам ДБН В.2.5-28:2018 [14] показників штучного (робочого, аварійного, охоронного, чергового) та природного освітлення шляхом фіксації результатів відповідних вимірювань у паспорті приміщень, а також реєстрація характеристик освітлювальних приладів у відповідних журналах або інвентарних картках;

- моніторинг відповідності вимогам ДБН В.2.5-67:2013 [15] показників опалення та вентиляції, а також вимогам ДСТУ ISO 8756:2008 [16] якості повітря шляхом періодичних замірів та реєстрації відповідних показників.

Необхідність таких документів викликана і наявністю в низці справ про порушення статті 3 Конвенції згадувань про відсутність в уряді країни відповідача матеріалів для спростування поданих заявником скарг на неналежні умови тримання під вартою (п. 14, справа «Родзевілло проти України»; п. 31, справа «Лада проти України»; п. 115, справа «Кулік проти України»; п. 31, справа «Лавринюк проти України»; п. 140, справа «Данкевич проти України»; п. 46, справа «Вагапов проти України») [6]. У таких випадках суд приймав сторону заявника.

Крім того, пункт 18.4 Європейських пенітенціарних правил [3] містить норму, що прямо зобов'язує національне законодавство містити механізми, які не допускають порушення цих мінімальних вимог унаслідок перенаповнення в'язниць.

Як короткий підсумок, можна зазначити, що конструктивне виконання, фортифікація, обладнання та інженерне забезпечення будівель слідчих ізоляторів має забезпечувати, з однієї сторони, інтереси держави у сфері забезпечення кримінального провадження, а з іншої сторони – давати можливість для реалізації встановлених Конституцією прав осіб, щодо яких обрано обмежувальний захід у вигляді тримання під вартою.

На сьогоднішній день мало нормативно закріпленого прагнення забезпечити гідні умови перебування в установах попереднього ув'язнення. Визнання ЄСПЛ фактів катування і такого, що принижує гідність, поводження чи покарання стосовно ув'язнених вимагає рішучих дій, направлених на максимальне усунення причин, що сприяють виникненню таких фактів. До того ж обсяг фінансових компенсацій за моральну і матеріальну шкоду, спричинену умовами попереднього ув'язнення, значно перевищує заявлені потреби у фінансуванні ремонтних робіт приміщень, де утримуються особи, взяті під варту.

Позитивним є і те, що одними з основних кроків, направлених на створення умов для забезпечення розміщення осіб, узятих під варту, що відповідають міжнародним (не менше 4 метри квадратні для однієї особи) та національним стандартам і гарантують кожному окреме спальне місце, чистоту, достатню кількість природного світла, повітря й тепла, відсутність сирості тощо, вважається будівництво нових слідчих ізоляторів. Проте, на нашу думку, розробка відповідних технічних завдань для будування нових установ попереднього ув'язнення може бути значно ускладненою через відсутність:

– загальної архітектурної концепції місць позбавлення волі та попереднього ув'язнення;

– сучасних галузевих будівельних стандартів для планування режимних, житлових, побутових, службових, виробничих приміщень і територій місць позбавлення волі та попереднього ув'язнення;

– типових способів обладнання об'єктів, що охороняються, інженерними засобами охорони, спорудами та конструкціями на їх внутрішній території та периметрі.

Підсумовуючи, слід зазначити, що на теперішній час у слідчому ізоляторі передбачене камерне утримання осіб. Камери поділяються на маломісні та багатомісні, це є надбанням застарілого архітектурного підходу, що не тільки не дає можливості належним чином забезпечити безпечне тримання ув'язнених і засуджених, а й не дає можливості залучати їх до суспільно корисної праці. Саме це має бути враховано під час будівництва нових установ виконання покарань, в яких утримуватимуться засуджені та ув'язнені.

Список використаних джерел

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнародний документ від 04.11.1950 р. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. Дата оновлення: 01.08.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 06.11.2022).

2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. Дата оновлення: 06.11.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n1723> (дата звернення: 06.11.2022).

3. Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила : міжнародний документ від 12.02.1987 р. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. Дата оновлення: 11.01.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032#Text (дата звернення: 06.11.2022).

4. Денис Малюська: Європейські умови утримання ув'язнених в СІЗО – завдання держави, до виконання якого ми поступово рухаємось. *Офіційний вебсайт Міністерства юстиції України* / Міністерство юстиції України. Дата оновлення: 17.05.2021. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/denis->

malyuska-evropeyski-umovi-utrimannya-uvyaznenih-v-sizo-zavdannya-derjavi-do-vikonannya-yakogo-mi-postupovo-ruhaemos (дата звернення: 06.11.2022).

5. Олена Висоцька: Протягом останніх двох років тримаємо чіткий курс на створення належних умов у місцях несвободи та зміну акценту системи на ресоціалізацію. *Офіційний вебсайт Міністерства юстиції України* / Міністерство юстиції України. Дата оновлення: 02.09.2021. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/olena-visotska-protyagom-ostannih-dvoh-rokiv-trimaemo-chitkiy-kurs-na-stvorenniya-nalejnih-umov-u-mistsyah-nesvobodi-ta-zminu-aktsentu-sistemi-na-resotsializatsiyu> (дата звернення: 06.11.2022).

6. Стаття 3 «Заборона катування»: збірник Рішень Європейського суду з прав людини. *Офіційний вебсайт Міністерства юстиції України* / Міністерство юстиції України. URL: <https://minjust.gov.ua/m/stattya-3-zaborona-katuvannya> (дата звернення: 06.11.2022).

7. Човган В. Аналіз виконання рекомендацій щодо пенітенціарної системи, наданих Україні Європейським комітетом з запобігання катуванням з 1998 року. *COUNCIL OF EUROPE PORTAL* / Councel of Europe. 2020. URL: <https://rm.coe.int/cpt-recommendations-implemen-tation/16809e82be> (дата звернення: 06.11.2022).

8. 2nd General Report on the CPT's activities covering the period 1 January to 31 December 1991. *COUNCIL OF EUROPE PORTAL* / European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT). Strasbourg: Councel of Europe, 1992. URL: <https://rm.coe.int/1680696a3f> (дата звернення: 06.11.2022).

9. Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України : розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 р. № 654-р. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 06.11.2022).

10. Звіт про результати аудиту ефективності використання коштів державного бюджету, спрямованих Міністерству юстиції України на виконання покарань установами і органами Державної кримінально-виконавчої служби України, а також використання і розпорядження об'єктами державної власності, належними державі матеріальними та іншими активами, що мають фінансові наслідки для державного бюджету : рішення Рахункової палати від 12.10.2021 р. № 24-3 / А. М. Дідик. Київ : Рахункова палата, 2021. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2021/24-3_2021/Zvit_24-3_2021.pdf (дата звернення: 06.11.2022).

11. Проект плану заходів на 2022–2024 роки щодо реалізації Стратегії реформування пенітенціарної системи до 2026 року. *Офіційний вебсайт Міністерства юстиції України* / Міністерство юстиції України. URL:

<https://minjust.gov.ua/files/general/2021/11/30/20211130085253-59.docx> (дата звернення: 06.11.2022).

12. Справа «Сукачов проти України»: рішення Європейського Суду з прав людини від 30.01.2020 р. *Офіційний вебсайт Міністерства юстиції України* / Міністерство юстиції України. Дата оновлення: 30.05.2020. URL: <https://minjust.gov.ua/files/general/2021/03/17/20210317111238-93.doc> (дата звернення: 06.11.2022).

13. Про попереднє ув'язнення : Закон України від 30.06.1993 р. № 3352-ХІІ. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. Дата оновлення: 19.08.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3352-12#Text> (дата звернення: 06.11.2022).

14. ДБН В.2.5-28:2018. Природне і штучне освітлення : Державні будівельні норми України. Київ : Мінрегіон України, 2018. URL: https://ledeffect.com.ua/images/___branding/dbn2018.pdf (дата звернення: 06.11.2022).

15. ДБН В.2.5-67:2013. Опалення, вентиляція та кондиціонування : Державні будівельні норми. Київ : Мінрегіон України, 2013. URL: <https://dbn.co.ua/load/normativy/dbn/1-1-0-1018> (дата звернення: 06.11.2022).

16. ДСТУ ISO 8756:2008. Якість повітря. Оброблення даних за температурою, тиском та відносною вологістю : Державний стандарт України. *Вебсайт: БУДСТАНДАРТ Online-нормативні документи будівельної галузі України*. Дата оновлення: 01.01.2011. URL: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page?id_doc=77010 (дата звернення: 06.11.2022).

1.4. Правовий статус осіб, які тримаються у слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України

Права людини починають діяти від її народження, а держава наголошує, що кожний громадянин має певні обов'язки, права та свободу, на яку ніхто не повинен зазіхати. У науковій спільноті існує думка, що права людини належать їй з народження. Це такі права, які не пов'язані з якимось певним способом провадження, одним суспільним устроєм, не зафіксовані «мертвим чином» лише в одній системі й типі права та є лише їм притаманними. Доволі часто в наукових працях до прав людини відносять основні категорії – права та свободи, які без дотримання цих прав унеможливають повсякденне існування й розвиток людини у соціумі, також їх називають

конституційними правами, тобто вони закріплені Конституцією, відповідають міжнародним стандартам дотримання прав людини. З цього випливає, що права людини є найвищою соціальною цінністю. Створення й розвиток демократичної, соціальної та правової держави неможливий без захисту правового статусу особи, забезпечення її прав та свобод людини і громадянина.

Проведений нами аналіз юридичної літератури свідчить про те, що проблематика правового статусу людини вивчалася в дорадянський період, але не отримала розвитку, а розглядалася як дієздатність та правоздатність особи. Зокрема, категорія «правовий статус» знайшла своє місце у самостійному науковому дослідженні В. А. Патюліна, яке мало назву «Держава і особистість в СРСР» [1]. Науковець, досліджуючи проблематику правового статусу людини і громадянина, зазначав, що правоздатність та правовий статус особи – це різні явища і категорії, що вони співвідносяться як частина та ціле. Правоздатність є лише однією зі складових правового статусу [1, с. 23].

Якщо брати до уваги правовий статус людини в сучасній юридичній літературі, то вона не надає чіткого та єдиного визначення поняття «правовий статус людини». Можна виділити три основні позиції авторів щодо розуміння сутності правового статусу. Відповідно до першої позиції правовий статус розглядається як система прав, обов'язків та інших правових елементів людини, які спрямовано на її захист та охорону в державі. Таку позицію відстоюють, зокрема, М. В. Вігрук, Н. М. Оніщенко, Г. А. Борисов.

На нашу думку, можна погодитися з вищезазначеними авторами, які вважали, що правовий статус людини та громадянина визнається та гарантується державою як сукупність прав, свобод та обов'язків.

Варто також звернути увагу на міркування таких науковців, як Л. І. Адашис, С. К. Бостан та Р. М. Максакова, які

у своїх наукових розробках зазначали, що правовий статус потрібно розглядати як більш широке значення, ніж поняття «суспільний статус особи».

Зокрема науковець Л. І. Адашис вважає, що «Питання про права і свободи громадянина є складовою частиною проблем фактичного становища особи в суспільстві й державі. Воно визначається не тільки юридичними нормами, а й іншими соціальними нормами і називається суспільним статусом особи. Відповідно правовий статус особи є лише частиною її суспільного статусу і стосується тільки її зв'язків з державою» [2, с. 2].

Дослідник М. В. Вітрук визначає правовий статус як систему юридичних прав, свобод, законних інтересів та обов'язків людини і громадянина у їх єдності, що є основою (ядром) правового становища [3, с. 31].

Подібної думки дотримуються інші вчені, які вказують, що права та свободи фізичної особи утворюють ядро її правового статусу, при цьому наголошують, що правовий статус – це складний комплексний інститут, який охоплює низку інших інститутів.

Варто підтримати таку позицію, водночас необхідно зазначити, що основні права та свободи людини закріплюються не тільки Конституцією України. Коли мова йде про захист окремих норм, до цього процесу залучаються й інші нормативно-правові акти з різних галузей права, а саме: адміністративного, кримінального, трудового, сімейного, цивільного тощо. Існує загальноприйнята точка зору, що неможливо розглядати поняття «правовий статус особи» тільки в рамках конституційного права, тому що кожна галузь права, яка регулює певну поведінку осіб, передбачає специфічний перелік встановлених прав, обов'язків і законних інтересів, спрямованих на мотивацію особи до дотримання правових та соціальних норм, що зменшує ступінь репресивного впливу за делінквентну поведінку особи і характеризує правову систему як прогресивну.

Згідно з другою науковою позицією правовий статус являє собою низку нормативно визначених прав та обов'язків, які закріплені в Конституції та інших нормативно-правових і ратифікованих міжнародних актах. До представників такої позиції належать науковці Л. І. Летнянчин, Ю. М. Тодика [4, с. 92].

Летнянчин Л. І. наголошує, що «правовий статус – це юридично закріплене становище особи в державі і суспільстві. Юридичне оформлення фактичного становища індивіда, – зазначає конституціоналіст, – реалізується різними шляхами і способами з допомогою специфічних засобів. Воно починається з того, що людина визнається суб'єктом діючого в суспільстві права і наділяється при цьому правоздатністю, після чого вона може вступати у відповідні правовідносини» [4, с. 92]. Проте зазначений автор чітко не визначає, які компоненти мають входити до правового статусу особи.

На думку Ю. М. Тодики, правовий статус людини та громадянина необхідно визначати як правове положення особи, що відображає його стан у взаєминах із суспільством, державою та іншими індивідами [5, с. 186]. Ураховуючи вищенаведені думки науковців, можна говорити про вивчення правового статусу як цілісної системи прав і обов'язків, що законодавчо закріплюються державою в Конституції та інших законодавчих актах.

У контексті розгляду другої позиції можемо дійти висновку, що правовий статус ототожнює значення закріплених у законодавстві прав та обов'язків, що визначають взаємну відповідальність людини та держави, в якій вона перебуває, системи стримання та захисту прав від їх порушення і системи заохочень людини за дотримання встановлених у державі правообмежень.

Сутність третьої позиції полягає в тому, що правовий статус узагальнюється з роллю та значенням людини в суспільстві та державі. Таку позицію підтримують С. С. Алексєєв,

В. М. Корельський, М. В. Кравчук, М. М. Марченко, Н. В. Ортинська, В. Д. Перевалов, О. Ф. Скакун, М. С. Строгович.

Як зазначає О. Ф. Скакун, правовим статусом особи необхідно визнавати юридично закріплене становище особи в суспільстві, відповідно до якого вона (як суб'єкт права) вступає у відповідні правовідносини, а також координує свою діяльність і поведінку у суспільстві [6, с. 57].

З нашої точки зору, їхні погляди відображають погляди вчених, праці яких ми досліджували раніше, та наближають до вказаної раніше системи стан людини в ієрархічному і суспільному значенні, що може бути змінений з тих чи інших причин. Тобто наближають до визначення поняття динамізму.

Зважаючи на те, що правовий статус людини є динамічною категорією правової системи і ґрунтується на правовідносинах у суспільстві, які утворюють тісний взаємозв'язок людини, суспільства та держави, назвати його статичним, з постійними і незмінними елементами неможливо.

Взаємодія та взаємний вплив результату функціонування будь-якої соціальної системи на характер її подальшого спільного функціонування залежить від суспільної діяльності та соціального розвитку і працює на задоволення потреб та інтересів кожної людини, що виникає зі зміною обстановки в суспільстві та державі. Якщо розглядати правовий статус людини як соціальні можливості, визначене коло прав апріорі належить особі, а держава повинна регулювати їх обсяг на законодавчому рівні, враховуючи ставлення людини до тих чи інших встановлених норм.

Зазвичай до обов'язкових структурних елементів правового статусу належать: громадянство, загальна правоздатність, статутні права і обов'язки, юридичні гарантії прав і обов'язків та принципи правового становища громадян.

Існують погляди, що зазначена вище структура завузька, що поняття правового статусу особистості містить

«такі основні елементи, які складають його зміст і структуру: 1) відповідні правові норми; 2) правосуб'єктність; 3) загальні для всіх суб'єктивні права, свободи та обов'язки; 4) законні інтереси; 5) громадянство; 6) юридичну відповідальність; 7) правові принципи; 8) правовідносини загального (статутного) характеру.

Аналізуючи вищезазначені елементи правового статусу, можемо зробити висновок, що правовий статус – це багатоаспектна категорія, яка має і загальний, і спеціальний характер, має різний статус залежно від суб'єкта правовідносин.

Слід зазначити, що це питання має певну неоднозначність. Наприклад, Н. М. Оніщенко визначає правовий статус як систему законодавчо встановлених та гарантованих державою прав, свобод, законних інтересів і обов'язків суб'єкта суспільних відносин [7, с. 87].

Якщо брати до уваги наведені вище думки авторів, можна дійти висновку, що правовий статус – це універсальна категорія, яка має різносторонній аспект, стабільну структуру та охоплює характер і принципи багатоманітних, сформованих роками суспільних відносин, а також цілісність, чітку структурованість шляхом визначення прав, обов'язків та гарантій їх реалізації, визначає місце суб'єкта в системі правовідносин.

Законодавець виділяє, і це підтримує І. К. Полховська, певну низку таких видів правового статусу: 1. Загальний (конституційний) – статус, що притаманний кожній людині чи громадянину. Він має таку структуру: 1) громадянство; 2) основні права, свободи, законні інтереси та обов'язки; 3) правосуб'єктність, яка містить правоздатність і дієздатність особи; 4) правові принципи; 5) гарантії правового статусу людини і громадянина, серед яких особливе місце посідає юридична відповідальність. 2. Спеціальний (родовий) – статус окремих категорій осіб. Це сукупність елементів, які характеризують правове положення окремих категорій осіб: дітей, студентів,

інвалідів, пенсіонерів, робітників, посадових осіб, військовослужбовців, членів тих чи інших організацій, ув'язнених та інших. 3. Індивідуальний (характеризує вік, стать, сімейний стан особи) – тобто правовий статус кожної конкретної особи та кожного окремого громадянина. 4. Статус іноземців, осіб без громадянства та осіб з подвійним громадянством. 5. Статус фізичних та юридичних осіб. 6. Статус осіб, які працюють у різних сферах. 7. Галузеві правові статуси (кримінальний, процесуальний, адміністративно-процесуальний та інші). Він складається з правомочностей та інших компонентів, опосередкованих тією або іншою галуззю правової системи [8; 9, с. 21].

До важливих елементів, що характеризують правовий статус, слід віднести систему юридичних гарантій, яка містить законодавчо закріплені засоби, забезпечує законність і охорону правопорядку, інтереси особистості, суспільства і держави.

На підставі аналізу точок зору сучасних науковців у цій сфері слід зробити висновок, що правовий статус особи характеризується такими найбільш типовими ознаками: 1) «залежить від сутності соціального ладу, в умовах якого він складається і функціонує; зазнає впливу безлічі чинників, основними з яких є праця і власність як основа формування громадянського суспільства; 2) виступає як юридична міра соціальної свободи суб'єкта права; 3) встановлюється спеціально уповноваженими органами держави, його зміст змінюється з волі законодавця, а не окремих суб'єктів права, на яких він поширюється; 4) відображається у правових нормах і принципах, формально закріплених у приписах нормативно-правових актів, нормативно-правових договорів та в інших джерелах (формах) права; 5) має визначену структуру, ядро якої становлять суб'єктивні права, законні інтереси, обов'язки, що є однаковими для всіх його носіїв одного виду; 6. встановлює межі, за які не повинні виходити діяльність і поведінка людини в суспільстві» [4, с. 51].

Отже, наведені вище елементи, ознаки й види правового статусу особи, різні погляди авторів дають можливість зробити узагальнення, що правовий статус, по-перше, має як загальний, так і універсальний характер та містить різні статуси загальних і спеціальних суб'єктів правовідносин держави й суспільства; по-друге, враховує різні можливості суб'єктів і їх становище у взаємозв'язку держави й суспільства; по-третє, неможливість реалізації правового статусу без обов'язків, які створюються під час реалізації прав, юридичної відповідальності за їх невиконання, а також механізму оскарження наслідків останньої; по-четверте, диференціація правового статусу надає можливість системного підходу в порівнянні правових статусів осіб, віднесених до різних категорій.

Зазначені вище елементи та їх класифікація і систематизація надають можливості вивчати їх особливості, намічати шляхи їх удосконалення з метою дотримання правової поведінки різних категорій осіб, які перебувають на території держави.

Тобто правовий статус людини і громадянина має певний характер, який відображається в певних видах та ознаках, є офіційно закріпленим.

Правовий статус осіб, які відбувають ці покарання, значно відрізняється від інших осіб, засуджених, які відбувають покарання, не пов'язані з позбавленням волі [10, с. 94]. Слушно зауважує Ю. А. Чеботарьова: «Створення, формування правової держави, побудова громадянського суспільства в нашій державі неможливі без надійного правового захисту кожної особи, забезпечення прав і свобод громадянина. Права і свободи людини і громадянина не існують ізольовано, вони знаходяться в тісному зв'язку і взаємозалежності з багатьма правовими і соціальними інститутами, постійно дають про себе знати в нашому повсякденному житті і діяльності, спілкуванні з іншими людьми. Особливо гостро стоять проблеми дотри-

мання прав і законних інтересів громадян, що опинилися в місцях позбавлення волі, скарги і листи від яких надходять до органів законодавчої і виконавчої влади. Позбавлені свободи громадяни скаржаться на умови перебування у колоніях, слідчих ізоляторах, на тортури і знущання з боку працівників правоохоронних органів. Світова громадськість постійно звертає увагу на порушення в Україні життєво важливих прав людей, які тимчасово або довічно позбавлені свободи. Через грубі порушення прав людини і громадянина Україна займає четверте місце в світі за кількістю 51 звернень до Європейського суду з прав людини. Назріла необхідність вивести державу на якісно новий ступінь діяльності по забезпеченню прав людини і громадянина» [11, с. 3].

Підтримуючи думку Ю. А. Чеботарьової, постає необхідність чіткого визначення категорії «правовий статус осіб, засуджених до позбавлення волі». Також варто зазначити, що існують певні обставини, а саме недотримання правових норм, прописаних у чинному законодавстві, які визначають правовий статус засуджених [11].

Потрібно відзначити, що в ч. 2 ст. 7 КВК України наголошується, що засуджені користуються всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, визначених законами України, цим Кодексом і встановлених вироком суду [12].

Переходячи до змісту правового статусу осіб, які відбувають покарання в установах виконання покарань, слід виокремити, по-перше, виникнення деяких суперечливих питань у науці кримінально-виконавчого права, також взаємних думок авторів, які вивчали це питання в загальній теорії права і обговорювали різні аспекти правового становища засуджених, щодо характеристики поняття «спеціального правового статусу»; по-друге, правовий статус осіб, які утримуються в установах виконання покарань, на відміну від інших категорій осіб, що перебувають на території України, насамперед

пов'язаний з реалізацією кримінальної політики у сфері виконання кримінальних покарань і має найсуворіші правообмеження. З цього випливає, що утворений взаємозв'язок правового статусу особи і громадянина, правове регулювання щодо призначення покарання потребує подальшого дослідження у зв'язку з постійними змінами, які вносяться до кримінально-виконавчого законодавства і впливають на зміни у правовому статусі засудженого. Під час аналізу цього питання в галузі кримінально-виконавчого права слід вказати, що існує досить багато міркувань і суперечливих точок зору. Постійне вдосконалення правового статусу осіб, які тримаються в установах виконання покарань, надання певних благ або обмежень слід використувати для правового виховання, прояву поваги до закону, загальнолюдських правил життя, оскільки неухильне виконання обов'язків створюватиме звичку до виконання вимог закону. Зважаючи на вищезазначене, існує необхідність регламентувати теоретичний та емпіричний матеріал, вивчення тенденцій науковців щодо способів і підходів поліпшення правового статусу засуджених в установах виконання покарань.

Тобто такі обмеження до особи будуть застосовані на певний проміжок часу і діятимуть у період відбування покарання, вони передбачають необхідність захисту конституційного устрою та інтересів держави.

Відповідно до позиції В. М. Прусса правовий статус особи, засудженої до позбавлення волі, базується на загальному правовому статусі громадянина України [13, с. 66]. Під час відбування покарання в місцях несвободи засуджений не втрачає загального виду правового статусу, який складається з прав, свобод та законних інтересів, визначених Конституцією України, але до нього застосовуються спеціальний різновид правового статусу людини і громадянина, які своєю чергою мають специфічні права та обов'язки, притаманні лише засудженим особам, і встановлюються кримінально-виконавчим законодавством.

Отже, можна зробити висновок, що правовий статус засудженого потрібно розглядати в контексті спеціального правового статусу людини і громадянина.

Своєю чергою С. Ф. Денисов зазначає, що зміст правового статусу засудженого складають: 1) суб'єктивні права – закріплена законом та гарантована державою можливість певної поведінки особи, засудженої до позбавлення волі, а також її користування можливими соціальними благами; 2) законні інтереси – законодавчо закріплені конкретні дії засудженого та його прагнення до володіння тими чи іншими благами під час відбування покарання; 3) обов'язки – передбачена чинним законодавством міра та вид необхідної поведінки засудженої особи у процесі відбування покарання, що забезпечує досягнення мети кримінального покарання, підтримання правопорядку, забезпечення прав і законних інтересів самого засудженого та інших осіб [14, с. 10–11].

Тож є необхідність чіткого визначення категорії «правовий статус осіб, засуджених до позбавлення волі».

Розглядаючи особливості правового становища засуджених до позбавлення волі, у тому числі які відбувають покарання у СІЗО, зазначимо, що їх статус визначається ст. 63 Конституції України: «Засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначаються законом і встановлені вироком суду» [15], а також ст. 7 КВК України «Основи правового статусу засуджених», яка дещо конкретизує вказані конституційні положення, додавши до них те, що правовий статус засуджених визначається також цим Кодексом, відповідно до порядку й умов виконання та відбування конкретного виду покарання [12]. Глава 2 КВК України і загалом Кодекс деталізують ці конституційні визначення і законодавчо закріплюють їх у відповідних розділах, главах та окремих статтях КВК України, а також інших нормативно-правових актах.

Законом визначаються права, інтереси та обов'язки засуджених осіб. У ст. 7 КВК України зазначено, що правовий статус засуджених визначається законами України, а також цим Кодексом, виходячи з порядку та умов виконання й відбування конкретного виду покарання [12]. Отже, сукупність прав і обов'язків особи, засудженої до позбавлення волі, визначає її правовий статус, тобто юридично закріплене становище в державі й суспільстві, та регламентується порядком виконання й відбування покарання за вчинене кримінальне правопорушення.

У КВК України вказуються основні права, які мають усі засуджені, та права засуджених під час відбування конкретного виду покарання, які мають окремі з них. Серед цих прав є й особисті немайнові права. Відповідно до ст. 8 КВК України вказано основні права засуджених. Згідно із зазначеною нормою засуджені особи мають право на: отримання інформації про свої права і обов'язки, порядок та умови виконання й відбування призначеного судом покарання; гуманне ставлення до них та на повагу їх людської гідності; охорону здоров'я в обсязі, встановленому Основами законодавства України про охорону здоров'я, за винятком обмежень, передбачених законом; соціальне забезпечення, у тому числі на оформлення пенсій, відповідно до законів України; оплачувану працю згідно із законодавством про працю; здійснення свободи сповідувати будь-яку релігію або виражати переконання, пов'язані із ставленням до релігії, у тому числі на вільний вибір і допуск священнослужителя для відправлення релігійних таїнств і обрядів, за винятком обмежень, передбачених КВК України; належне матеріально-побутове забезпечення у порядку, встановленому КВК України та нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України; отримання копій документів з їхніх особових справ та інших, пов'язаних з реалізацією їхніх прав, документів у порядку, встановленому Міністерством юстиції України; правову допомогу; побачення, у порядку,

встановленому КВК України [12]. Засуджені можуть: звертатися відповідно до законодавства з пропозиціями, заявами і скаргами до адміністрації органів і установ виконання покарань, їх вищестоящих органів, до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Європейського суду з прав людини, а також інших відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, до уповноважених осіб таких міжнародних організацій, суду, органів прокуратури, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань; давати пояснення і вести листування, а також звертатися з пропозиціями, заявами і скаргами рідною мовою; отримувати у встановленому законом порядку передачі (окрім речей, що засудженим заборонено мати при собі законом, зокрема зброї, наркотичних або психотропних речовин, прекурсорів) [12]. Засуджені іноземці мають право підтримувати зв'язок з дипломатичними представництвами і консульськими установами своїх держав; особи без громадянства, а також громадяни держав, що не мають дипломатичних представництв або консульських установ в Україні, – з дипломатичними представництвами держави, яка взяла на себе охорону їхніх інтересів, або міжнародними органами чи організаціями, які здійснюють їх захист. У ст. 125 КВК України наголошується, що засуджені мають право: в установах виконання покарань, відповідно до Законів України «Про освіту» і «Про загальну середню освіту», на забезпечення, доступність і безоплатність здобуття повної загальної середньої освіти, а відповідно до ст. 10 КВК України особи, засуджені до позбавлення волі, мають право на особисту безпеку (безпека для життя та здоров'я) [12]. Крім того, засуджені особи можуть: одержувати і відправляти посилки, бандеролі, грошові перекази; одержувати передачі у порядку, встановленому пунктами 1-3 розділу XII, пунктом 2 розділу XIII ПВР УВП; зустрічатися з родичами та іншими особами з урахуван-

ням обмежень, передбачених для різних категорій засуджених; брати участь у роботі самодіяльних організацій та гуртків соціально корисної спрямованості (крім осіб, засуджених до арешту); займатися фізичною культурою і спортом; користуватися бібліотекою та настільними іграми; носити спортивний одяг і взуття під час проведення спортивних заходів, а також у вільний час відповідно до розпорядку дня (до засуджених, які тримаються у виправних центрах, виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання та дільницях соціальної реабілітації, це обмеження не застосовується); придбавати, користуватися і зберігати предмети першої потреби, періодичні видання, літературу, продукти харчування; розпоряджатися вільним часом, який відведений розпорядком дня, не порушуючи при цьому правил поведінки; одержувати освіту відповідно до законодавства України про освіту [16]. Засуджені не повинні підлягати жорстокому, нелюдському або такому, що принижує їх гідність, поводженню (розділ 2 ПВР УВП) [16]. Серед зазначених прав засуджених осіб загальними є такі: право на особисту безпеку; право на гуманне ставлення до них та на повагу їх людської гідності; право на охорону здоров'я (право на медичну допомогу); право на соціальне забезпечення; право на працю; на свободу віросповідання; право на належне матеріально-побутове забезпечення; право на освіту; на правову допомогу. У КВК України визначаються основні права засуджених осіб, які мають усі засуджені, та права засуджених, які мають окремі з них під час відбування конкретного виду покарання. Серед цих прав є й особисті немайнові права. Усе це права, визначені Конституцією України і положеннями КВК України. Але в період відбування покарання певні права і свободи засудженого суттєво обмежуються, зокрема право на: ім'я (зміна імені); вільний вибір місця проживання; свободу пересування; таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції тощо. Засуджені, які відбувають покарання у виді

позбавлення волі, відповідно до статті 107 КВК України мають право в порядку, встановленому цим Кодексом і нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України, на одержання інформації і роз'яснень про умови відбування і порядок виконання покарання у виді позбавлення волі, на отримання медичної допомоги, на участь у роботі самодіяльних організацій та гуртків соціально корисної спрямованості, займатися фізичною культурою і спортом, на розпорядження вільним часом, який відведений розпорядком дня, не порушуючи при цьому правил поведінки [12].

Останнім елементом правового статусу засудженого, який розглядаємо, є законні інтереси засуджених. Попередньо ми стверджували, що пенітенціарна система України має елементи прогресивної тюремної системи, а саме надання засудженому певних благ за умов певної позитивної поведінки і навіпаки – посилення обсягу правообмежень у разі порушення ним порядку та умов виконання та відбування кримінальних покарань. Ці елементи відображаються в КК України і КВК України. Розглянемо їх більш детально.

Почнемо з КК України. Розгляд цього питання необхідно здійснювати за двома напрямками – послаблення каральних правообмежень та їх посилення.

До послаблення каральних правообмежень слід віднести ст. 81 КК України, де законодавець передбачає, що до осіб, які відбувають покарання у виді виправних робіт, службових обмежень для військовослужбовців, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання. Особу може бути умовно-достроково звільнено повністю або частково і від відбування додаткового покарання. Слід зазначити, що ця норма може бути застосована лише у випадках, якщо засуджений сумлінною поведінкою і ставленням до праці довів своє виправлення. Поряд з цим ще існує вимога – відбути певний термін

покарання, а саме: не менше половини строку покарання, призначеного судом за кримінальний проступок або нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, а також за необережний тяжкий злочин; не менше двох третин строку покарання, призначеного судом за корупційний нетяжкий злочин або кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також у разі, якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисне кримінальне правопорушення і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисне кримінальне правопорушення, за яке вона засуджена до позбавлення волі; не менше трьох чвертей строку покарання, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнялася умовно-достроково і знову вчинила умисне кримінальне правопорушення протягом невідбутої частини покарання [17].

Іншим елементом є заміна невідбутої частини покарання на більш м'яке, що передбачено ст. 82 КК України, згідно з якою особам, що відбувають покарання у виді обмеження або позбавлення волі, невідбута частина покарання може бути заміненна судом на більш м'яке покарання. Як і в попередньому випадку, слід зазначити, що заміна невідбутої частини покарання на більш м'яке може бути застосована, якщо засу-

джений став на шлях виправлення та відбув: не менше третини строку покарання, призначеного судом за кримінальний проступок або нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, а також за необережний тяжкий злочин; не менше половини строку покарання, призначеного судом за корупційний нетяжкий злочин або кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також у разі, якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисне кримінальне правопорушення і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисне кримінальне правопорушення, за яке вона була засуджена до позбавлення волі; не менше двох третин строку покарання, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнялася умовно-достроково і вчинила нове умисне кримінальне правопорушення протягом невідбутої частини покарання [17].

Варто зауважити, що й інші норми Кримінального кодексу України при застосуванні до засуджених певних видів звільнення враховують їх поведінку під час відбування покарань, а саме: ст. 83 «Звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років», ст. 84 «Звільнення від покарання за хворобою», ст. 85 «Звільнення від

покарання на підставі Закону України про амністію або акта про помилування».

Застосування вищевказаних норм передбачає кілька ви-мог, серед яких є позитивна поведінка засуджених та їх ставлення до засобів виправлення і ресоціалізації, що закріплені у ст. 6 КВК України [12].

Проте доволі часто поведінка засуджених не є позитивною або нейтральною, а навпаки – протиправною. За наявності підстав КК України передбачає відповідальність засуджених за дії під час відбування покарань в установах ДКВС України. Засуджені, що утримуються в цих установах, можуть підлягати відповідальності як загальні суб'єкти (наприклад, у разі вчинення умисного вбивства, відповідальність за яке передбачена ст. 115 КК України), так і спеціальні суб'єкти за діями, що передбачені іншими статтями кодексу, а саме: за ст. 390 «Ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та у виді позбавлення волі» – у разі неповернення до місця відбування покарання особи, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі та якій було дозволено короткочасний виїзд, після закінчення строку виїзду; ст. 391 «Злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань» – у разі вчинення злісної непокори законним вимогам адміністрації установи виконання покарань або інша протидія адміністрації у законному здійсненні її функцій особою, яка відбуває покарання у виді обмеження волі або у виді позбавлення волі, якщо ця особа за порушення вимог режиму відбування покарання була піддана протягом року стягненню у виді переведення до приміщення камерного типу (одиначної камери) або переводилась на більш суворий режим відбування покарання; ст. 392 «Дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань» – у разі тероризування в установах виконання покарань засуджених або напад на адміністрацію, а також організація з цією метою організованої групи або активна участь у такій групі, вчинені особами, які відбувають покарання у виді

позбавлення волі чи у виді обмеження волі; ст. 393 «Втеча з місця позбавлення волі або з-під варти» – у разі втечі з місця позбавлення волі або з-під варти, вчинена особою, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі або арешту чи перебуває в попередньому ув'язненні, або більш кваліфіковані дії, які полягають у вчиненні повторно або за попередньою змовою групою осіб, або способом, небезпечним для життя чи здоров'я інших осіб, або поєднані із заволодінням зброєю чи з її використанням, або із застосуванням насильства чи погрозою його застосування, або шляхом підкопу, а також з пошкодженням інженерно-технічних засобів охорони [17].

Якщо аналізувати кримінально-виконавче законодавство, то слід вказати, що в установах виконання покарань створюються такі дільниці: карантину, діагностики та розподілу, ресоціалізації та соціальної адаптації, посиленого контролю, соціальної реабілітації, в деяких з них утримуються особи залежно від їх поведінки. У дільниці соціальної реабілітації утримуються вперше засуджені до позбавлення волі за злочини, вчинені з необережності, нетяжкі злочини, а також засуджені, переведені з дільниці ресоціалізації. Також можна виділити певні блага, які їм надаються: 1) у вільний від роботи час пересування в межах території дільниці; 2) можуть носити цивільний одяг, мати при собі портативні персональні комп'ютери та аксесуари до них, гроші та цінні речі, користуватися грішми без обмеження; 3) після відбуття шести місяців покарання в дільниці в разі відсутності порушень режиму відбuvання покарання, наявності житлових умов з дозволу адміністрації колонії можуть проживати в межах населеного пункту, де розташована колонія, зі своїми сім'ями, придбавати відповідно до чинного законодавства житловий будинок і заводити особисте господарство.

Однак ці дільниці не створюються в слідчих ізоляторах. Категорії засуджених, які в них утримуються, в разі необхід-

ності переведення їх до цих дільниць переводяться до виправних колоній відповідного рівня безпеки, де вже вирішується питання стосовно їх переведення до відповідної дільниці.

Останнім видом змін щодо умов тримання засуджених є ст. 100 і 101 КВК України. Ст. 100 «Зміна умов тримання засуджених до позбавлення волі» передбачає, що залежно від поведінки, наявності праці і ставлення до праці можуть змінюватися умови відбування покарання в межах установи або переведення до установи з іншим рівнем безпеки, а ст. 101 «Переведення засуджених до позбавлення волі» передбачає, що засуджені, які стають на шлях виправлення, переводяться: з приміщень камерного типу у звичайні житлові приміщення колонії максимального рівня безпеки або колонію середнього рівня безпеки після фактичного відбуття не менше однієї четвертої призначеного судом строку покарання; зі звичайних житлових приміщень колонії максимального рівня безпеки в колонію середнього рівня безпеки – після фактичного відбуття не менше половини призначеного судом строку покарання; у колоніях мінімального і середнього рівня безпеки – до дільниці соціальної реабілітації після фактичного відбуття: 1) не менше однієї четвертої строку покарання, призначеного судом за нетяжкий злочин; 2) не менше третини строку покарання, призначеного судом за умисний тяжкий злочин, а також у разі, коли особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисний злочин і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисний злочин, за який вона була засуджена до позбавлення волі; 3) не менше половини строку покарання, призначеного судом за особливо тяжкий злочин, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнялася умовно-достроково і вчинила умисний злочин протягом невідбутої частини покарання [12].

Але ця норма більше стосується виправних колоній, а не слідчих ізоляторів.

З вищезазначеного слід зробити висновок, що особа, яка перебуває в місцях позбавлення волі, повинна набувати того чи іншого різновиду правового статусу, а саме правового статусу засудженого, який охоплює права, свободи, законні інтереси, визначені Конституцією України, а також свободи та законні інтереси, притаманні лише особам, які перебувають у місцях позбавлення волі. Тобто правовий статус засудженого може бути як загальний, так і спеціальний. Загальним багато науковців вважають права і обов'язки громадянина держави, закріплені в конституційних нормах і нормах міжгалузевого законодавства; спеціальним – права та обов'язки засуджених, встановлені і прописані кримінально-виконавчим законодавством.

Такий поділ вказує на наявність елементів прогресивної тюремної системи в національній пенітенціарній системі, як вдало зазначив колектив авторів: Олійник О. І., Боднар І. В., Пузирьов М. С., Кондратов Д. Ю., Дякова Т. І.

Спеціальні права, свободи, законні інтереси та обов'язки засудженої особи визначаються самим фактом її засудження та видом покарання, призначеним судом. Права і законні інтереси таких осіб можуть бути обмежені лише законом, а не, наприклад, адміністрацією установи виконання покарання. Відповідно до ст. 7 КВК України держава має поважати і охороняти права, свободи і законні інтереси засуджених, забезпечувати необхідні умови для їх виправлення і ресоціалізації, соціальну і правову захищеність та їх особисту безпеку. Засуджені користуються всіма правами людини та громадянина, передбаченими Конституцією України, за винятком обмежень, визначених КВК та законами України і встановлених вироком суду. Дискримінація засуджених за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за умовними або іншими ознаками неприпустима [12].

Список використаних джерел

1. Патюлін В. А. Держава та особистість в СРСР (Правові аспекти взаємодій). Москва : Наука, 1974. 246 с.
2. Адашис Л. І. Конституційні права, свободи та обов'язки людини та громадянина. Конспект лекцій. Дніпро, 2016. 224 с.
3. Вітрук М. В. Основи теорії правового становища особистості в соціалістичному суспільстві. Москва : Наука, 1979. 227 с.
4. Конституційне право України : підручник / за ред. В. П. Колісника та Ю. Г. Барабаша. Харків : Право, 2008. 416 с.
5. Тодыка Ю. Н., Тодыка О. Ю. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине. Киев : Ін Юре. 2004. 368 с.
6. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. Київ:Алерта, 2009. 520 с.
7. Оніщенко Н. М., Зайчук О. В. Теорія держави і права: Академічний курс : підручник . Київ : Юрінком Інтер, 2008. 366 с.
8. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-ii> (дата звернення: 23.05.2023).
9. Полховська І. К. Поняття і принципи конституційно-правового статусу особи в Україні. *Право і суспільство*. 2012. № 4. С. 19–23.
10. Снітко М. Є. Основні порушення правового статусу ув'язнених у пенітенціарних закладах України. *Науковий вісник Сіверщини*. Серія: Право. 2021. № 3 (14). С. 91–100.
11. Чеботарьова Ю. А. Правовий статус засуджених до позбавлення волі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2005. 22 с.
12. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11 липня 2003 року № 1129-IV. Дата оновлення: 09.02.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (дата звернення: 23.03.2023).
13. Прусс В. М., Ягунов Д. В. Пенітенціарна система України : монографія. Одеса : Фенікс, 2006. 252 с.
14. Групи негативної спрямованості в місцях позбавлення волі: проблеми протидії : монографія / за заг. ред. Т. А. Денисової. Запоріжжя : Просвіта, 2012. 292 с.
15. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254 к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 02.10.2022).
16. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань : наказ Міністерства юстиції України від 28.08.2018 р. № 2823/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18> (дата звернення: 23.10.2022).
17. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Дата оновлення: 23.04.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3816> (дата звернення: 23.10.2022).

РОЗДІЛ 2.

ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СЛІДЧИХ ІЗОЛЯТОРІВ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ З УРАХУВАННЯМ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ

2.1. Проблеми забезпечення трудових прав засуджених і ув'язнених у слідчих ізоляторах відповідно до європейських стандартів

Кожна людина має право на працю, вільний вибір роботи, на справедливі і сприятливі умови праці та на захист від безробіття [1]. Саме так у статті 23 Загальної декларації прав людини закріплюється право кожної людини на працю. Оскільки праця є однією з ключових діяльностей у житті кожного. За допомогою праці ми реалізуємо свої здобуті навички та здібності для задоволення власних першочергових потреб.

Основний Закон нашої країни передбачає у ст. 43, що кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується.

Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роді трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб [2].

Не винятком має бути і така категорія громадян, як особи, що утримуються в слідчих ізоляторах.

Але до цього питання потрібно внести певну конкретику, оскільки у слідчому ізоляторі можуть утримуватися різні категорії осіб. Тому необхідно розділити окремо працю засуджених і працю ув'язнених.

Відповідно до ст. 62 Конституції України зазначено, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не

може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду [2]. Тому ув'язнені мають право реалізувати своє конституційне право на працю, як і інші громадяни нашої держави.

Отже, для початку розглянемо категорію ув'язнених, оскільки нині це значна кількість осіб.

Станом на 01.01.2021 р. відповідно до загальної характеристики, наданої Державною кримінально-виконавчою службою, у 17 слідчих ізоляторах та 12 установах виконання покарань, що виконують функцію слідчого ізолятора, утримуються 17 352 особи [3].

Відповідно до ПВР СІЗО ув'язнені – це особи, які тримаються під вартою відповідно до вмотивованого рішення суду про обрання як запобіжного заходу тримання під вартою або про застосування тимчасового чи екстрадиційного арешту, винесеного відповідно до КК України та КПК України, та/або рішення компетентного органу іноземної держави у випадках, передбачених законом; особи, щодо яких вироком суду передбачено тримання під вартою до набрання ним законної сили [4].

Щодо їх зайнятості, то у ст. 16 Закону України «Про попереднє ув'язнення» вказано, що взяті під варту особи можуть залучатися до роботи лише в межах території місця попереднього ув'язнення за їх згодою і з дозволу слідчого або суду, які здійснюють кримінальне провадження. Праця таких осіб оплачується за тарифними ставками (окладами), що діють у народному господарстві. Із заробітку ув'язнених за виконавчими документами провадяться відрахування в порядку, встановленому законодавством України. Прибутки, одержані внаслідок використання праці ув'язнених, не підлягають оподаткуванню і використовуються для впорядкування місця попереднього ув'язнення та поліпшення умов тримання під вартою.

Розділ 9 ПВР СІЗО більш детально описує процес залучення та певні особливості праці ув'язнених і окремих категорій засуджених. Зазначається, що ув'язнені можуть залучатися до праці в межах території СІЗО, що охороняється, у майстернях та робочих камерах із забезпеченням вимог ізоляції та роздільного тримання ув'язнених, правил техніки безпеки під час виконання робіт, норм санітарії та гігієни. З цією метою у майстернях та робочих камерах вивішуються протипожежні правила, правила техніки безпеки та витяги із Закону України «Про охорону праці», а до робіт допускаються лише ув'язнені, які пройшли медичне обстеження [4].

Тобто вибір реалізації трудових навичок для ув'язнених достатньо малий, оскільки, окрім майстерень та робочих камер, немає можливості реалізувати своє право на працю і на час тримання під вартою зберегти свої трудові навички.

Необхідно зазначити, що ще 1998 року під час першого візиту до України ЄКЗК звертав увагу на недостатню зайнятість ув'язнених в українських СІЗО й наголошував, що переважна частина в'язнів не брала участі в будь-якій зайнятості поза межами камер, окрім прогулянок. Не було можливостей для праці та доступу до освітніх/навчальних або спортивних занять. Зайнятість у камерах була обмежена читанням і для деяких в'язнів перегляданням телевізора, отриманого від родичів.

У зв'язку з цим висловили рекомендацію, щоб усі в'язні мали можливість проводити суттєву частину дня (тобто 8 годин або більше) поза межами камер, із залученням до різноманітної корисної діяльності (дозвілля/спілкування; праця, бажано з навчальною метою; навчання; спорт).

У своєму аналізі виконання рекомендацій щодо пенітенціарної системи, наданих Україні ЄКЗКз 1998 року, Човган В. О. зазначає, що ця рекомендація щодо СІЗО була повторена в різних модифікаціях у низці наступних звітів (1999, 33; 2000, 93; 2009, 76; 2011, 46; 2013, 102; 2017, 57). При цьому рекомендувалося, щоб були розроблені програми зайнятості, пристосовані до потреб різних категорій в'язнів (дорослі ув'язнені та засуджені, довічники, жінки, неповнолітні тощо) (2013, 102).

ЄКЗК також звертав увагу на наслідки відсутності зайнятості: майже повна відсутність зайнятості погіршувала перебування в ув'язненні та робила його більш каральним, аніж режим для засуджених осіб. Разом з обмеженнями на контакти із зовнішнім світом та спілкування це робило режим гнітючим та отупляючим (2009, 76).

При цьому чим довшим є тримання під вартою, тим різноманітнішими мають бути можливості для зайнятості поза межами камери [5, с. 14].

Тому можемо погодитися з автором аналізу про те, що, незважаючи на понад 20 років від часу першої рекомендації, українські СІЗО досі не пропонують можливостей для зайнятості в'язнів.

З-поміж іншого, це пов'язано з конструкцією СІЗО. Їхній дизайн та архітектура не передбачають місця для зайнятості в'язнів. Також відсутня «промислова» частина установи, тобто немає виробництва, де засуджені могли б працювати. Так само зазвичай відсутні і спортивні зали або спортивні поля [5, с. 14].

Також можна додати, що одним з ускладнюючих факторів залучення ув'язнених до праці є залучення їх до слідчих дій та в судових процесах, поки вони перебувають в установі, а також чітко визначений строк їх перебування у слідчому ізоляторі. Оскільки, відповідно до ч. 1 ст. 197 КПК України, строк дії ухвали слідчого судді, суду про

тримання під вартою або продовження строку тримання під вартою не може перевищувати шістдесяти днів. Але, враховуючи вимоги ч. 3 ст. 197, строк тримання під вартою може бути продовжений слідчим суддею в межах строку досудового розслідування в порядку, передбаченому КПК України. Сукупний строк тримання під вартою підозрюваного, обвинуваченого під час досудового розслідування не повинен перевищувати:

1) шести місяців – у кримінальному провадженні щодо нетяжкого злочину;

2) дванадцяти місяців – у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів [6].

А також серед ускладнюючих факторів є те, що під час залучення ув'язнених до праці необхідно створювати робочі місця з дотриманням особливостей розміщення та ізольованого тримання засуджених і ув'язнених.

Також слід зазначити, існує дещо ускладнена процедура залучення до суспільно корисної праці осіб, узятих під варту в майстерні установи. У п. 5.1 розділу 5 Положення про майстерню установи виконання покарань, слідчого ізолятора зазначено, що, окрім письмової згоди ув'язненого, ще необхідно отримати дозвіл слідчого або суду, які здійснюють кримінальне провадження. Хоча не визначено правової форми отримання такого дозволу. Після чого наказом начальника установи буде створена комісія для розгляду заяв та відбору осіб для роботи в майстерні установи, до складу якої входять: начальник установи, посадова особа установи, яка відповідно до розподілу функціональних обов'язків організовує роботу з питань залучення засуджених до праці та трудової адаптації, представники соціально-психологічної служби та служби нагляду і безпеки, інших структурних підрозділів установи [7].

Тому, на нашу думку, ця процедура має бути спрощеною. Для реалізації свого конституційного права на працю,

необхідно лише письмова заява від ув'язненого, як згода на добровільне залучення до праці та наказ начальника установи чи слідчого ізолятора про залучення такого ув'язненого до майстерні установи виконання покарань чи слідчого ізолятора, про що у три денний строк повинно буде попередити слідчого або суд, які здійснюють кримінальне провадження.

Також вищевказане положення висуває додаткові критерії до ув'язнених, а саме в п. 5.3 зазначено, що кількість засуджених та осіб, узятих під варту, які залучаються до роботи в майстерні, визначається наявністю виробничих можливостей установи (робочих місць), обсягів робіт та їх трудомісткості, наявністю в особи необхідної спеціальності, набутих професійного досвіду і навиків, статтю, віком і станом здоров'я (згідно з висновком медичного обстеження) [7]. Це певною мірою може обмежити реалізацію права на працю певних категорій осіб. Тому бажано створювати робочі місця в установі з урахуванням тих категорій, які утримуються в установі чи слідчому ізоляторі.

Необхідно зазначити, що існує перелік, передбачений п. 4 розділу 9 ПВР СІЗО, який забороняє використовувати працю ув'язнених:

- у приміщеннях, де розміщено зброю, спеціальні засоби та службову документацію;

- у відділах (групах, секторах) контролю за виконанням судових рішень;

- на роботах, де використовується устаткування для множення документів, радіотелеграфна і телефонна техніка;

- на посадах продавців, завідувачів продовольчих та речових складів, комірників;

- на роботах, пов'язаних з обліком, зберіганням та видачею лікарських засобів і медичних виробів, а також вибухових та отруйних речовин;

як фотографів, водіїв легкових та оперативних автомобілів і мотоциклів;

на роботах, пов'язаних з обслуговуванням та ремонтом технічних засобів охорони і нагляду;

на роботах, пов'язаних з наданням медичної допомоги та веденням медичної документації;

для догляду за службовими собаками [4].

Враховуючи режимні вимоги, перелік є цілком логічним. Хоча можна було б додати до цього переліку ще один пункт:

«для особистих потреб та інтересів персоналу установи чи слідчого ізолятора».

Доцільно було б зазначити, що ПВР СІЗО допускає і безоплатне залучення до праці, а саме зміст п. 6 передбачає, що ув'язнені можуть залучатися без оплати їхньої праці лише до робіт, пов'язаних зі створенням належних санітарно-побутових умов і впорядкуванням місць попереднього ув'язнення. До таких робіт ці особи залучаються по чергово у вільний від проведення слідчих дій чи участі в судових засіданнях час і не більш як на дві години протягом дня.

У цьому питанні необхідно звернути увагу, що порядок залучення ув'язнених до безоплатної праці залишає можливість зловживання з боку адміністрації установ виконання покарань. Оскільки на практиці існують випадки, коли ув'язнених залучають до такого виду праці у вигляді покарання за певні проступки, що суперечить ЄПП, а саме п. 26.1, де зазначено, що працю в місцях ув'язнення варто розглядати як позитивний елемент внутрішнього режиму та ніколи не застосовувати як покарання [8].

А також у ПВР СІЗО не передбачено такого виду дисциплінарного покарання за вчинений проступок.

Тому це питання потребує більшої деталізації та уточнення процесу залучення ув'язнених до такого виду праці.

Враховуючи вищевикладене, можемо погодитися з думкою Мокрицької Н. П., яка зазначає, що особи, взяті під варту, не можуть бути обмежені в реалізації природного та соціального права на працю і їхня праця мала б відрізнятися від праці осіб, які засуджені та перебувають у місцях позбавлення волі. Інша річ, що існує специфіка здійснення права в межах відповідного закладу на умовах, визначених законодавчо. Вона полягає в тому, що особи, які перебувають під вартою, не можуть самостійно обирати працю, але мають право працювати і отримувати винагороду за роботу, на яку вони добровільно погодилися [9, с. 58].

Тепер необхідно розглянути таку категорію, яка може перебувати у СІЗО, як засуджені, оскільки ця категорія наділена іншими правами і обов'язками та перебуває в іншому процесуальному статусі щодо ув'язнених.

Законодавець передбачив можливість залишення засуджених, тобто осіб, обвинувальний вирок суду щодо яких набрав законної сили, у СІЗО.

Це знайшло своє відображення у ст. 89 КВК України, де зазначено, що осіб, уперше засуджених до позбавлення волі за нетяжкі чи тяжкі злочини, може бути за їхньою згодою залишено у слідчому ізоляторі чи направлено у виправну колонію максимального рівня безпеки для роботи з господарського обслуговування.

Залишення засуджених для виконання роботи з господарського обслуговування проводиться наказом начальника слідчого ізолятора, а направлення їх у виправну колонію максимального рівня безпеки – центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань за наявності письмової згоди засуджених.

Засуджені, які залишені у слідчому ізоляторі чи направлені у виправну колонію максимального рівня безпеки

для роботи з господарського обслуговування, тримаються ізольовано від інших осіб на умовах, передбачених цим Кодексом для виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і виправних колоній середнього рівня безпеки [10].

ПВР СІЗО своєю чергою передбачає таке тлумачення поняття «засуджені» – це особи, вперше засуджені до позбавлення волі за нетяжкі чи тяжкі кримінальні правопорушення, які на підставі статті 89 КВК України залишені у СІЗО для роботи з господарського обслуговування; особи, засуджені до обмеження волі, які на підставі статті 57 КВК України підлягають направленню до місця відбування покарання; особи, засуджені до арешту, позбавлення волі, довічного позбавлення волі, вироки щодо яких набрали законної сили і які на підставі статті 87 КВК України підлягають відправленню до установ виконання покарань; засуджені, вироки щодо яких набрали законної сили, які на підставі статті 90 КВК України тимчасово залишені в СІЗО або переведені до СІЗО з арештного дому, виправного центру, дисциплінарного батальйону або виправної колонії; особи, вироки щодо яких набрали законної сили, які відповідно до статті 88 КВК України переміщуються під вартою з однієї установи до іншої.

Говорячи про цю категорію осіб, необхідно розпочати з порядку відбору, адже законодавством, окрім вимоги, що особи, вперше засуджені за нетяжкі та тяжкі злочини, повинні надати власну згоду, інших умов не зазначається. Хоча на практиці, окрім цього, враховується ще їхнє ставлення до кримінальної субкультури, тому що деякі відмовляються співпрацювати з адміністрацією. Також враховуються їхні професійні навички та наявність відповідної кваліфікації, вік, оскільки осіб пенсійного віку та неповнолітніх намагаються не залучати, через те що вони мають додаткові пільги.

Тому бажано в ПВР СІЗО прописати чіткі вимоги до засуджених, які бажають залишитися в СІЗО.

Узагалі виникають питання з приводу використання засуджених для господарського обслуговування СІЗО. Для прикладу у своїй науковій праці Кирилюк В. А. виділяє такі цілі-завдання щодо використання засуджених, а саме:

а) мета підтримання установи в робочому життєдіяльному стані;

б) мета (економічна) здешевлення утримання і функціонування цього виду установ [11, с. 154].

Хоча у п. 26.8 ЄПП (2006) вказано, що одержання фінансового прибутку від діяльності підприємств у виправних установах може бути корисним з огляду на підвищення стандартів, а також якість та доцільність професійної підготовки, проте інтереси ув'язнених не мусять підпорядковуватися цій меті [8].

Але слід враховувати, що залучення вільнонайманих працівників на посади, на яких задіяні засуджені для господарського обслуговування СІЗО, потребує додаткових витрат на утримання цих установ. Оскільки така праця є доволі небезпечною, мають бути відповідна заробітна плата й соціальні гарантії. Тому вирішення питання про відмову від використання праці засуджених на господарських роботах у СІЗО залежить від економічних можливостей держави. Нині це є важким питанням. Кошти, що виділяються на утримання виправних установ, не покривають заявлених вимог щодо забезпечення нормального функціонування СІЗО.

Варто зазначити, що ЄПП визначають, що слід передбачити кошти для виплати ув'язненим компенсації у випадку отримання виробничої травми, включно з професійними захворюваннями, на умовах не менш сприятливих, ніж умови, передбачені законом для робітників на волі [8].

Як доповнення можна згадати Рекомендацію Міжнародної організації праці щодо допомог у випадках виробничого травматизму № 121, що доповнює Конвенцію 1964 року про допомогу у випадках виробничого травматизму. У Рекомендації зазначено, що кожний член Організації має згідно з визначеними умовами забезпечити надання допомоги у випадках виробничого травматизму, зокрема, в'язням та іншим заарештованим особам, що виконують роботу за вимогою або за згодою компетентних органів влади.

Кожний член Організації повинен відповідно до встановлених умов вважати за нещасні випадки на виробництві такі випадки:

а) нещасні випадки, незалежно від їхньої причини, що трапились протягом робочого часу на робочому місці або поблизу цього місця, чи в будь-якому іншому місці, в якому б працівник не був, як би цього не вимагала його робота;

б) нещасні випадки, що трапилися в порівняно короткі періоди до або після робочого часу у зв'язку з перенесенням, чищенням, підготовкою, доставкою, зберіганням і складуванням чи пакуванням робочих інструментів або одягу;

с) нещасні випадки, що трапились по дорозі між місцем роботи і:

i) основним або тимчасовим місцем проживання працівника; або ii) місцем, де працівник звичайно вживає їжу; або

iii) місцем, де працівник звичайно отримує заробітну плату [12].

Хоча необхідно зазначити, що на практиці мають місце факти, коли адміністрація установ виконання покарань на-

магається приховати такі випадки або визнати як побутовий травматизм, щоб не сплачувати компенсаційні страхові виплати засудженим.

Також варто звернути увагу, що в раніше чинній постанові КМУ від 30 листопада 2011 р. № 1232 «Деякі питання розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві» в п. 4 ч. 3 було зазначено, що дія цього Порядку не поширюється на осіб, що утримуються в установах виконання покарань та СІЗО. Хоча згідно зі змінами до КВК України в питанні укладання строкових трудових договорів із засудженими останні підпадають під п. 2 ч. 2 вищевказаної постанови, де зазначено, що дія цього Порядку поширюється на працівників, у тому числі іноземців та осіб без громадянства, які відповідно до законодавства уклали з роботодавцем трудовий договір (контракт) або фактично допущені до роботи роботодавцем [13].

З 01.07.2019 р. Порядок проведення розслідування та ведення обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві, затверджений постановою КМУ від 30.11.2011 р. № 1232, втратив чинність, оскільки затверджено новий Порядок розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві (постанова КМУ від 17.04.2019 р. № 337) [14].

Новим документом удосконалено процедуру проведення розслідувань та ведення обліку нещасних випадків і професійних захворювань, що сталися з працівниками на підприємствах незалежно від форми власності. Також поширено розслідування нещасних випадків і професійних захворювань і на осіб, які утримуються в установах відбукання покарань та СІЗО.

Такі законодавчі зміни у разі виробничого травматизму або професійного захворювання сприятимуть отриманню

засудженими з числа працівників, а за смертельних випадків членами родини, які були на утриманні, страхових виплат та наданню страхових послуг за рахунок Фонду соціального страхування, що своєю чергою відповідатиме п. 26.14 ч. 2 Європейських пенітенціарних правил.

Необхідно зазначити, що ситуація з виробничим травматизмом залишається складною, бо, як показує практика, засудженому (ув'язненому) довести, що травма отримана під час виконання своїх посадових обов'язків, без втручання контролюючих органів майже неможливо. А в разі загибелі засудженого через професійне захворювання або трудове каліцтво члени сім'ї, які перебували на його утриманні, не можуть отримати страхові виплати за померлого годувальника.

Взагалі, коли йдеться про працю засуджених, часто виникає питання: праця має бути правом чи обов'язком?

У міжнародних правових актах ми можемо знайти:

– у Конвенції, а саме у ст. 4, зазначено, що ніхто не може бути присилуваний виконувати примусову чи обов'язкову працю. Для цілей цієї статті значення терміна «примусова чи обов'язкова праця» не поширюється на будь-яку роботу, виконання якої зазвичай вимагається під час призначеного згідно з положеннями статті 5 цієї Конвенції тримання в умовах позбавлення свободи або під час умовного звільнення [15];

– у Мінімальних стандартних правилах поведінки з ув'язненими, ухвалених Конгресом ООН 1955 року, зазначається, що всі засуджені в'язні повинні працювати відповідно до їхніх фізичних і психічних здібностей, засвідчених лікарем. Організація і методи роботи в закладах повинні максимально наближатися до тих, що прийняті за стінами закладів, щоб в'язні привчилися таким чином до умов праці на волі [16];

– Міжнародний пакт про громадянські та політичні права проголошує, що нікого не можуть приневолювати до примусової чи обов'язкової праці, проте вказує, що в тих країнах, де у вигляді покарання за злочин може призначатися позбавлення волі, пов'язане з каторжними роботами, пункт 3 (а) не вважається перешкодою для виконання каторжних робіт за вироком компетентного суду, що призначив таке покарання [17].

Враховуючи всі ці міжнародні рекомендації, національний законодавець розділив працю засуджених на три категорії, а саме:

Перший вид праці – засуджений має право (а не обов'язок), за що отримуватимете зарплату (норма права: ч. 1 статті 118 КВК України зі змінами згідно із Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених» від 07.09.2016 р.; у редакції Закону від 03.07.2018 р. № 2475-VIII) [10].

Другий вид праці – засуджені до позбавлення волі зобов'язані працювати в місцях і на роботах, які визначаються адміністрацією колонії, до погашення заборгованості, оскільки мають заборгованість за виконавчими документами (норма права: ч. 2 статті 118 КВК України зі змінами згідно із Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення економічних передумов для посилення захисту права дитини на належне утримання» від 03.07.2018 р. № 2475-VIII) [10].

Третій вид праці – це той, який зобов'язує засуджених до позбавлення волі працювати за вимогою адміністрації колонії безоплатно. Кримінально-виконавчим законодавством передбачений виняток щодо можливості залучення засуджених до праці без її оплати. Але такі роботи можуть стосуватися лише благоустрою установ виконання пока-

рань, СІЗО і прилеглих до них територій, а також поліпшення житлово-побутових умов засуджених. Допоміжні роботи із забезпечення установ та СІЗО продовольством український законодавець також відносить до категорії обов'язкових (ч. 5 статті 118 КВК України та пункт 3.1 Інструкції про умови праці та заробітну плату засуджених до обмеження волі або позбавлення волі, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 07.03.2013 р. № 396/5) [18, с. 164].

Якщо казати про природу праці засуджених, які залишені при СІЗО, то вони добровільно погоджуються виконувати покладені на них трудові обов'язки, оскільки надали згоду на залишення при СІЗО, і по суті праця стає їхнім головним обов'язком. Також чітко не врегульоване питання залучення цієї категорії до безоплатних робіт.

Можна також виокремити ще одне проблемне питання, яке існує на практиці. Були виявлені непоодинокі випадки, коли із засудженими не укладались трудові договори або ж укладались на 0,5 чи 0,25 ставки, а по факту особа виконувала роботу за повною ставкою. Або ж відбувається спекуляція: із засудженим укладають цивільно-правовий договір, а по факту особа виконує трудові правовідносини, що є грубим порушенням трудового законодавства, за що передбачена відповідальність.

Особливості виконання робіт як на підставі трудового, так і цивільно-правового договору роз'яснено Мінсоцполітики в листі від 20.04.2012 р. № 64/06/187-12.

Слід чітко розмежовувати можливість виконання роботи засудженими за трудовим договором і за цивільно-правовим договором. Визначальним чинником під час вирішення спірних правовідносин у питанні оформлення умов праці засуджених – чи цивільні, чи трудові – є наявність ознак трудових правовідносин між працівником-за-

судженням та роботодавцем. Як правило, працівники з числа засуджених виконують систематично визначені трудові функції. Основна ознака, за якою цивільні відносини відрізняються від трудових, полягає в тому, що трудовим законодавством регулюється процес організації трудової діяльності.

За цивільно-правовим договором процес організації трудової діяльності залишається за рамками договору, метою договору є отримання певного матеріального результату. На відміну від оплати праці за трудовим договором, винагорода за ЦПД встановлюється виключно за згодою сторін; робота не повинна мати систематичного характеру; результат оформлюється актами здачі-приймання виконаних робіт (наданих послуг), і відповідно на їх підставі проводиться оплата. Використання ЦПД дозволяє оптимізувати видатки на оплату праці і спростити облік працівників. Зокрема, при укладанні ЦПД працівник не подає заяву про прийняття на роботу, підприємство не видає наказ про зарахування його на певну посаду, не вноситься запис до трудової книжки. Укладання цивільно-правової угоди не регулюється ст. 24 Кодексу законів про працю України, тому повідомлення про дату початку дії укладених договорів цивільно-правового характеру з працівниками з числа засуджених не потрібно подавати до органів Державної фіскальної служби. Оскільки підрядник за ЦПД має самостійно організувати свою роботу, що є недоречним для умов праці засуджених осіб в умовах позбавлення або обмеження волі, то робота за ЦПД для засуджених є переважно спірним питанням.

У постанові Верховного Суду України від 04.07.2018 р. у справі № 820/1432/17 (провадження № К/9901/15518/18) висловлено позицію щодо наявності ознак трудових правовідносин при укладанні договорів про роботу, аби в подальшому не виникало питань до таких договорів з боку

Державної служби України з питань праці. До таких основних ознак віднесено:

1) фізичні особи самостійно не організовували свою роботу, виконували її не на власний ризик і розсуд, а підкорялися відповідним посадовим особам;

2) в укладених договорах не визначений обсяг виконаної роботи, а зафіксований обов'язок виконувати роботи (надавати послуги);

3) у договорах не зазначено, який саме результат роботи повинен передати виконавець замовникові, не наведений перелік завдань тощо;

4) тобто предметом укладених договорів є процес праці, а не кінцевий результат [19]. Це судові рішення ще раз нагадує роботодавцям під час укладання цивільно-правових договорів з фізичними особами бути максимально уважними і грамотно формулювати умови договору.

При застосуванні ЦПД у відносинах з працівниками, зокрема засудженими, необхідно розуміти головні відмінності такої угоди від трудової, оскільки законодавством передбачені значні штрафи за порушення трудового законодавства. Якщо фактично відносини є трудовими, а не цивільно-правовими, то до такого підприємства застосують усі штрафи за недотримання трудового й податкового законодавства, законодавства з ЄСВ [20].

Тому, враховуючи вищевикладене, пропонується законодавчо окремо закріпити норму в Кримінально-виконавчому кодексі України, де будуть врегульовані вищевказані питання щодо праці засуджених, які залишені для роботи з господарського обслуговування слідчого ізолятора за їх письмовою згодою.

Список використаних джерел

1. Загальна декларація прав людини : Декларація Орг. Об'єдн. Націй від 10.12.1948 р. № 995_015 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 10.10.2022).

2. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 10.10.2022).

3. Загальна характеристика Державної кримінально-виконавчої служби України. Державна кримінально-виконавча служба. URL: <https://kvs.gov.ua/wp-content/uploads/2022/02/Загальна-характеристика-01.02.2022.pdf> (дата звернення: 10.10.2022).

4. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України : наказ М-ва юстиції України від 14.06.2019 р. № 1769/5 : станом на 24 верес. 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0633-19#Text> (дата звернення: 11.10.2022).

5. Човган В. Аналіз виконання рекомендацій щодо пенітенціарної системи, наданих Україні Європейським комітетом з запобігання катуванням з 1998 року. Харків : Право, 2020. 82 с.

6. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Дата оновлення: 04.10.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 11.10.2022).

7. Положення про майстерню установи виконання покарань, слідчого ізолятора : затв. наказом Міністерства юстиції України від 22.03.2012 р. № 442/5. Дата оновлення: 29.05.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0437-12#Text> (дата звернення: 12.10.2022).

8. Європейські пенітенціарні правила : Рекомендація Комітету Міністрів держав-учасниць від 11.01.2006 р. № 994_032. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032#Text (дата звернення: 13.10.2022).

9. Мокрицька Н. П. Особливості реалізації права на працю особами, які перебувають під вартою. *Юридична Україна*. 2014. № 12. С. 55–59.

10. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. Дата оновлення: 08.08.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>. (дата звернення: 13.10.2022).

11. Кирилюк В. А. Слідчий ізолятор як суб'єкт виконання попереднього ув'язнення та кримінального покарання у виді позбавлення волі : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2011. 246 с.

12. Конвенція про допомоги у випадках виробничого травматизму № 121 : Міжнародний документ МОП від 08.07.1964 р. № 121. Дата оновлення: 04.06.1980. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_306#Text (дата звернення: 13.10.2022).

13. Деякі питання розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві : постанова Кабінету Міністрів України від 30.11.2011 р. № 1232. Втрата чинності 01.07.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1232-2011-п#Text> (дата звернення: 14.10.2022).

14. Про затвердження Порядку розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань та аварій на виробництві : Постанова Каб. Міністрів України від 17.04.2019 р. № 337 : станом на 6 січ. 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/337-2019-п#Text> (дата звернення: 06.07.2022).

15. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Міжнародний документ від 04.11.1950 р. № 995_004. Дата оновлення: 01.08.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 14.10.2022).

16. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями : Міжнародний документ від 30.08.1955 р. № 995_212. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text (дата звернення: 14.10.2022).

17. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Міжнародний документ ООН від 16.12.1966 р. № 995_043. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 14.10.2022).

18. Шумна Л. П. Особливості праці засуджених до позбавлення волі: і право, і обов'язок. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2018. № 2. С. 160–167.

19. Постанова Верховного Суду від 04.07.2018 р. у справі № 820/1432/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75148848> (дата звернення: 17.10.2022).

20. Шумна Л. П. Праця засуджених за трудовим договором чи цивільно-правовим договором: новації кримінально-виконавчого законодавства. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2018. № 10. С. 35–39.

2.2. Проблеми забезпечення пенсійних прав ув'язнених у слідчих ізоляторах

У сучасних умовах будь-яка сфера суспільного життя прямо чи опосередковано пов'язана та переплітається

з правами людини, фактично без прав людина не може належним чином функціонувати в сучасному глобалізованому та трансформаційному світі.

Науковці-конституціоналісти вважають, що права людини – це її соціальна спроможність вільно діяти, самостійно обирати вид та міру своєї поведінки з метою забезпечення різнобічних матеріальних і духовних потреб людини шляхом користування певними соціальними благами в межах, визначених законодавчими актами [1, с. 86].

Фахівці науки теорії держави і права переконують, що права людини – це певні можливості (надбання), необхідні для існування та розвитку особи, які визнаються невід’ємними, мають бути загальними і рівними для кожного, забезпечуватися і захищатися державою в обсязі міжнародних стандартів [2, с. 92]. Категорія «права людини» міцно закріпилась у низці міжнародних нормативно-правових актах, національних законодавствах та практиці світової спільноти.

Відповідно до еволюції розвитку права людини поділяють на такі:

- права першого покоління, тобто політичні, громадянські та особисті права, проголошені першими буржуазними революціями у Франції, Англії та США і закріплені відповідними деклараціями;

- права другого покоління як комплекс соціально-економічних прав, що стали результатом втілення загальнолюдських цінностей та соціально-демократичних ідей і були закріплені в документах Організації Об’єднаних Націй;

- права третього покоління – це комплекс колективних прав, висунутих країнами, які звільнилися від колоніальної залежності та визначили свою політику як миролюбну, суверенну, незалежну, засновану на принципах самовизначення і територіальної цілісності [2, с. 99].

У системі прав людини та громадянина особливе місце відводиться правам другого покоління – соціально-економічним, які повинні гарантуватись кожному члену суспільства у правовій, демократичній, соціальній державі та ґрунтуватись на ідеях рівності й доступності соціальних і економічних благ. Фундаментом другого покоління прав людини є пенсійні права.

Гармонійний розвиток держави, де людина, що зазнала такого соціального ризику, як старість, інвалідність, втрата годувальника, неможливий без ефективної та дієвої системи пенсійного забезпечення, яка побудована на пріоритетах людських цінностей, функціонує на основі продуманої державної соціальної політики, спрямована на задоволення потреб і недопущення зниження рівня життя населення, забезпечує гарантований добробут і життєві потреби, гідний рівень життя та існування людини після втрати нею працездатності.

Вітчизняний учений М. М. Шумило констатує, що «пенсійні права – це одні із ключових, визначальних соціальних прав, які визначені Конституцією України, законами України, які не просто проголошені чи задекларовані, а такі права, що реалізуються та стосуються кожної особи, активного учасника суспільного життя. Пенсійні права – це комплекс прав, які містять не тільки право на пенсію, але і низку процедурних прав, які в особи виникають у пенсійному забезпеченні, особливо на стадії підтвердження пенсійної правоздатності» [3, с. 13; 504]. Пенсійні права слугують свого роду підґрунтям реалізації інших, не менш важливих, прав людини. Наприклад, на наш погляд, вбачається не можливим ефективне здійснення деяких конституційних прав, скажімо, на життя та достатній життєвий рівень, поза реалізацією пенсійних прав. Так, в умовах со-

ціально-економічних викликів людина, яка втратила працездатність, не може самостійно забезпечити собі гідний рівень життя.

Обсяг пенсійних прав корелюється з рівнем довіри до держави та соціальним і матеріальним добробутом громадян, які зазнали такого соціального ризику, як старість, інвалідність чи втрата годувальника, шляхом забезпечення їм необхідних умов для розвитку та існування.

Попри суттєвий цивілізаційний поступ, розвиток правового регулювання системи пенсійного забезпечення громадян, й донині на практиці має місце порушення пенсійних прав. Низький рівень соціальних стандартів і гарантій, відсутність належних джерел фінансування пенсій, стрімка динаміка збільшення непрацездатних громадян та зменшення працездатних, відсутність дієвого нагляду та контролю щодо належного здійснення пенсійного забезпечення – це головні проблеми ефективної реалізації пенсійних прав.

На сучасному етапі розвитку державотворення особливу актуальність отримала проблематика реалізації пенсійних прав громадян, які в силу певних суб'єктивних чи об'єктивних причин перебувають у місцях несвободи та не мають рівних з іншими людьми можливостей здійснення прав. Носіями таких прав є ув'язнені. Закритість кримінально-виконавчої системи та законодавчі колізії призводять до неналежної реалізації або порушення пенсійних прав ув'язнених у слідчих ізоляторах (далі – СІЗО).

На національному рівні першоджерелом правового регулювання соціальних і пенсійних прав ув'язнених є Конституція України. Зокрема, статтею 46 передбачено, що громадяни мають право на соціальний захист, яке містить право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Пенсії, інші види

соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом [4].

Відповідно до пункту 1 глави 3 розділу I Правил внутрішнього розпорядку СІЗО Державної кримінально-виконавчої служби України ув'язнені та засуджені, яких тримають у СІЗО, користуються всіма правами людини та громадянина, передбаченими Конституцією України, за винятком обмежень, визначених законодавством України і встановлених вироком суду (для засуджених) [5]. Зокрема, ув'язнені, будучи правоздатними та дієздатними громадянами, повноправними суб'єктами прав, свобод і обов'язків, які закріплені в Основному Законі, наділені таким обсягом пенсійних прав, як і громадяни, що перебувають на свободі. Водночас за ув'язненими, які наділені спеціальним правовим статусом (учасник бойових дій; інвалід війни; учасник війни; особа, яка має особливі заслуги перед Україною; учасник ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС тощо) зберігаються всі соціальні гарантії та преференції під час перебування у СІЗО.

Зазначимо, що у пункті 4.1 Правил внутрішнього розпорядку СІЗО Державної кримінально-виконавчої служби України законодавець закріпив за ув'язненими систему прав, до яких належать такі: на захист своїх прав та інтересів особисто або за допомогою; бути ознайомленими з правилами внутрішнього розпорядку СІЗО персоналом СІЗО; на щоденну прогулянку тривалістю одна година; отримувати психолого-педагогічну допомогу; зустрічатися з родичами та іншими особами; одержувати посилки (передачі), бандеролі, грошові перекази тощо [5]. Проте право на соціальне та пенсійне забезпечення у вищезазначеному переліку відсутнє, що ускладнює правозастосовну практику реалізації цих прав та не сприяє прозорості і чіткості

правового регулювання пенсійного забезпечення ув'язнених. Примітно, що в Кримінально-виконавчому кодексі України за засудженими закріплено право на соціальне забезпечення, в тому числі й на оформлення пенсій, відповідно до законів України (стаття 8) [6]. З огляду на зазначене, вбачаємо за доцільне доповнити пункт 4.1 положенням щодо права ув'язнених на соціальне та пенсійне забезпечення.

З 1 січня 2004 року правові основи пенсійного забезпечення регулюються Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», яким визначено правові, фінансові та організаційні засади пенсійного забезпечення. Так, статтею 2 передбачається функціонування трирівневої системи пенсійного забезпечення:

- 1) перший рівень – солідарна система;
- 2) другий рівень – накопичувальна система;
- 3) третій рівень – недержавне пенсійне забезпечення [7].

Перший рівень передбачає обов'язкову участь громадян, які здійснюють трудову діяльність у пенсійному страхуванні, виплати з неї здійснюються за так званим принципом «солідарності поколінь», відповідно до якого працездатне населення сплачує страхові внески на пенсійне страхування і тим самим утримує нинішнє покоління пенсіонерів, та в свою чергу сподівається, що їх буде утримувати майбутнє молоде покоління за таким же принципом.

Другий рівень побудований на обов'язковій участі громадян у пенсійному страхуванні на накопичувальному принципі, відповідно до якого сплачені внески інвестуються в національну економіку для отримання інвестиційного прибутку.

Третій рівень – добровільна приватна система, згідно з якою громадяни на добровільній основі можуть сплачувати страхові внески, а після виходу на пенсію – отримувати додаткову пенсію до пенсії з першого та другого рівнів.

Отже, засадничою новелою Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» стала заміна однорівневої пенсійної системи на трирівневу. Однак, незважаючи на законодавче закріплення трьох рівнів, на сьогодні в Україні повною мірою діє лише солідарна система.

У цьому контексті видається нагальною заява прем'єр-міністра України Дениса Шмигала на лекції студентам Львівської політехніки 25 вересня 2020 року, що через п'ятнадцять років «ми не зможемо платити пенсії» [8]. Уряд та практичні працівники Пенсійного фонду України постійно наголошують на терміновій нагальності запровадження накопичувальної системи, адже наявна солідарна система вже давно неспроможна забезпечити гідний розмір пенсійних виплат через демографічні, соціально-економічні та інші чинники. На їх думку, саме поєднання трьох рівнів дозволить захистити громадян від різкого зменшення пенсійних виплат у майбутньому та підвищення пенсійного віку.

Пенсії ув'язаним призначаються на загальних засадах у порядку та умовах, передбаченими Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [7]. Вказаним нормативно-правовим актом передбачено три види пенсійного забезпечення в солідарній системі: за віком, по інвалідності внаслідок загального захворювання та у зв'язку із втратою годувальника.

Умови призначення пенсії за віком у солідарній системі закріплено у статті 26, згідно з якою особи мають право на призначення пенсії за віком після досягнення віку 60 років за наявності страхового стажу не менше 15 років по 31 грудня 2017 року. Починаючи з 1 січня 2018 року законодавець закріпив, крім досягнення віку 60 років, поетапне підвищення страхового стажу, а саме:

з 1 січня 2021 року по 31 грудня 2021 року – не менше 28 років;

з 1 січня 2022 року по 31 грудня 2022 року – не менше 29 років;

з 1 січня 2023 року по 31 грудня 2023 року – не менше 30 років;

з 1 січня 2024 року по 31 грудня 2024 року – не менше 31 року;

з 1 січня 2025 року по 31 грудня 2025 року – не менше 32 років;

з 1 січня 2026 року по 31 грудня 2026 року – не менше 33 років;

з 1 січня 2027 року по 31 грудня 2027 року – не менше 34 років;

починаючи з 1 січня 2028 року – не менше 35 років.

Пенсія по інвалідності призначається в разі настання інвалідності, що спричинила повну або часткову втрату працездатності за наявності страхового стажу, передбаченого статтею 32 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», зокрема, для осіб з інвалідністю I групи:

до досягнення особою 25 років включно – 1 рік;

від 26 років до досягнення особою 28 років включно – 2 роки;

від 29 років до досягнення особою 31 року включно – 3 роки;

від 32 років до досягнення особою 34 років включно – 4 роки;

від 35 років до досягнення особою 37 років включно – 5 років тощо;

для осіб з інвалідністю II та III груп:

до досягнення особою 23 років включно – 1 рік;

від 24 років до досягнення особою 26 років включно – 2 роки;

від 27 років до досягнення особою 28 років включно – 3 роки;

від 29 років до досягнення особою 31 року включно – 4 роки;

від 32 років до досягнення особою 33 років включно – 5 років;

від 34 років до досягнення особою 35 років включно – 6 років тощо.

Пенсія у зв'язку із втратою годувальника призначається непрацездатним членам сім'ї померлого годувальника, які були на його утриманні, за наявності в годувальника на день смерті страхового стажу, який був би необхідний йому для призначення пенсії по III групі інвалідності [7]. Отже, як бачимо, однією з умов призначення пенсійної виплати ув'язненим із солідарної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування є наявність страхового стажу законодавчо встановленої тривалості.

Офіційне визначення поняття «страховий стаж» закріплено в Законі України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», яке визначено, як період (строк), протягом якого особа підлягала державному соціальному страхуванню, якою або за яку сплачувався збір на обов'язкове державне пенсійне страхування згідно із законодавством, що діяло раніше, та/або підлягає загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню згідно із цим Законом і за який сплачено страхові внески [7]. Тобто категорія «страховий стаж» нерозривно пов'язана з фактом здійснення трудової діяльності, своєю чергою соціальне страхування є базисною основою пенсійного забезпечення.

Своєю чергою ув'язнені, здійснюючи зазначену діяльність у СІЗО, мають підлягати загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню, а роботодавець в особі адміністрації СІЗО зобов'язаний сплачувати на їх користь страхові внески. У разі дотримання вищезазначеного такі

періоди будуть зараховуватись до страхового стажу ув'язненого, що в майбутньому слугуватиме підставою виникнення права на пенсійну виплату.

Вітчизняна наукова спільнота до комплексу пенсійних прав відносить:

1) право на своєчасне призначення, перерахунок та індексацію пенсії за наявності на це законних підстав;

2) право на своєчасне отримання пенсійних виплат, які мають забезпечувати рівень життя не нижче прожиткового мінімуму, встановленого законом;

3) право на безоплатне отримання від відповідних територіальних органів Пенсійного фонду відомостей про пенсійне забезпечення;

4) право на зміну чи припинення пенсійного правовідношення;

5) право на оскарження в установленому порядку дій (бездіяльності) територіальних органів Пенсійного фонду тощо [9, с. 178].

Щодо механізму реалізації вищезазначених прав ув'язненими хочемо висловити деякі зауваження. Наприклад, право на своєчасне отримання пенсійних виплат, які мають забезпечувати рівень життя не нижче прожиткового мінімуму, встановленого законом є, на нашу думку, дещо сумнівним з погляду його практичної цінності. Відповідно до статті 28 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» мінімальний розмір пенсії за віком за наявності у чоловіків 35 років, а у жінок 30 років страхового стажу встановлюється в розмірі прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, визначеного законом [7]. Доцільно зазначити, що мінімальний розмір пенсії за віком є одним з державних соціальних гарантій. Розмір прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, становив у:

- 2020 році: з 1 січня – 1 638 гривень, з 1 липня – 1 712 гривень, з 1 грудня – 1 769 гривень [10];
- 2021 році: з 1 січня – 1 769 гривень, з 1 липня – 1 854 гривні, з 1 грудня – 1 934 гривні [11].

Представлені розміри прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, унеможлиблюють життєзабезпечення та забезпечення нормального функціонування людського організму ув'язнених в умовах несвободи.

Право на безоплатне отримання від відповідних територіальних органів Пенсійного фонду відомостей про пенсійне забезпечення та право на оскарження в установленому порядку дій (бездіяльності) територіальних органів Пенсійного фонду по суті для ув'язнених є декларативними правами, які не можуть бути втілені на практиці через відсутність процедурних механізмів їх реалізації.

Водночас вітчизняна практика демонструє невтішні реалії щодо сплати страхових внесків на користь ув'язненого адміністрацією СІЗО. Аналіз щорічних доповідей Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні останніх років свідчить про численні випадки ігнорування персоналом СІЗО прав ув'язнених.

У відповідних доповідях монітори Національного превентивного механізму акцентували увагу на неналежних умовах роботи ув'язнених, порушення правил охорони праці та незадовільний стан виробничої санітарії. У Запорізькому СІЗО мали місце факти, за яких праця засуджених, які залишені в установі для робіт з господарського обслуговування, належним чином не табелювалась, унаслідок чого засуджені отримували низьку заробітну плату. Незважаючи на наявні порушення права ув'язнених на гідну оплату праці, в окремих установах мали місце факти заборгованості перед засудженими, в тому числі звільненими від відбування покарання [12, с. 267].

Попри зазначене, моніторами неодноразово фіксувалися випадки, коли праця засуджених не відображалася в табелях обліку відпрацьованого робочого часу, хоча самі засуджені повідомляли про те, що виконують (та навіть перевиконують) денну норму робочого часу. Як наслідок, особи недоотримують заробітну платню. При цьому робота таких осіб у вихідні, святкові дні та зі шкідливими умовами праці не компенсується. Зазначені порушення мали місце у Хмельницькому СІЗО [13, с. 230]. Вищеокреслене є грубим порушенням, по-перше, пункту 26.10 Європейських пенітенціарних правил, де зазначено, що «У будь-якому випадку ув'язнені мусять отримувати за свою працю справедливу винагороду» [14], по-друге, статей 2 та 4 Європейської соціальної хартії (переглянутої), які передбачають зобов'язання Сторін щодо оплати роботи в державні святкові дні, а також визнавати право працівників на підвищену ставку винагороди за роботу в надурочний час [15].

На практиці є загальнопоширеними випадки, за яких здійснюється оформлення ув'язнених на умовах строкового трудового договору на 0,25 та 0,5 ставки, проте використовуючи їх становище, зазначених осіб залучають до роботи на повний робочий день, що прямо суперечить укладеному ними строковому трудовому договору, а й подекуди до праці ув'язнені залучаються і у вихідні дні та нічний час, хоча заробітну плату отримують лише за ту ставку, яка зазначена у трудовому договорі. Не укладення трудового договору чи цивільно-правової угоди призводить до ігнорування законодавчо встановлених вимог щодо сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування на користь ув'язненого, як наслідок – цей період не буде зараховано до страхового стажу, наявність якого є однією з умов призначення пенсій та низки інших соціальних виплат.

Механізм звернення за призначенням пенсії особами, що перебувають у СІЗО, суттєво відрізняється від процедури звернення осіб, які перебувають на свободі.

Відповідно до пункту 1.7. Порядку подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне страхування» від 25.11.2005 № 22-1 звернення за призначенням пенсії може здійснюватися в будь-який час після виникнення права на пенсію або не раніше ніж за місяць до досягнення пенсійного віку [16]. Так, ув'язнені, що набули права на пенсійну виплату, надають адміністрації виправного закладу клопотання про забезпечення необхідних умов для призначення їм пенсії за місцем знаходження цього виправного закладу, зокрема щодо виклику представника Пенсійного фонду України до СІЗО. Тобто у цьому контексті ув'язнені перебувають у прямій залежності від волі, дій або бездіяльності адміністрації СІЗО.

Відповідно до пункту 23.1. Європейських пенітенціарних правил усі ув'язнені мають право на отримання правової допомоги, і адміністрація пенітенціарної установи зобов'язана надати розумні можливості для отримання доступу до такої допомоги [14]. Водночас під час здійснення візитів до СІЗО в рамках реалізації Національного превентивного механізму ув'язнені повсякчас скаржаться моніторам на порушення права на професійну правничу допомогу [17; 18], як наслідок – останні, перебуваючи в умовах несвободи, залишаються не обізнаними у своїх правах, зокрема пенсійних, а також у механізмах їх захисту.

Для призначення пенсії у солідарній системі необхідно подати, крім заяви, перелік документів. Для призначення пенсії за віком у солідарній системі додаються такі документи:

- 1) паспорт;

2) довідка про присвоєння реєстраційного номера облікової картки платника податків (крім тих осіб, у кого відсутня довідка через релігійні переконання);

3) документи про стаж: трудова книжка; довідки про періоди роботи, які не внесені до трудової книжки; документи про періоди навчання; свідоцтва про народження дітей; свідоцтво про одруження чи інший документ про зміну прізвища, ім'я та по батькові; військовий квиток;

4) довідка про заробітну плату за період до 01 липня 2000 року (за бажанням);

5) посвідчення: учасника бойових дій, учасника війни, інваліда війни, учасника ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, «Почесний донор України» та інші (за наявності);

6) довідка з банку про відкриття рахунку для зарахування пенсії [19].

До заяви для призначення пенсії по інвалідності у солідарній системі надаються ті ж самі документи, що і під час призначення пенсії за віком, а також виписка з акта огляду медико-соціальної експертної комісії. До заяви для призначення пенсії у зв'язку із втратою годувальника додатково подаються документи про стаж та заробіток померлого годувальника [16]. На практиці мають місце непоодинокі випадки, за яких ув'язнений набув права на пенсію, водночас через відсутність вищезазначених документів не може реалізувати права на пенсію, а адміністрація СІЗО неохоче сприяє їх відновленню, оскільки не зацікавлена в отриманні ув'язненим пенсійних виплат.

Так, у щорічній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина за 2020 рік зазначається, що у межах здійснення парламентського контролю за станом додержання прав дітей, яких утримують під вартою, у 2020 році проведено безвизні перевірки

до тринадцяти СІЗО Житомирської, Запорізької, Волинської, Львівської, Донецької, Миколаївської, Рівненської, Луганської, Сумської, Херсонської, Хмельницької, Черкаської, Чернігівської областей, де виявлено порушення права неповнолітніх на громадянство в частині нездійснення паспортизації неповнолітніх, яких утримують в СІЗО [20, с. 146–147].

Омбудсмен неодноразово наголошував на необхідності врегулювання питання оформлення паспорта громадянина України для осіб, щодо яких обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, зокрема дітей, які перебувають у СІЗО [21]. Відсутність у неповнолітнього ув'язненого паспорта громадянина України унеможливило призначення йому пенсії у зв'язку із втратою годувальника, а також державної соціальної допомоги, гарантованої державою. Досить часто ув'язнені не мають фінансових ресурсів на виготовлення паспортів.

Таким чином, проведений аналіз показав, що попри законодавче закріплення за ув'язненими права на пенсійне забезпечення, на практиці мають місце непоодинокі випадки, за яких вказані суб'єкти не можуть реалізувати це право через відсутність у них страхового стажу встановленої тривалості та документів, необхідних для призначення пенсії. Через закритість кримінально-виконавчої системи та відсутність процедурних механізмів видається неможливою реалізація ув'язненими права на безоплатне отримання від відповідних територіальних органів Пенсійного фонду відомостей про пенсійне забезпечення та на оскарження в установленому порядку дій (бездіяльності) територіальних органів Пенсійного фонду, на відміну від громадян, які перебувають на свободі. Таким чином, питання щодо належної реалізації пенсійних прав ув'язненими, розробки системного, побудованого на засадах справедливості, бачення державної політики у сфері пенсійного забезпечення

осіб, які перебувають в умовах несвободи, має бути пріоритетним напрямом діяльності міжнародної спільноти та вітчизняного законодавця.

Список використаних джерел

1. Кравченко В. В. Конституційне право України : навч. посіб. Київ : Атіка, 2000. 320 с.

2. Теорія держави і права : підручник / Ю. А. Ведерніков та ін. 3-тє вид. переробл. і доповн. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2016. 480 с.

3. Шуило М. М. Правовідносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні : монографія. Київ : Ніка-Центр, 2016. 680 с.

4. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 140.

5. Правила внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України : затв. наказом Міністерства юстиції України від 14.06.2019 р. № 1769/5. Дата оновлення: 06.11.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0633-19#Text> (дата звернення: 20.09.2023).

6. Кримінально-виконавчий кодекс України : кодекс України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. Дата оновлення: 08.08.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (дата звернення: 20.09.2023).

7. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV. Дата оновлення: 14.08.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text> (дата звернення: 20.09.2023).

8. Пенсійний колапс в Україні може настати вже за кілька років – експерт. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/pensiynnyukolaps-v-ukrayini-mozhe-nastaty-vzhe-za-kilka-rokiv---ekspert/30877433.html> (дата звернення: 20.09.2023).

9. Правові проблеми пенсійного забезпечення в Україні : монографія / Хуторян Н. М. та ін. Київ : Ін Юре, 2012. 540 с.

10. Про Державний бюджет України на 2020 рік : Закон України від 14.11.2019 р. № 294-IX. Дата оновлення: 10.12.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-20#Text> (дата звернення: 20.09.2023).

11. Про Державний бюджет України на 2021 рік : Закон України від 15.12.2020 р. № 1082-IX. Дата оновлення: 05.08.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1082-20#Text> (дата звернення: 20.09.2023).

12. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2016 рік / Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Київ, 2017. 627 с. URL: [file:///C:/Users/User/Downloads/Dopovid_2017%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/Dopovid_2017%20(2).pdf) (дата звернення: 20.09.2023).

13. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2017 рік / Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Київ, 2018. 661 с. URL: [file:///C:/Users/User/Downloads/ Report-2018-1%20\(5\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/Report-2018-1%20(5).pdf) (дата звернення: 20.09.2023).

14. Європейські пенітенціарні правила від 12.02.1987 р. Дата оновлення: 11.01.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032#Text (дата звернення: 20.09.2023).

15. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 03.05.1996 р. Дата оновлення: 07.09.2016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text (дата звернення: 20.09.2023).

16. Порядок подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»: затв. постановою правління Пенсійного фонду України від 25.11.2005 р. № 22-1. Дата оновлення: 30.03.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1566-05#Text> (дата звернення: 20.09.2023).

17. Результати повторного моніторингового візиту до Хмельницького слідчого ізолятора. URL: <https://notorture.org.ua/2020/07/03/rezultati-povtornogo-monitoringovogo-vizitu-do-hmelnickogo-slidchogo-izoljatora/> (дата звернення: 20.09.2023).

18. В'язні у Чернігівському СІЗО через незадовільні умови утримання відмовляються вживати їжу: результати моніторингового візиту. URL: <https://notorture.org.ua/2020/07/09/v-jazni-u-chernigivskomu-sizo-cherez-nezadovilni-umovi-utrimannja-vidmovljajutsja-vzhivati-izhu-rezultati-monitoringovogo-vizitu/> (дата звернення: 20.09.2023).

19. Перелік документів, необхідних для призначення пенсії за віком / Головне управління Пенсійного фонду України в Сумській області. URL: <https://www.pfu.gov.ua/sm/128694-perelik-dokumentiv-neobhidnyh-dlya-pryznachennya-pensiyi-za-vikom/> (дата звернення: 20.09.2023).

20. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2020 рік / Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Київ, 2021. 355 с. URL: [file:///C:/Users/User/Downloads/zvit_2020_rik_%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/zvit_2020_rik_%20(2).pdf) (дата звернення: 20.09.2023).

21. В Україні ув'язнені діти зможуть отримати паспорти – Денісова. Жіночий консорціум України. URL: https://wcu-network.org.ua/Zaxist_prav_dtei/news/V_Ukrain_uv%E2%80%99jaznen_dti_zmozhut_otrimati_pasporti_%E2%80%94Densova (дата звернення: 20.09.2023).

2.3. Напрями вдосконалення нормативно-правового регулювання застосування заходів примусу у слідчих ізоляторах

Як визначено у п. 33 Мінімальних стандартних правил поведження з в'язнями і зазначено в Пояснювальній записці до Європейських пенітенціарних правил, застосування до ув'язнених заходів примусу – фізичного впливу, спеціальних засобів і вогнепальної зброї є тим видом забезпечення режиму утримання, якого, за можливості, необхідно уникати, оскільки це не відповідає цивілізованому поведженню з ними. Але у вищезазначених документах зазначено, що в повсякденній діяльності пенітенціарних установ можуть виникати ситуації, що вимагають застосування заходів гамівного характеру для запобігання нанесення фізичних пошкоджень ув'язненим чи персоналу, спробі втечі, пошкодження (знищення) матеріальних цінностей, у випадку активного чи пасивного опору встановленому законом порядку. Також у цих документах акцентована увага на тому, що під час ухвалення рішення про застосування заходів примусу необхідно відштовхуватись від вимог законів, а не рішень тюремної адміністрації [1, с. 108].

Аналіз нормативно-правових актів України показав, що питання застосування заходів примусу в слідчих ізоляторах регулюються такими джерелами вітчизняного права:

1. Конституція України – ст. ст. 3, 19, 27, 28, 29, 34, 37, 39, 55, 56, 59, 60, 62, 63 та 68. Вважаємо, що базовими (щодо питання, яке розглядається) в Основному законі є принципи ст. 3, у якій визначено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є в Україні найвищою соціальною цінністю, та ст. 63, згідно з якою засуджена особа користується всіма правами людини і громадянина,

за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду.

2. Кримінальний кодекс України 2001 р. (далі – КК України) – ст. 36 «Необхідна оборона»; ст. 38 «Затримання особи, що вчинила злочин» та ст. 39 «Крайня необхідність») [2].

3. Кримінально-виконавчий кодекс України 2003 р. (далі – КВК України) – ст. 106 «Підстави застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї» [3].

4. Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу» – ст. 19 «Застосування сили персоналом Державної кримінально-виконавчої служби України» [4].

5. Закон України «Про Національну поліцію» – ст. 42–46 розділу V [5].

6. Закон України «Про попереднє ув'язнення» – ст. 18 «Підстави та порядок застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів, вогнепальної зброї до осіб, взятих під варту» [6].

7. Закон України «Про Національну гвардію» – ст. 15-19 розділу V [7].

8. Наказ Міністерства юстиції України від 14.06.2019 р. № 1769/5 «Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України» (далі – ПВР СІЗО) (глава V «Підстави та порядок застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів, гамівної сорочки, службових собак та вогнепальної зброї») [8].

Важливо, що в Україні підстави застосування до ув'язнених заходів примусу – фізичного впливу, спеціальних засобів і вогнепальної зброї визначені на рівні Кодексу (ст. 106 КВК України). У частині 1 цієї статті зазначено, що до осіб, позбавлених волі, якщо вони чинять фізичний опір персоналу колоній, злісно не виконують його законні вимоги, проявляють буйство, беруть участь

у масових заворушеннях, захваті заручників або чинять інші насильницькі дії, а також у разі втечі з-під варти з метою припинення вказаних протиправних дій, а також запобігання заподіяння цими особами шкоди оточенню або самим собі застосовуються фізична сила, спеціальні засоби, гамівна сорочка та зброя. У частині 3 цієї статті вказано, що гамівна сорочка не застосовується до засуджених неповнолітніх і жінок. Також у частині 3 ст. 106 закон забороняє застосовувати заходи фізичного впливу, спеціальні засоби і зброю до жінок з явними ознаками вагітності, осіб похилого віку або з вираженими ознаками інвалідності і неповнолітніх, крім випадків учинення ними групового або збройного нападу, який загрожує життю й здоров'ю персоналу колонії чи інших осіб, або збройного опору. Частиною 4 вказаної статті передбачено, що якщо застосування заходів фізичного впливу уникнути неможливо, вони не повинні перевищувати міру, необхідну для виконання покладених на адміністрацію обов'язків, і мають зводитись до завдання найменшої шкоди здоров'ю правопорушників. У разі необхідності адміністрація повинна негайно надати допомогу потерпілим. Частина 2 статті передбачає, що перед застосуванням заходів примусу необхідно попередити про намір використання вказаних заходів і засобів, якщо дозволяють обставини; без попередження вказані заходи, засоби і зброя застосовуються при безпосередній загрозі життю або здоров'ю персоналу чи інших осіб [9, с. 89–91].

На нашу думку, ст. 19 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», а саме «Застосування сили персоналом Державної кримінально-виконавчої служби України», є бланкетною, оскільки вона здійснює посилання на норми КВК України, Закону України «Про Національну поліцію» та інших законів

України щодо застосування особами рядового і начальницького складу кримінально-виконавчої служби фізичної сили, використання службових собак, а також зберігання, носіння спеціальних засобів і зброї, використання та застосування їх самостійно або у складі підрозділів.

Закон України «Про попереднє ув'язнення» ст. 18 встановлює те, що адміністрація місця попереднього ув'язнення має право застосовувати до осіб, взятих під варту, заходи фізичного впливу, спеціальні засоби і вогнепальну зброю у випадках і в порядку, передбачених цим Законом [6].

Вказується, що перед застосуванням заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і вогнепальної зброї повинно, якщо дозволяють обставини, передувати попередження про такий намір. Передбачається і те, що адміністрація місця позбавлення волі може застосувати без попередження заходи фізичного впливу, спеціальні засоби і вогнепальну зброю, якщо виникла безпосередня загроза життю або здоров'ю працівників місця попереднього ув'язнення або інших осіб [6].

Передбачається, якщо немає можливості уникнути застосування заходів фізичного впливу, вони не повинні перевищувати міри, необхідної для виконання покладених на адміністрацію місця попереднього ув'язнення обов'язків, і мають зводитися до завдання якнайменшої шкоди здоров'ю правопорушників [6]. Також передбачено надання потрібної допомоги з боку адміністрації місця попереднього ув'язнення тим особам, які постраждали внаслідок застосування заходів примусу.

Закон України «Про попереднє ув'язнення» теж надає право працівникам місця попереднього ув'язнення для припинення фізичного опору, насильницьких дій, безчинства, подолання протидії законним вимогам

адміністрації, якщо інші способи не забезпечили виконання покладених на неї обов'язків застосовувати заходи фізичного впливу і спеціальні засоби, в тому числі прийоми рукопашного бою, наручники, гумові палиці, гамівні сорочки, сльозоточиві речовини, світлозвукові пристрої відволікаючої дії, водомети, бронемашини та інші технічні засоби, а також використовувати службових собак [6]. Передбачається, які посадові особи дають дозвіл на проведення спеціальних операцій з використанням світлозвукових пристроїв відволікаючої дії, водометів, бронемашин та інших технічних засобів, застосування яких пов'язане з ризиком заподіяння шкоди здоров'ю оточення.

Водночас забороняється, крім випадків вчинення групового нападу, що загрожує життю або здоров'ю працівників місця попереднього ув'язнення або інших осіб, чи збройного опору, застосовувати заходи фізичного впливу, спеціальні засоби і вогнепальну зброю до жінок з явними ознаками вагітності, осіб похилого віку або з вираженими ознаками інвалідності та неповнолітніх, крім випадків вчинення ними групового нападу, що загрожує життю або здоров'ю працівників місця попереднього ув'язнення або інших осіб, чи збройного опору. Зазначається, що для припинення зазначених протиправних дій з дозволу і в присутності медичного працівника особи, взяті під варту, можуть поміщатися до камери для заспокоєння буйних осіб, на них може надягатися гамівна сорочка [6]. А також застосування заходів примусу припиняється, виходячи з виду спеціального засобу, часу початку та інтенсивності його застосування, урахуванням обставин, що склалися, характеру правопорушення і особи правопорушника. Закон України «Про попереднє ув'язнення» допускає застосування вогнепальної зброї, якщо іншими заходами припинити такі дії неможливо у разі: вчинення особою, взятою під варту, нападу чи іншої

умисної дії, що безпосередньо загрожує життю або здоров'ю працівників місця попереднього ув'язнення чи інших осіб, а також у разі здійснення втечі з-під варти як винятковий захід. Своєю чергою не допускається застосування зброї у разі втечі з-під варти до неповнолітніх і жінок [6].

Закон «Про попереднє ув'язнення» регламентує, у разі поранення або смерті, заподіяння тяжких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень, що сталися внаслідок застосування заходів фізичного впливу або спеціальних засобів, працівник місця попереднього ув'язнення, який застосував, та адміністрація місця попереднього ув'язнення повинна негайно письмово повідомити прокурора. Перевищення повноважень при застосуванні заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і вогнепальної зброї тягне за собою встановлену законом відповідальність [6].

Відповідно, розділ V ПВР СІЗО, затверджених наказом Міністерства юстиції від 14.06.2019 р. № 1769/5, визначає підстави застосування до ув'язнених та засуджених, позбавлених волі, заходів гамування – фізичної сили, спеціальних засобів (у тому числі гамівної сорочки) і вогнепальної зброї. Так, працівники слідчих ізоляторів (далі – СІЗО) Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВС України) мають право застосовувати заходи фізичного впливу (в тому числі прийоми рукопашного бою), спеціальні засоби (в тому числі гамівну сорочку) для припинення правопорушень з боку ув'язнених та засуджених, припинення протидії законним вимогам адміністрації СІЗО, якщо іншими способами забезпечити виконання покладених на них обов'язків неможливо. Важливо, що вид заходу примусу, час початку застосування та інтенсивність застосування співробітники мають визначити із врахуванням обстановки, характеру правопорушення та особи правопорушника [8].

На законодавчому рівні передбачено, що про кожний випадок застосування заходів примусу – фізичного впливу, спеціальних засобів та гамівної сорочки, працівник зобов'язаний скласти рапорт начальнику установи, а щодо кожного випадку застосування вогнепальної зброї – скласти рапорт та негайно повідомити прокурора та Уповноваженого ВРУ з прав людини [10, с. 57].

Відповідно до розділу V ПБВ СІЗО кайданки до ув'язнених та засуджених, позбавлених волі, застосовуються за рішенням начальника СІЗО, його заступника, чергового помічника та його заступника, старшого по корпусному відділенню і начальника варті з переміщення ув'язнених і засуджених [8].

Щодо застосування до ув'язнених та засуджених, позбавлених волі, кайданок – визначено такі підстави:

- затримання або доставлення засуджених, які вчинили грубі порушення режиму тримання, до карцеру, якщо зазначені особи чинять опір особовому складу чергової зміни або якщо є підстави вважати, що вони можуть завдати шкоди оточенню або собі;

- вчинення фізичного опору особовому складу чергової зміни, варті, адміністрації установи виконання покарань або виявів буйства (до заспокоєння);

- переміщення після затримання ув'язненого або засудженого, який вчинив втечу або самовільно залишив місце обмеження волі;

- спроби самогубства, членушкодження або нападу на засуджених чи інших осіб [11, с. 201].

Відповідно до ПБВ СІЗО співробітники мають право самостійно застосовувати до ув'язнених засуджених засоби сльозогінної та дратівної дії. Їх дозволено застосовувати для:

- відбиття нападу на будівлі, приміщення, споруди і транспортні засоби СІЗО або звільнення їх у разі захоплення;

- припинення опору особовому складу чергової зміни, варті, адміністрації СІЗО;

- припинення масових заворушень і групової непокори з боку засуджених;

- захисту персоналу СІЗО та самозахисту від нападу та інших дій, що створюють загрозу їх життю або здоров'ю;

- звільнення заручників [8].

Також працівники СІЗО можуть самостійно застосовувати гумові (пластикові) кийки та заходи фізичного впливу для:

- припинення опору особовому складу чергової зміни, варті, адміністрації СІЗО;

- припинення масових заворушень і групових непокор з боку ув'язнених та засуджених;

- відбиття нападу на будівлі, приміщення, споруди і транспортні засоби СІЗО або звільнення їх у разі захоплення;

- захисту персоналу СІЗО і самозахисту від нападу та інших дій, що створюють загрозу їх життю або здоров'ю;

- затримання засуджених, які вчинили втечу з місць позбавлення волі або самовільно залишили місце обмеження волі;

- звільнення заручників [8].

Щодо застосування гамівної сорочки, згідно із законами, ПВР СІЗО – гамівна сорочка є крайнім заходом впливу на ув'язнених або засуджених і може застосовуватись лише, коли інші заходи гамування було вичерпано й безрезультатно [8].

Цей засіб гамування застосовується тільки за вказівкою начальника СІЗО, або особи, що виконує його обов'язки, обов'язково у присутності чергового помічника начальника слідчого ізолятора та обов'язково у присутності медичного працівника. При цьому вказівка медичного працівника про неможливість застосування гамівної сорочки

до заарештованого або засудженого підлягає безумовному виконанню [12, с. 110].

Застосування вогнепальної зброї розглядається як винятковий захід – у випадках скоєння ув'язненим або засудженим нападу, чи інших умисних дій, що безпосередньо загрожують життю працівників СІЗО або інших осіб, та у разі втечі з-під варти, якщо іншими засобами припинити такі дії неможливо [13].

На сьогодні найбільш розповсюдженою підставою застосування заходів примусу до ув'язнених та засуджених до позбавлення волі є фізичний опір діяльності персоналу ДКВС України [14, с. 199].

Вітчизняна пенітенціарна практика показує, що у структурі інших підстав застосування заходів примусу (вияви буйства, участь у групових непокорах та масових заворушеннях, злісна непокора законним вимогам адміністрації, захоплення заручників тощо), фізичний опір ув'язненими та засудженими персоналу установ виконання покарань становить більше 60 % щорічно [15, с. 264].

Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.06.1992 р. № 8 «Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність судів і працівників правоохоронних органів» (п. 8) визначає, що опір полягає в активній фізичній протидії виконанню співробітником правоохоронного органу службового обов'язку по охороні громадського порядку [16, с. 103]. Але, в якому стані знаходиться порушник, що вчиняє фізичний опір, і як на це впливають деякі фонові явища (лікарські засоби, алкоголь, наркотики, психотропні речовини тощо) на сьогодні і в теорії, і на практиці досліджено недостатньо. Але це може бути вирішальним, наприклад, при прийнятті працівником установи виконання покарань рішення щодо застосування

заходів гамування, виду заходу та засобу, та для визначення правової підстави такої дії [17, с. 427].

Взагалі в СІЗО можемо спостерігати такі причини фонових явищ:

1) невисокий рівень службової дисципліни працівників СІЗО;

2) тиск на юридичну свідомість і культуру поведінки ув'язнених та засуджених традицій, правил, норм, злочинницької субкультури [18, с. 18–19; 19, с. 90–92; 20, с. 123–125];

3) знаходження серед ув'язнених та засуджених великої кількості осіб, які мають різного роду психічні відхилення;

4) наявність в ув'язнених та засуджених, позбавлених волі, великої кількості заборонених для користування та зберігання в СІЗО предметів (речовин) [21, с. 241–246];

5) регулярні намагання сторонніх осіб передати (транспортувати, перекинути) заборонені предмети та речовини на територію СІЗО [22, с. 146–147].

Застосування сили до ув'язнених та засуджених у СІЗО далеко не завжди обумовлено правовими та фактичними підставами, тобто наявністю реальної загрози або посягання на об'єкти правового захисту у системі виконання покарань [23, с. 146], навіть і з урахуванням можливих фонових явищ. Це поверховий підхід, і він, як підтверджує практичний досвід, інколи приводить до здійснень ув'язненими та засудженими групової непокори або масових заворушень, інших дій, що дезорганізують роботу СІЗО. Показовий приклад – події в Південній виправній колонії Одеської області в травні 2019 року, коли неправомірне використання засобів гамівного характеру стало однією з нагод здійснення масових заворушень засудженими [24].

У п. 1 ст. 106 КВК України також визначені правові підстави для застосування заходів примусу – фізичного впливу, спеціальних засобів (у тому числі гамівної сорочки)

і вогнепальної зброї. Але за змістом вони інколи не збігаються з фактичними підставами такого виду діяльності персоналу ДКВС України з визначених питань [25, с. 202–204]. Відповідно до закону ці підстави є виключними. До них належать:

- фізичний опір засудженими персоналу колоній;
- злісне невиконання законних вимог персоналу колоній;
- вияви буйства засудженими;
- участь засуджених у масових заворушеннях;
- захват заручників;
- вчинення інших насильницьких дій;
- втеча засудженого з-під варти;
- заподіяння засудженими шкоди оточенню або самим собі.

У розробках учених «фізичний опір» правопорушника, як правова категорія, часто розглядається як «фізичний опір представникові влади», «фізичний примус», «фізичне насильство» та ін. [26, с. 55–66]. Але в юридичній практиці, наприклад, у кримінальному праві, говорять не про «фізичний опір», а про «опір» взагалі, і під ним вважають активну фізичну протидію виконанню співробітником правоохоронних органів, органу влади, іншим особам, зазначеним, зокрема у ст. 342 КК України, службових обов'язків, обов'язків з охорони державного органу або громадського порядку [27, с. 716]. Варто зазначити, що дії того, хто чинить опір, можуть спрямовуватись безпосередньо проти особи (приміром, представника правоохоронного органу), та проти предметів, які необхідні для виконання представниками влади своїх обов'язків (наприклад, спроба вихопити з руки правоохоронця спеціальний засіб або зброю) [27, с. 716].

Що стосується працівників ДКВС, виконанням службових обов'язків розглядається діяльність по реалізації

обов'язків, покладених на них кримінально-виконавчим законодавством України [28]. Але склад правопорушення у вигляді фізичного опору буде відсутнім, якщо особа з числа персоналу виконувала явно незаконні дії. Такий опір, як показує судова практика, буде розглядатись як необхідна оборона [29; 27, с. 717].

Науковці й практичні працівники вважають, що є труднощі щодо такої правової підстави застосування заходів примусу, як «злісне невиконання законних вимог персоналу колонії». У розрізі кримінально-правової категорії, злісність виражається у демонстративній, явно вираженій, відкритій та зухвалій відмові заарештованого або засудженого від виконання неодноразово висловлених, наполегливих і законних вимог співробітника СІЗО, який відповідно до свого службового становища має право встановлювати відповідні вимоги, а ув'язнений (засуджений) повинен і може їх виконати [27, с. 897]. Але варто зауважити, що у ч. 1 ст. 106 КВК України вживається словосполучення «злісно не виконує», хоча термін «злісна непокора» був би більш прийнятним, оскільки вона є однією з кваліфікуючих ознак складу злочину, який передбачений ст. 391 КК України.

Необхідно врахувати, що у п. 16 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26.03.1993 р. № 2 «Про судову практику у справах про злочини, пов'язані з порушенням режиму відбuvання покарання в місцях позбавлення волі» вказано, що порушення заарештованим або засудженим режиму утримання в СІЗО не містить ознак злісної непокори, якщо представник адміністрації цієї установи не спілкувався з в'язнем щодо конкретних вимог [30, с. 114].

Що стосується ще однієї правової підстави застосування заходів примусу співробітниками ДКВС України – виявів буйства з боку засудженого – необхідно зазначити, що це термін медичний, визначений у нормативно-правових

актах, що регулюють сферу охорони здоров'я держави [31]. Тому важливо під час встановлення дійсної підстави застосування до заарештованого або засудженого в СІЗО відповідного заходу гамування конкретно з'ясувати факт явних ознак, які визначають такий стан людини. Науковці у своїх роботах під буйством мають на увазі, наприклад, порушення громадського спокою, безлад, бійку. Відповідно, така поведінка і може стати правовою підставою для застосування до заарештованого або засудженого, позбавленого волі, заходів гамування.

Також закон дозволяє застосовувати заходи примусу до ув'язнених та засуджених у СІЗО за їх участі в масових заворушеннях. Визначення масових заворушень ми бачимо в ст. 294 КК України. Соціальна та суспільна небезпечність масових заворушень полягає в такому: такий злочин – це діяльність значної кількості людей (натовпу); їх дії мають ознаки бешкету і супроводжується знищенням майна, підпалами, погромами, захопленням будівель або споруд, насильницьким виселенням громадян, насильством над людьми, опором правоохоронцям та іншим представникам влади із застосуванням зброї або інших предметів [27, с. 579].

З цього приводу у п. 9 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26.03.1993 р. № 2 «Про судову практику в справах про злочини, пов'язані з порушеннями режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі» в епізодах, якщо напади на адміністрацію СІЗО поєднані з організацією групових та масових заворушень, якщо вони супроводжуються підпалами, погромами, насильством, пошкодженням і знищенням майна, опором представникам влади із застосуванням зброї або інших предметів, що використовуються як зброя, та з активною участю в групових, масових заворушеннях, дії таких осіб слід кваліфікувати за сукупністю злочинів – за ст. 294 КК України «Масові заворушення» та за ст. 392 КК України

«Дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань» [30, с. 111]. Участю ув'язнених чи засуджених у масових заворушеннях вважається особиста, злочинна діяльність цих осіб у вчиненні будь-яких із визначених у ст. 294 КК України дій [27, с. 580].

Відповідно, підставою для застосування до ув'язнених та засуджених, позбавлених волі, заходів примусу за їх участі в масових заворушеннях є особиста, безпосередня участь конкретного суб'єкта в діяннях, що визначені в законі, як масові заворушення. Необхідно зазначити, що заборонено використання засобів примусу стосовно ув'язнених та засуджених, що є очевидцями або спостерігачами в СІЗО через їх присутність на місці злочину (на відповідній території установи). У цьому випадку теж має діяти принцип індивідуалізації покарання (ст. 5 КВК України). Такі вимоги містить ст. 294 КК України, яка визнає злочином лише активні дії суб'єкта у місцях правопорушення [27, с. 579–581].

Для правової кваліфікації важливе значення для застосування до правопорушників заходів примусу персоналом СІЗО має така правова підстава, як «захват заручників». Змістовні ознаки цього правопорушення визначені в ст. 147 КК України. Необхідно зазначити, що у частині 1 ст. 106 КВК України йдеться не про «захоплення заручників», як це визначено ст. 147 КК України, а про «захват заручників», тобто, як в усіх попередніх випадках, маємо явні правові незбігання. Якщо розглядати правову основу вказаного злочину, його об'єктивна сторона знаходиться в площині захоплення або триманні будь-якої особи, як заручника. Вчинення однієї із зазначених дій є достатнім для встановлення, а злочин вважається виконаним з моменту захоплення потерпілого або з моменту позбавлення людини права вільно пересуватися, відповідно, зазначені у ч. 1 ст. 106 КВК України правові

підстави щодо юридичного факту повністю збігаються з фактичними підставами для застосування до ув'язнених або засуджених, позбавлених волі, заходів примусу.

Визначена в частині 1 ст. 106 КВК України така правова підстава застосування заходів примусу, як «вчинення засудженим інших насильницьких дій», також під час застосування на практиці становить низку проблем. Адже в жодному законі відсутнє їх тлумачення, і це в деяких випадках сприяє протиправному застосуванню співробітниками СІЗО зазначених вище заходів до осіб, ув'язнених, засуджених та позбавлених волі. У наукових джерелах визначена підстава теж не знаходить однозначного трактування: деякі автори розглядають її як фізичне насильство [27, с. 718]; інші пов'язують з нею і психічне насильство; ще одна група фахівців вважає, що у зв'язку із зростанням ступеня зухвалості небезпечності та жорстокості, кількості насильницьких злочинів кримінальне насильство сьогодні якісно змінюється.

Наприклад, О. М. Храмцов вказав, що, незважаючи на те, що в доктрині кримінального права насильство розглядається як фізичне та психічне, в законі під терміном «насильство» мають на увазі тільки розуміння фізичного насильства [26, с. 182]. Разом з тим, як вважають деякі науковці, формально такий прийом законодавчої практики не відповідає вимогам термінології і термін «насильство», як більш широкий за змістом, необхідно змінити в законах на термін «фізичне насильство» із врахуванням того, що про психічне насильство йдеться лише в деяких складах злочинів (приміром, у ст. 129 КК України).

Судова практика під насильством, наприклад, під час вчинення опору співробітнику правоохоронного органу (ст. 342 КК України), бачить умисне нанесення зазначених особі ударів, побоїв, тілесних ушкоджень [32, с. 103]. Відповідно, погроза застосування насильства в таких

випадках судами кваліфікується і полягає у висловлюваннях та (або) діях про наміри винної особи використати насильство до працівника правоохоронного органу [32, с. 103–104]. Також в юридичних джерелах насильство прирівнюється до такого терміна, як «особлива жорстокість» (завдання потерпілому великої кількості тілесних ушкоджень, мордування, тортур тощо) (п. 8 постанови Пленуму Верховного Суду України від 07.02.2003 р. № 3 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» [33, с. 204]. Суд до таких відносить і насильство такого типу:

- скидання з висоти;
- застосування електроструму;
- придушення за шию;
- застосування зброї та спеціальних знарядь тощо;
- яке привело до: втрати свідомості чи мало характер мордування;

- застосування до потерпілого без його згоди наркотичних засобів, психотропних, отруйних чи сильнодіючих речовин (газів) (п. п. 9, 10 постанови Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2003 р. № 10 «Про судову практику у справах про злочини проти власності» [34, с. 429].

Проаналізувавши низку джерел, ми не бачимо складності практичного визначення змісту терміна «вчинення інших насильницьких дій», і це обумовлює необхідність його додаткового роз'яснення.

Наступна визначена в законі підстава застосування до ув'язнених та засуджених до позбавлення волі заходів примусу – здійснення втечі засудженим з-під варти. Ознаки змісту вказаного злочину виражені у ст. 393 КК України. У цьому випадку необхідно знати, що і в кримінальному праві (ст. ст. 13–15 КК України), і в кримінально-виконавчому законодавстві держави законною підставою застосування до особи, яка здійснює це правопорушення,

заходів примусу є як дія (підготовка до злочину), так і безпосереднє вчинення правопорушення у вигляді замаху або закінчення злочину. Втеча вважається закінченим складом злочину з моменту умисного незаконного залишення заарештованим або засудженим до позбавлення волі, місця позбавлення волі – це висновок із змісту п. 13 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26.03.1993 р. № 2 «Про судову практику у справах про злочини, пов’язані з порушеннями режиму відбuvання покарання в місцях позбавлення волі». І відповідальність за цей злочин настає тільки за наявності прямого наміру та незалежно від мотиву залишення місця позбавлення волі [30, с. 112]. Відповідно, фактична підстава для застосування до особи, яка здійснює втечу з місця позбавлення волі, виникає тільки у випадку навмисного вчинення такої дії та коли така дія вважається злочинною. І у разі виникнення випадків, які зазначені в частині 2 ст. 393 КК України, персонал СІЗО повинен негайно діяти для затримання злочинця, в тому числі застосовуючи фізичний вплив, спеціальні засоби та вогнепальну зброю.

Узагальнюючи, можна зробити висновок, що, незважаючи на закріплення в законах правових підстав застосування до ув’язнених та засуджених, які перебувають у СІЗО, заходів примусу, працівникам ДКВС України необхідно обов’язково знати та враховувати фактичні підстави для такої діяльності. Цей підхід не лише дозволить у практичній діяльності більш якісно реалізовувати принцип гуманізму (ст. 5 КВК України), а й запобігати вчиненню ув’язненими та засудженими більш тяжких суспільно небезпечних діянь.

Враховуючи все вищезазначене, пропонуємо внести такі зміни до вітчизняного кримінально-виконавчого законодавства, зокрема:

1. Частину 6 статті 106 КВК України, що має назву «Підстави застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї», викласти в такій редакції:

«6. Використання фізичної сили, спеціальних засобів і зброї допускається також в інших випадках, передбачених Законом України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України».

2. Назву ст. 19 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», «Застосування сили персоналом Державної кримінально-виконавчої служби України» змінити на «Застосування заходів примусу персоналом Державної кримінально-виконавчої служби України» та викласти ч. 1 названої статті в такій редакції:

«Стаття 19. Порядок застосування заходів примусу персоналом Державної кримінально-виконавчої служби України.

Персонал Державної кримінально-виконавчої служби (далі – персонал) під час виконання службових обов’язків у межах повноважень, визначених цим Законом, має право застосовувати заходи примусу – фізичний вплив, спеціальні засоби гамування і вогнепальну зброю та зобов’язаний заздалегідь попередити особу про застосування і надати їй достатньо часу для виконання законної вимоги персоналу, крім випадку, коли зволікання може спричинити посягання на життя і здоров’я особи чи та/або персоналу або інші тяжкі наслідки, або в ситуації, що склалася, таке попередження є невинуватим або неможливим.

Попередження може бути зроблено голосом, а за значної відстані або звернення до великої групи людей – через гучномовні установки, підсилювачі звуку.

Вид та інтенсивність застосування сили визначаються з урахуванням конкретної ситуації, характеру правопорушення та індивідуальних особливостей особи, яка вчинила правопорушення.

Про кожний випадок застосування заходів фізичної впливу, спеціальних засобів складається рапорт та повідомляється прокурор.

Про кожний випадок застосування вогнепальної зброї персонал у письмовій формі повідомляє свого керівника а також негайно повідомляє свого керівника про активне застосування вогнепальної зброї, який, у свою чергу, зобов'язаний поінформувати відповідного прокурора та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Персонал зобов'язаний надавати невідкладну медичну допомогу особам, які постраждали в результаті застосування заходів примусу.

Заборонено застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і вогнепальної зброї до жінок з явними ознаками вагітності, неповнолітніх осіб, осіб з явними ознаками обмежених можливостей або старості, крім випадків учинення ними збройного чи групового нападу, учинення збройного опору, що загрожує життю і здоров'ю персоналу або інших осіб, якщо відбити такий напад або опір іншими способами і засобами неможливо».

Список використаних джерел

1. Журавська З. В. Віктимологічні засади боротьби зі злочинністю у місцях позбавлення волі : монографія. Луцьк : ПП Іванюк В.П., 2012. 168 с.
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341–ІІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
3. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 р. № 1129–ІV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3–4. Ст. 21.

4. Про Державну кримінально-виконавчу службу України : Закон України від 23.06.2005 р. № 2713–IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 30. Ст. 409.
5. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580–VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.
6. Про попереднє ув'язнення : Закон України від 30.06.1993 р. № 3352–XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 35. Ст. 360.
7. Про Національну гвардію України : Закон України від 13.03.2014 р. № 876–VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 17. Ст. 594.
8. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань : наказ Міністерства юстиції України від 28.08.2018 р. № 2823/5. *Офіційний вісник України*. 2018. № 70. С. 285.
9. Орел Ю. В. Загальноправові системні принципи криміналізації злісної непокори вимогам адміністрації установи виконання покарань. *Форум права*. 2011. № 1. С. 742–747.
10. Кримінально-виконавчий кодекс України : науково-практичний коментар / за заг. ред. В. В. Коваленка, А. Х. Степанюка. Київ : Атіка, 2012. 492 с.
11. Кельман М. С., Катуха О. С., Коваль І. М. Загальна теорія держави і права : підручник / за заг. ред. М. С. Кельмана. Тернопіль : ТОВ Тернограф, 2018. 804 с.
12. Колб І. О. Поняття, класифікація та нормативне визначення заходів вгамування, що застосовуються до засуджених, позбавлених волі. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2019. № 2 (8). С. 106–113.
13. Кримінально-виконавче право України : підручник / О. М. Джужа, І. Г. Богатирьов, О. Г. Колб та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Атіка, 2010. 752 с.
14. Копотун І. М. Теоретико-прикладні та правові засади запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях України : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2014. 510 с.
15. Теребило Н. В., Мішук І. П. Насильство як окремий прояв дій, що дезорганізують роботу установ виконання покарань. *Молодий вчений*. 2016. № 7. С. 264–268.
16. Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність працівників правоохоронних органів : постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 червня 1992 р. № 8. *Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах* / упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова. Київ : ПАЛИВОДА А.В., 2011. С. 100–108.

17. Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія) : посібник / за ред. О. М. Джужі. Київ : НАВС, 2013. 620 с.

18. Колб І. О., Гумін О. М. Застосування заходів приборкання до засуджених: віктимологічні аспекти. *Наукові підходи до підготовки фахівців-юристів: виклики та перспективи* : матеріали науково-практичного круглого столу (м. Луцьк, 15 лютого 2019 р.). Луцьк, 2019. С. 18–19.

19. Колб І. О., Конопельський В. Я. Про вплив кримінальної субкультури та ефективність реалізації на практиці принципу диференціації та індивіалізації виконання покарань в Україні. *Науковий вісник Інституту кримінально-виконавчої служби* : матеріали круглого столу «Пенітенціарна ідея Георгія Радова: минуле, сьогодення, майбутнє» (м. Київ, 6 лютого 2014 р.). Київ : Інститут кримінально-виконавчої служби, 2014. № 1 (спец. випуск). С. 90–92.

20. Крикушенко О. Г. Сучасна субкультура місць позбавлення волі та її запобігання персоналом установ виконання покарань : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя, 2015. 253 с.

21. Колб І. О., Колб О. Г. Про вплив рецидиву злочину на стан виконання покарання у виді позбавлення волі в Україні. *Сучасна наука пенітенціарній практиці* матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 23 жовтня 2013 р.). Київ : Інститут кримінально-виконавчої служби, 2013. С. 241–246.

22. Колб І. О., Колб О. Г. Про деякі елементи кримінальної характеристики злочинів проти довкілля, що впливають на рівень безпечності життєдіяльності особи і суспільства. *Захист права власності українського народу: вітчизняні реалії та зарубіжний досвід для України* : матеріали І щорічної міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 22 вересня 2016 р.). Київ : Національна академія прокуратури України, 2016. С. 146–147.

23. Застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї у місцях позбавлення волі : навчальний посібник / за заг. ред. О. М. Джужі та О. Г. Колба. Київ : Кондор, 2016. 236 с.

24. Адміністрація Державної кримінально-виконавчої служби України. Групова непокора засуджених законним вимогам адміністрації у державній установі «Південна виправна колонія (№ 51)». URL: <https://www.facebook.com/adkvsu/posts/374183669871729> (дата звернення: 25.10.2022).

25. Колб І. О. Щодо змісту правових підстав застосування заходів приборкання до засуджених в Україні. *Протидія злочинності: теорія та практика* : матеріали VIII Міжнародної науково-практичної

конференції (м. Київ, 26 жовтня 2018 р.). Київ : Національна академія прокуратури України, 2018. С. 202–204.

26. Храмцов О. М. Кримінально-правове та кримінологічне забезпечення охорони особи від насильства : монографія. Харків : Ніка Нова, 2015. 472 с.

27. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. А. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., доповн. Харків : Право, 2013. Т. 2: Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгіна та ін. 2013. 1040 с.

28. Копотун І. М. Кримінально-правова характеристика злісної непокори вимогам адміністрації установи виконання покарань (ст. 391 КК України). *Публічне право*. 2014. № 1. С. 90–98.

29. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : Закон України від 23.12.1993 р. № 3781–XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12> (дата звернення: 25.10.2022).

30. Про судову практику у справах про злочини проти власності : постанова Пленуму Верховного Суду України від 11.06.2009 р. № 9. *Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах* / уклад. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова. Київ : Паливода А. В., 2011. С. 427–438.

31. Про основи охорони здоров'я в Україні : Закон України від 19.11.1992 р. № 2801–XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. Ст. 19.

32. Про стан правопорядку, ізоляції та нагляду, діяльність підрозділів охорони, пожежної безпеки та воєнізованих формувань Державної кримінально-виконавчої служби України у 2018 році : інформ. бюлетень. Київ : Департамент ДКВС України, 2019. 34 с.

33. Про судову практику у справах про злочини проти життя та здоров'я особи : постанова Пленуму Верховного Суду України від 07.02.2003 р. № 2. *Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах* / уклад.: В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова. Київ : Паливода А. В., 2011. С. 202–212.

34. Про судову практику у справах про злочини, пов'язані з порушенням режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі : постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.02.1993 р. № 2. *Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах* / уклад.: В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова. Київ : Паливода А. В., 2011. С. 109–116.

2.4. Шляхи вдосконалення правового регулювання умов тримання у слідчих ізоляторах засуджених та ув'язнених відповідно до європейських стандартів

Належний рівень забезпечення прав і законних інтересів засуджених та ув'язнених у кримінальному судочинстві істотним чином зумовлюється інтеграцією правової системи нашої держави в систему основних цінностей, закріплених міжнародно-правовими актами про захист прав людини. Імплементация закладених у міжнародних документах принципів і стандартів у національне законодавство потребує не лише теоретичного осмислення та розроблення, офіційного визнання на законодавчому рівні, а й відповідної реалізації у правозастосовній практиці.

Поняття прав, свобод і законних інтересів засуджених (ув'язнених) тісно пов'язане з юридичною категорією правового статусу людини і громадянина, під яким у теорії права зазвичай розуміють правове положення особи в суспільстві і державі, сукупність їх прав, свобод, обов'язків і законних інтересів, що визначаються і гарантуються державою. Структурно загальноправова категорія правового статусу містить: 1) громадянство; 2) правосуб'єктність особи; 3) принципи правового статусу людини і громадянина: рівність і рівноправність; невід'ємність і невідчужуваність основних прав і свобод; загальнодоступність основних прав і свобод; заборона обмеження основних прав і свобод та інші; 4) права і свободи, обов'язки, законні інтереси та гарантії забезпечення їх правового статусу [1, с. 100].

Засуджені і ув'язнені, які тримаються у слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України, мають правовий статус людини, тому на них поширюють свою дію міжнародні стандарти в галузі захисту прав людини, а також спеціальні стандарти стосовно засуджених і ув'язнених: Загальна декларація прав людини 1948 р. [2],

Міжнародний пакт про громадянські і культурні права 1966 р. [3], Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р. [4], Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. [5], Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими Організації Об'єднаних Націй 1955 р. (Правила Мандели в ред. 2015 р.) [6] та ін.

Частково можна погодитись з міркуваннями С. О. Виноградової, що особи, які відбувають покарання, або щодо яких судом обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, мають правовий статус громадян [7, с. 38].

На думку згаданої вище науковиці, «... у механізмі появи статусу засудженого відбувається обмеження правового статусу громадян. Користування деякими загальногромадянськими правами та свободами для засуджених обмежується. У цьому і виявляється суть покарання. Тобто, іншими словами, покарання безпосередньо передбачає певні обмеження для осіб, засуджених до позбавлення волі з метою їх виправлення та запобігання скоєнню ними нових злочинів» [7, с. 38].

На нашу думку, вихідні положення таких суджень С. О. Виноградової є вкрай спірними, зокрема, що національне законодавство виходить з того, що «... особи, які відбувають покарання, мають загальний правовий статус громадян ...» [7, с. 38]. Взагалі таке судження заперечень не викликає тому, що переважна більшість засуджених і ув'язнених у будь-якій державі світу у мирний час є її громадянами (підданими).

Водночас авторка забуває про фундамент (основу) взаємодії систем прав, а саме про її «передумови», на яких постійно акцентують увагу міжнародні організації, що правові зв'язки на міжнародно-правовому і вітчизняному рівнях законодавчого забезпечення передусім виникають у площині «людина – держава» незалежно від наявності правовідно-

син, що передбачають окремий вид такого зв'язку між фізичною особою і Україною, який відповідно до статті 1 Закону України № 2235-III «Про громадянство України» від 18 січня 2001 р. полягає у взаємних правах та обов'язках і визначається як громадянство України (автор – взаємодія в площині «громадянин (підданий) – держава») [8].

Законодавець правильно у цій нормі визначив первинного суб'єкта, що має природні невідчужувані права, тобто кожна фізична особа (людина), як правило, з моменту свого народження і до самої смерті як фізичної, так і громадянської (політичної). Отже, зазначена вище вчена всупереч законам формальної логіки пропустила більше за обсягом та відповідно вужче за змістом родове поняття «людина» щодо поняття «громадянин».

Український законодавець виходить передусім з того, що всі засуджені (ув'язнені) мають загальний правовий статус людини з моменту народження, зміст якого містить мінімальну сукупність невідчужуваних прав незалежно від набуття правового статусу громадянина.

На наше переконання, обмеження прав і свобод, що йде за набуттям особою правового статусу засудженої (ув'язненої), потрібно пов'язувати з відповідними теоретико-правовими конструкціями:

1) правового статусу людини, набуття якого пов'язано з фактом фізичного існування як представника біологічного виду (наприклад, обмеження природного права кожної людини на пересування в разі її ув'язнення і поміщення до одного з місць попереднього ув'язнення), що заснований на сучасних уявленнях про природні невідчужувані права людини, і офіційно визнається на рівні перших у світовій нормотворчості фундаментальних міжнародних нормативно-правових актів у галузі захисту прав людини (наприклад, Загальна декларація прав людини 1948 р. [2], Міжнародний пакт про громадянські і культурні права 1966 р. [3] та ін.);

2) правового статусу громадянина України (наприклад, обмеження виборчого права осіб, яких засуджено за вчинення кримінального правопорушення або ув'язнено у зв'язку з обранням судом запобіжного заходу у виді тримання під вартою, поміщено до слідчого ізолятора або іншого місця попереднього ув'язнення, у зв'язку з чим обсяг їх прав і свобод обмежується);

3) правового статусу засуджених (ув'язнених): похідні від обмежень правового статусу людини та громадянина в результаті його доповнення правовим статусом засудженого (ув'язненого). Межі та вид таких обмежень деталізовані насамперед у Мінімальних стандартних правилах поводження з ув'язненими (Правилах Мандели) 2015 р. [6], а також в їх регіональному стандарті – Європейських пенітенціарних (в'язничних) правилах 2006 р. [9].

У сучасній науковій літературі теоретичні і практичні питання попереднього ув'язнення як специфічного інституту державного примусу, проблеми дотримання міжнародно-правових та європейських стандартів у галузі захисту прав, свобод і законних інтересів засуджених і ув'язнених, зокрема у слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України Міністерства юстиції України, висвітлено у працях: І. В. Боднара, І. Г. Богатирьова, В. М. Бурдіна, Т. А. Денисової, О. М. Джужи, К. Є. Ігошева, О. Г. Колба, В. О. Меркулової, А. Х. Степанюка, О. П. Тузова та ін.

Враховуючи те, що у слідчих ізоляторах та ізольованих дільницях слідчих ізоляторів при виправних колоніях [9] тримаються особи, які відповідно до вимог ст. 62 Конституції України [10] та рішення Конституційного Суду України № 9-рп/99 від 27 жовтня 1999 року у справі щодо моменту настання кримінальної відповідальності, є лише підозрюваними та обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення, їх правовий статус визначається передусім, як осіб, які мають загальногромадянські права і обов'язки [11].

Обмеження, що встановлюються щодо них в умовах місць попереднього ув'язнення, зумовлені природою норм кримінального процесуального законодавства України та роллю і місцем, яке посідають ці особи у цьому виді правових відносин. Крім того, правове становище осіб, які перебувають у місцях попереднього ув'язнення, визначається Законом України «Про попереднє ув'язнення» [13] та нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України [12, с. 509].

Водночас у Правилах внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 14 червня 2019 року № 1769/5, прямо зазначено, що тримання ув'язнених і засуджених відповідно до завдань кримінального судочинства здійснюється на принципах неухильного додержання Конституції України [10], вимог Загальної декларації прав людини [2], Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [5] і практики Європейського суду з прав людини, Європейських в'язничних правил [14], Мінімальних стандартних правил ООН щодо поводження з в'язнями (Правил Мандели) [6], інших міжнародних правових норм і стандартів поводження з ув'язненими і не може поєднуватися з діями, що завдають фізичних чи моральних страждань або принижують людську гідність. Усі ув'язнені (засуджені) повинні бути захищені від таких дій та жодні обставини не можуть бути виправданням для їх застосування [9].

Не викликає жодних сумнівів, що міжнародне право та міжнародні відносини взагалі є еволюційною системою, адже динамічно розвиваються їх суб'єкти (міжнародні організації, окремі держави тощо), трансформуються їх підходи та інтереси до вирішення спільних проблем. Тому з їх ево-

люцією мають удосконалюватися і вчення про прийоми, засоби, принципи та закономірності взаємодії права держав з міжнародним правом [15, с. 68].

Звуження змісту та обсягу наявних конституційних прав і свобод людини є їх обмеженням. Відповідно до пункту 1 частини першої статті 92 Конституції України виключно законами України визначаються права і свободи людини, гарантії цих прав і свобод. Але, визначаючи їх, законодавець може лише розширювати, а не звужувати зміст конституційних прав і свобод та встановлювати механізми їх здійснення [10].

Відповідно до ст. ст. 15, 16 і 17 Розділу III «Дотримання і виконання міжнародних договорів України» (статті 15-20) Закону України «Про міжнародні договори» від 29 червня 2004 р. чинні міжнародні договори України підлягають сумлінному дотриманню Україною відповідних норм міжнародного права. Згідно з принципом сумлінного дотримання міжнародних договорів Україна виступає за те, щоб і інші сторони міжнародних договорів України неухильно виконували свої зобов'язання за цими договорами. Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, інші органи державної влади, до відання яких віднесені питання, що регулюються міжнародними договорами України, забезпечують дотримання і виконання зобов'язань, взятих за міжнародними договорами України, стежать за здійсненням прав, які впливають з таких договорів для України, і за виконанням іншими сторонами міжнародних договорів України їхніх зобов'язань. Вищезазначені органи державної влади, а також відповідні підприємства, установи та організації надають Міністерству закордонних справ України інформацію, що стосується виконання міжнародних договорів України. Загальний нагляд

за виконанням міжнародних договорів України, в тому числі й іншими їх сторонами, здійснює Міністерство закордонних справ України [16].

Відповідно до ч. ч. 2 і 3 ст. 102 Конституції України саме Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. Президент України є гарантом реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. Крім того, Президент України представляє державу в міжнародних відносинах, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, веде переговори та укладає міжнародні договори України (п. 3 ст. 106 Конституції України) [10].

На національному рівні в Україні запроваджено механізм громадських розслідувань порушень фундаментальних прав людини у взаємодії з Уповноваженим ВР України з прав людини. Мета діяльності механізму: забезпечення об'єктивного, всебічного розслідування порушених прав людини з використанням потенціалу громадянського суспільства та владних повноважень Уповноваженого; поновлення порушених прав людини: усунення чинників, які породжують порушення прав людини в діяльності правоохоронних органів; максимальне оприлюднення та забезпечення прозорості результатів розслідування в тій частині, що не суперечить чинному законодавству та вимогам конфіденційності [17, с. 103–104].

Офісом Генерального прокурора впродовж липня–серпня 2020 року проведено системний аналіз діяльності органів кримінальної юстиції у сфері протидії катуванням. Результати вивчення свідчать про наявність серйозних проблем, що призводять до порушень основоположних прав і свобод людини та встановлення ЄСПЛ порушень Україною вимог Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Такий стан справ зумовлений відсутністю організаційно-

правових засад державної політики у сфері протидії катуванням. Для їх формування Офісом Генерального прокурора та експертами національних неурядових організацій розроблено проєкт Концепції державної політики протидії катуванням у системі кримінальної юстиції, який надіслано для затвердження до міжвідомчої Комісії з питань виконання рішень Європейського суду з прав людини. Після відповідних узгоджень проєкт Концепції буде скеровано для затвердження до Кабінету Міністрів України. Основна увага Концепції сфокусована на подоланні проблеми безкарності правоохоронців, які застосовують катування [18].

Враховуючи важливість і пріоритетність виконання Україною своїх міжнародно-правових зобов'язань, право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України належить Президентові України, народним депутатам України та Кабінету Міністрів України (ст. 93 Конституції України) [10].

Здійснення права законодавчої ініціативи є рушійною стадією законодавчого процесу, один з результатів якого є ухвалення нормативного-правового акта вищої юридичної сили – Закону України з метою уніфікації нормативного забезпечення та гарантування додержання прав і основоположних свобод осіб, що тримаються в місцях попереднього ув'язнення.

Права людини набули цінності, яка належить усьому міжнародному співтовариству, і отримали обґрунтування в міжнародному праві як правовий стандарт, до якого повинні прагнути всі народи і держави [19, с. 173].

Водночас у процесі законодавчої діяльності, в тому числі й під час ухвалення нових законів або внесення змін до чинних законів, не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод (частина третя статті 22 Конституції України) [10].

У Рішенні у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції

України (конституційності) пункту 12 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76-VIII № 5-р/2018 Конституційний Суд України здійснив справедливе уточнення, що «положення частини третьої статті 22 Конституції України необхідно розуміти так, що під час ухвалення нових законів або внесення змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих конституційних прав і свобод людини, якщо таке звуження призводить до порушення їх сутності» (абзац десятий підпункту 2.2 пункту 2 мотивувальної частини) [20].

У результаті ратифікації Україною 17 липня 1997 року Європейської конвенції про захист прав і основоположних свобод (з протоколами) наші співвітчизники отримали право на звернення зі скаргою до Європейського суду з прав людини для захисту своїх прав на міжнародному рівні. Водночас такий позитивний крок нашої держави щодо визнання рішень Європейського суду з прав людини джерелом права в Україні спричинив низку проблем, зокрема щодо дії його рішень у часі та просторі, обов'язковістю до виконання таких рішень, що винесені щодо інших держав, та інші [5].

23 лютого 2006 р. у рамках імплементаційної правотворчості Верховною Радою України був ухвалений Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», який регулює відносини, що виникають у зв'язку з обов'язком держави виконувати рішення Європейського суду у справах проти України; з необхідністю усунення причин порушення Україною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і протоколів до неї; із впровадженням в українське судочинство та адміністративну практику європейських стандартів прав

людини; зі створенням передумов для зменшення числа заяв до Європейського суду проти України [21].

Відповідно до ч. 1 ст. 46 Європейської конвенції про захист прав і основоположних свобод високі Договірні сторони зобов'язуються виконувати остаточне рішення Суду в будь-якій справі, в якій вони є сторонами [5].

30 січня 2020 року Європейський суд з прав людини у своєму пілотному рішенні (справа «Сукачов проти України») визнав наявність в Україні системних порушень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод стосовно умов тримання осіб, щодо яких судом застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою. Ці порушення прав і свобод ув'язнених вказують на структурну тривалу проблему та відсутність у вітчизняному законодавстві правових норм щодо ефективного засобу юридичного захисту осіб, що тримаються у слідчих ізоляторах у неналежних умовах [22; 23].

Пілотне рішення Європейського суду з прав людини – це остаточне рішення у справі (Правило 61 Регламенту Європейського суду з прав людини), що розглядається у першочерговому порядку, в якому встановлено масовий тривалий системно-структурний характер однорідних порушень Європейської конвенції про захист прав і основоположних свобод, у зв'язку з чим зобов'язує державу-відповідача вжити загальних заходів з метою припинення таких порушень та запобігання їх настанню в майбутньому [24, с. 247–248].

У пілотному рішенні Європейський суд з прав людини не тільки констатує порушення норм Європейської конвенції про захист прав і основоположних свобод, а й обов'язково визначає системну проблему, крім того, формулює вказівки, виконання яких, на його думку, здатне її вирішити.

Так, у цьому рішенні Європейський суд вказав Україні на необхідність вжиття комплексних заходів для вирішення структурної проблеми, зокрема покращення матеріально-

побутових умов тримання під вартою, а також впровадження в національне законодавство ефективних превентивних та компенсаційних засобів юридичного захисту у зв'язку з неналежними умовами тримання під вартою.

У своєму рішенні у справі «Сукачов проти України» вказав на конкретні заходи, які можуть бути вжиті для усунення виявленої ним проблем. Заходи, які слід вжити для підвищення ефективності превентивних та компенсаційних засобів національного правового захисту для приведення умов тримання засуджених (ув'язених) у відповідність до європейських стандартів, Європейський суд з прав людини визначив таким чином. Превентивні засоби правового захисту мають забезпечити швидке відновлення порушених прав і свобод засуджених (увязених), що відбувають покарання у виді позбавлення волі або найсуворіший запобіжний захід у вигляді тримання під вартою в СІЗО Державної кримінально-виконавчої служби України Міністерства юстиції України [22; 24].

Найкращим способом їх впровадження буде створення спеціального органу державної влади для нагляду за умовами виконання покарань і слідчими ізоляторами. Розгляд скарг ув'язнених спеціальним органом державної влади зазвичай приводить до швидшого отримання результату, ніж їхній розгляд під час звичайного судового провадження. Для ефективності засобу юридичного захисту цей орган державної влади повинен бути незалежним від пенітенціарних органів; забезпечувати ефективну участь ув'язненого в розгляді його скарги; забезпечувати оперативний та ретельний розгляд скарги; мати у своєму розпорядженні широкий спектр юридичних засобів для усунення проблем, які призвели до цієї скарги; та бути здатним ухвалювати обов'язкові рішення, які підлягають виконанню. Звернення до адміністрації СІЗО зі скаргами Європейський суд визнав не-ефективним засобом захисту [22].

Проте тільки превентивного засобу юридичного захисту недостатньо, оскільки якщо вже було порушення статті 3 Конвенції у зв'язку з неналежними умовами тримання під вартою, держава повинна його визнати та забезпечити відшкодування. Щодо компенсаційних засобів юридичного захисту Європейський суд вказав, що одна з форм відшкодування може полягати у скороченні строку відбування покарання для відповідної особи пропорційно кожному дню, проведеному нею у неналежних умовах тримання під вартою. Такий засіб юридичного захисту може стосуватися лише осіб, які досі перебувають під вартою. Також слід зазначити, що на необхідність вжиття нагальних та комплексних заходів для вирішення проблеми щодо умов тримання осіб під вартою та відсутність у національному законодавстві ефективного засобу юридичного захисту у зв'язку з цим неодноразово вказував і Європейський Комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (далі – КЗК) і Комітет міністрів Ради Європи (далі – КМ РЄ) [22].

Станом на сьогодні загальна кількість рішень Європейського суду, які знаходяться на контролі КМ РЄ у рамках групи справ, яка стосується проблеми неналежних умов тримання під вартою, становить 81, а це близько 1/7 від загальної кількості всіх справ на контролі КМ РЄ щодо України. Також близько 120 заяв такої ж категорії нині очікують розгляду в Європейському суді. Такий показник свідчить про те, що проблема неналежного тримання осіб в пенітенціарних установах є надзвичайно актуальною та вимагає вжиття нагальних і комплексних заходів для її вирішення. Оскільки жодного конкретного прогресу досягнуто досі не було, КМ РЄ підкреслив термінову необхідність продовження здійснення органами державної влади роботи над ухваленням комплексної довгострокової стратегії, здатної привести до вирішення цих структурних проблем з чіткими

та обов'язковими строками вжиття відповідних заходів і наданням необхідних ресурсів. З урахуванням наведеного, проєктом Закону пропонується визначити компенсаційні заходи за неналежні умови тримання засуджених до позбавлення волі, процедуру оскарження рішень комісії з розгляду скарг на неналежні умови тримання в установах попереднього ув'язнення та виконання покарань [22].

Проєкт Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо заходів, спрямованих на поновлення прав засуджених осіб та осіб, взятих під варту, у зв'язку з неналежними умовами тримання» (реєстр. № 5653 від 11.06.2021 р.) (далі – проєкт Закону України № 5653) потребує доопрацювання з таких міркувань.

1. Європейські пенітенціарні правила (Рекомендація № R (2006)2 Комітету Міністрів держав-учасниць) (далі – Правила) визначають, що розміщення ув'язнених і, зокрема, надання місць для сну, повинне проводитися з повагою до людської гідності та, за можливості, із забезпеченням можливості усамотнення, а також відповідно до санітарно-гігієнічних вимог з урахуванням кліматичних умов, і зокрема, площі, кубатури приміщення, освітлення, опалення та вентиляції (пункт 18.1 Правил). Національне законодавство має містити механізми, які не допускають порушення цих мінімальних вимог внаслідок перенаповнення в'язниць (пункт 18.4 Правил). Проєкт Закону України № 5653 не визначає механізми запобігання правопорушенням у зв'язку з неналежними умовами тримання, а слугує лише постделіктним засобом реагування.

2. Викликає сумніви можливість досягнення мети покарання (ст. 50 КК України), яке призначається судом з дотриманням вимог ст. 65 КК України за умов його коригування (у бік зменшення строку його відбування) у разі констатації

судом наявності фактів неналежних умов тримання засуджених і ув'язнених.

3. Запобіжний захід у вигляді тримання під вартою застосовується в тому числі до осіб, що підозрюються або обвинувачуються у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину, або якщо є підстави вважати, що особа буде перешкоджати від органів досудового розслідування чи суду, перешкоджати кримінальному провадженню (частина 2 статті 183 КПК України). До осіб, які визнали свою вину і співпрацюють з правоохоронними органами, цей запобіжний захід застосовується лише у виключних випадках. У разі ухвалення проєкту Закону України реєстр. № 5653 може виникнути ситуація, що особи, які намагаються ухилитись від заслуженого покарання і у зв'язку з цим тримаються під вартою, одержать додаткові пільги (статті 81, 82, 91 і 107 КК України) порівняно з тими, хто поводить себе позитивно, співпрацює з органами досудового розслідування і до яких не доцільно застосовувати такий суворий запобіжний захід, як тримання під вартою, а це суперечить статті 24 Конституції України і пункту 13 Правил.

4. Визначення поняття «неналежні умови тримання» в законодавстві України і в проєкті Закону України № 5653 не передбачено, а це може тлумачитися як корупціогенний фактор, що сприяє вчиненню корупційних правопорушень або правопорушень, пов'язаних з корупцією. Передбачення в КК України оціночного поняття «неналежні умови тримання» створює умови для зловживань з боку посадових осіб під час вирішення питання про наявність або відсутність неналежних умов тримання в установах попереднього ув'язнення або виконання покарань.

5. Пропонується узгодити норми Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України) та проєкту Закону України № 5653. У КВК необхідно передбачити норми, що регламентували б діяльність комісій,

які розглядають скарги про неналежні умови тримання в установах попереднього ув'язнення, виконання покарань.

6. Пропонується передбачити в КК України і КВК України норми, що закріплюють право визнавати умови тримання особи в установі попереднього ув'язнення, виконання покарань не належними не тільки судом, а й міжнародними правозахисними організаціями, в тому числі Європейським судом з прав людини, та незалежними комісіями згаданих установ, правовий статус яких повинен бути визначений в окремому Законі України.

7. У КПК України доцільно передбачити вимоги про те, що уповноважені органи, що вирішують питання про визнання фактів неналежного поведіння із ув'язненими і засудженими, не завжди повинні керуватися принципом *affirmanti incumbit probation* (той, хто щось стверджує, повинен довести це твердження). Ненадання представниками установ виконання покарань попереднього ув'язнення переконливих доказів щодо побутових умов тримання може привести до висновків про обґрунтованість тверджень заявника.

Розв'язати структурні проблеми щодо умов тримання у слідчих ізоляторах ув'язнених та засуджених відповідно до європейських стандартів стане можливим лише в рамках поступової реалізації стратегічного курсу України на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, а також повної реалізації комплексної довгострокової Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року.

Крім того, правильним шляхом щодо подолання кризи законодавчого забезпечення та реального втілення і дотримання європейських стандартів стосовно умов тримання ув'язнених та засуджених у слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України є виконання в повному обсязі вимог рішень Європейського суду з прав людини, а саме:

- 1) ухвалення та реальне впровадження комплексних програм реформування кримінально-виконавчої системи;
- 2) додержання високого рівня нормотворчої техніки під час ухвалення нових законодавчих актів у цій галузі;
- 3) адекватне сприйняття європейської правозастосовчої та правотворчої традиції, що заснована на високих морально-етичних цінностях поваги до фундаментального принципу верховенства права, гуманізації кримінальної юстиції та захисту прав людини, наголошуючи на фундаментальному значенні прав людини в повсякденній діяльності щодо здійснення правосуддя в кримінальних провадженнях та державної політики стосовно протидії злочинності;
- 4) доктринальне розроблення проблемних питань, що виникають під час адаптації українських міжгалузевих (кримінальних, кримінально-виконавчих, кримінально-процесуальних) правовідносин та норм до вимог європейських стандартів умов тримання в слідчих ізоляторах засуджених та ув'язнених відповідно до європейських стандартів;
- 5) достатній рівень фінансування реформування пенітенціарної системи України з метою повного, а не фрагментарного виконання програм.

Список використаних джерел

1. Кушніренко О. Г., Слінько Т. М., Веніславський В. Ф. Конституційне право України в схемах і дефініціях : навч. посібн. для студентів юрид. вузів та факультетів. Харків : Торнадо, 2003. 328 с.
2. Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена в резолюції 217 А (III) Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 05.11.2022).
3. Міжнародний пакт про громадянські і культурні права 1966 р. : Міжнародний пакт ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 05.11.2022).
4. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р. : ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української

PCP № 2148-VIII від 19.10.1973. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 05.11.2022).

5. Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 01.12.2022).

6. Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций в отношении обращения с заключенными (Правила Манделы) / состав. Мукшименко А. П. Киев : ПАЛИВОДА А. В., 2015. 80 с.

7. Виноградова С. О. Гуманізація системи виконання покарань в умовах Євроінтеграційних процесів : дис. ... канд. юрид. наук. Дніпро, 2019. 202 с.

8. Про громадянство : Закон України від 18.01.2022 р. № 2235-III. Дата оновлення: 02.04.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text> (дата звернення: 15.11.2022).

9. Правила внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України : наказ Міністерства юстиції України від 14 червня 2019 року № 1769/5. Дата оновлення: 24.09.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0633-19#Text> (дата звернення: 01.12.2022).

10. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.12.2022).

11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність) від 27 жовтня 1999 року № 9-рп/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-99#Text> (дата звернення: 01.12.2022).

12. Кримінально-виконавче право України : підручник / О. М. Джужа та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужи. Київ : Атіка, 2010. 752 с.

13. Про попереднє ув'язнення : Закон України від 30 червня 1999 р. № 3352-XII. Дата оновлення: 19.08.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3352-12#Text> (дата звернення: 15.11.2022).

14. Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила (Рекомендація № R (2006)2 Комітету Міністрів держав-учасниць) від 11 січня 2006 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032#Text (дата звернення: 01.09.2022).

15. Житний О. О. Міжнародне право в системі джерел кримінального права України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2013. № 3 (62). С. 66–74.

16. Про міжнародні договори : Закон України від 29 червня 2004 р. № 1906-IV. Дата оновлення: 15.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text> (дата звернення: 15.09.2022).

17. Белоусов Ю. Л., Пивоваров В. С., Швець С. П. Посібник з проведення проваджень Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у справах про катування та неналежне поводження у взаємодії із представниками неурядових організацій. Київ : ВАІТЕ, 2014. 112 с.

18. Звіт про діяльність прокуратури у 2020 році. 82 с. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/18022021-generalnii-prokuror-irina-venediktova-prozvituvala-u-parlamenti-pro-diyalnist-organiv-prokuraturi-u-2020-roci-2> (дата звернення: 15.11.2022).

19. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2008. 656 с.

20. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу І Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76-VIII № 5-п/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-18#Text> (дата звернення: 04.07.2022).

21. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення: 16.11.2022).

22. Пояснювальна записка до до проєкту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо заходів, спрямованих на поновлення прав засуджених осіб та осіб, взятих під варту, у зв'язку з неналежними умовами тримання». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72204 (дата звернення: 16.11.2022).

23. Рішення Європейського суду з прав людини «Сукачов проти України» від 30 січня 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f12#Text (дата звернення: 16.11.2022).

24. Гончаренко О. А. Правова природа «пілотних рішень» Європейського суду з прав людини. *Форум права*. 2012. № 4. С. 243–249.

ВИСНОВКИ

1. Попереднє ув'язнення застосовувалося під час обвинувального процесу й було складовою найдавніших розшукових процедур. Ще у давньоруський період існували практики досудового ув'язнення в «паруби», «ями» і «погреба». Вперше в українському праві саме в статутах Великого князівства Литовського були закріплені підстави, умови, строки та процедурні особливості утримання під вартою. Крім того, встановлювались гарантії неможливості незаконного арешту та тюремного ув'язнення без вироку суду.

Безпосередньо назва «слідчий ізолятор» постала у другій половині ХХ ст., адже до цього місцем, де утримувався підозрюваний, була в'язниця. Перші слідчі ізолятори з'являються у 60-х роках ХХ ст. Більшість з них розміщена в колишніх «тюремних замках», побудованих у часи Російської та Австро-Угорської імперій.

Значна частина функціональних слідчих ізоляторів в Україні – Запорізький, Ізмаїльський, Новгород-Сіверський, Чернівецький, Луцький, Львівський, Київський, Одеський, Сумський, Дніпропетровський, Харківський, Полтавський, Чернігівський – розташовані в приміщеннях колишніх тюремних замків, побудованих або модернізованих ще у ХІХ ст. у добу Російської та Австро-Угорської монархій.

2. У результаті дослідження проблем матеріально-побутового забезпечення засуджених та слідчо-заарештованих, які тримаються в слідчих ізоляторах України сьогодні, доцільно зазначити, що для належного функціонування слідчих ізоляторів варто створити цілий комплекс приміщень, серед яких мають бути: контрольно-перепускний пункт; адміністративні приміщення; клуб; приміщення для короткострокових побачень; вартове приміщення; збірне відділення; відділення для проведення су-

дово-слідчих дій повинне мати кімнату для проведення судових засідань у режимі відеоконференції та кабінет для роботи слідчого або адвоката; режимний корпус; сектор максимального рівня безпеки для осіб чоловічої статі, засуджених до довічного позбавлення волі, та тих, кому вироком суду призначено термін відбування покарання у приміщенні камерного типу; дисциплінарні приміщення; гуртожиток для засуджених, залишених для роботи з господарського обслуговування; їдальня; крамниця; пральня; майстерні з ремонту одягу та взуття; медична частина, склади, спортивний корпус тощо.

3. Доречним буде попередньо констатувати, що на сьогодні в слідчих ізоляторах України передбачене камерне утримання осіб. Своєю чергою камери поділяються на маломісні та багатомісні. Така будівельна конструкція є надбанням застарілого архітектурного підходу, що не тільки не дає можливості належним чином гарантувати безпечне тримання ув'язнених та засуджених, а і не дає можливості їх залучати до суспільно корисної праці. Саме це і повинно бути враховане під час будівництва нових установ виконання покарань, в яких будуть утримуватись засуджені та ув'язнені.

4. Особа, яка перебуває в місцях позбавлення волі, повинна набувати того чи іншого різновиду правового статусу, а саме правового статусу засудженого, який містить права, свободи, законні інтереси, що визначені Конституцією України, а також свободи та законні інтереси, притаманні лише особам, які перебувають у місцях позбавлення волі. Тобто ми можемо сказати, що правовий статус засудженого може бути як загальний, так і спеціальний. До загального багато науковців відносять права та обов'язки громадянина держави, які закріплені в конституційних нормах і нормах міжгалузевого законодавства, до спеціаль-

них треба відносити права та обов'язки засуджених, встановлені та прописані кримінально-виконавчим законодавством.

Спеціальні права, свободи, законні інтереси та обов'язки засудженої особи визначаються самим фактом її засудження та видом покарання, призначеним судом. Права і законні інтереси таких осіб можуть бути обмежені лише законом, а не, наприклад, адміністрацією установи виконання покарання. Так, відповідно до ст. 7 КВК України держава має поважати і охороняти права, свободи і законні інтереси засуджених, забезпечувати необхідні умови для їх виправлення і ресоціалізації, соціальну і правову захищеність та їх особисту безпеку. Засуджені користуються всіма правами людини та громадянина, передбаченими Конституцією України, за винятком обмежень, визначених КВК та законами України і встановлених вироком суду. Дискримінація засуджених за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за умовними або іншими ознаками неприпустима.

5. Працю осіб, які утримуються в слідчих ізоляторах, треба розділити відповідно до категорій, а саме праця ув'язнених та праця засуджених.

Щодо праці ув'язнених, то необхідно зазначити, що вибір реалізації своїх трудових навичок для ув'язнених достатньо малий, оскільки, крім майстерень та робочих камер, немає можливості реалізувати своє право на працю та за час тримання під вартою зберегти свої трудові навички. Ще в 1998 році під час свого першого візиту до України Європейський комітет із запобігання катуванням, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню звертав увагу на недостатню зайнятість ув'язнених в українських СІЗО та наголошував,

що переважна частина в'язнів не брала участі в будь-якій занятості поза межами камер, крім прогулянок. У зв'язку з цим була висловлена рекомендація, щоб усі в'язні мали можливість проводити суттєву частину дня (тобто 8 годин або більше) поза межами камер із залученням у корисній діяльності різноманітного роду (дозвілля/спілкування; праця, бажано з навчальними цілями; навчання; спорт). Але українські СІЗО досі не пропонують можливостей для зайнятості в'язнів. А зайнятість ув'язнених, у тому числі і надання їм певної роботи, повинна позитивно впливати на їх перебування під вартою.

Крім того, необхідно спростити процедуру залучення до праці та доповнити перелік, який забороняє використовувати працю ув'язнених.

Говорячи про працю засуджених у слідчих ізоляторах, треба для початку прописати чіткі вимоги до засуджених, які бажано залишитись у СІЗО.

Також проаналізовано міжнародні та європейські нормативно-правові акти щодо праці засуджених, на основі яких запропоновано посилити роль наглядових та контролюючих органів за додержанням національного законодавства та міжнародних норм у сфері праці засуджених, які залишені для роботи з господарського обслуговування слідчого ізолятора для запобігання порушень.

6. Вітчизняна практика демонструє невтішні реалії щодо сплати страхових внесків на користь ув'язненого адміністрацією СІЗО. Аналіз щорічних доповідей Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні останніх років свідчить про численні випадки ігнорування персоналом СІЗО прав ув'язнених. На практиці є загальнопоширеними випадки, за яких здійснюється оформлення ув'язнених на умовах строкового трудового договору

на 0,25 та 0,5 ставки. Крім того, використовуючи їх становище, зазначених осіб залучають до роботи на повний робочий день, що прямо суперечить укладеному з ними строковому трудовому договору, а подекуди до праці ув'язнені залучаються і у вихідні дні та нічний час, хоча заробітну плату отримують лише за ту ставку, що зазначена у трудовому договорі. Неукладення трудового договору чи цивільно-правової угоди призводить до ігнорування законодавчо встановлених вимог щодо сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування на користь ув'язненого, як наслідок – цей період не буде зараховано до страхового стажу, наявність якого є однією з умов призначення пенсій та низки інших соціальних виплат.

7. Незважаючи на закріплення в законах правових підстав застосування до ув'язнених та засуджених, які перебувають у СІЗО, заходів примусу, працівникам ДКВС України необхідно обов'язково знати та враховувати фактичні підстави для такої діяльності. Цей підхід не лише дозволить у практичній діяльності більш якісно реалізовувати принцип гуманізму (ст. 5 КВК України), а й запобігати вчиненню ув'язненими та засудженими більш тяжких суспільно небезпечних діянь.

Пропонуємо внести такі зміни до вітчизняного кримінально-виконавчого законодавства, зокрема:

1. Частину 6 статті 106 КВК України, що має назву «Підстави застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї», викласти у такій редакції:

«6. Використання фізичної сили, спеціальних засобів і зброї допускається також в інших випадках, передбачених Законом України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України».

2. Назву ст. 19 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» «Застосування

сили персоналом Державної кримінально-виконавчої служби України» змінити на «Застосування заходів примусу персоналом Державної кримінально-виконавчої служби України» та викласти ч. 1 названої статті в такій редакції:

«Стаття 19. Порядок застосування заходів примусу персоналом Державної кримінально-виконавчої служби України.

Персонал Державної кримінально-виконавчої служби (далі – персонал) під час виконання службових обов'язків у межах повноважень, визначених цим Законом, має право застосовувати заходи примусу – фізичний вплив, спеціальні засоби гамування і вогнепальну зброю та зобов'язаний заздалегідь попередити особу про застосування і надати їй достатньо часу для виконання законної вимоги персоналу, крім випадку, коли зволікання може спричинити посягання на життя і здоров'я особи чи та/або персоналу або інші тяжкі наслідки, або в ситуації, що склалася, таке попередження є невинуватим або неможливим.

Попередження може бути зроблено голосом, а за значної відстані або звернення до великої групи людей – через гучномовні установки, підсилювачі звуку.

Вид та інтенсивність застосування сили визначаються з урахуванням конкретної ситуації, характеру правопорушення та індивідуальних особливостей особи, яка вчинила правопорушення.

Про кожний випадок застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів складається рапорт та повідомляється прокурору.

Про кожний випадок застосування вогнепальної зброї персонал у письмовій формі повідомляє свого керівника. Також негайно повідомляє свого керівника про активне застосування вогнепальної зброї, який, своєю чергою,

зобов'язаний поінформувати відповідного прокурора та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Персонал зобов'язаний надавати невідкладну медичну допомогу особам, які постраждали в результаті застосування заходів примусу.

Заборонено застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і вогнепальної зброї до жінок з явними ознаками вагітності, неповнолітніх осіб, осіб з явними ознаками обмежених можливостей або старості, крім випадків учинення ними збройного чи групового нападу, учинення збройного опору, що загрожує життю і здоров'ю персоналу або інших осіб, якщо відбити такий напад або опір іншими способами і засобами неможливо».

8. На нашу думку, правильним шляхом щодо подолання кризи стосовно законодавчого забезпечення та реального втілення і додержання європейських стандартів щодо умов тримання ув'язнених і засуджених у слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України є виконання в повному обсязі вимог рішень Європейського суду з прав людини, а саме:

1) ухвалення та реальне впровадження комплексних програм реформування кримінально-виконавчої системи;

2) додержання високого рівня нормотворчої техніки під час ухвалення нових законодавчих актів у цій галузі;

3) адекватне сприйняття європейської правозастосовчої та правотворчої традиції, що заснована на високих морально-етичних цінностях поваги до фундаментального принципу верховенства права, гуманізації кримінальної юстиції та захисту прав людини, наголошуючи на фундаментальному значенні прав людини в повсякденній діяльності щодо здійснення правосуддя в кримінальних провадженнях та державної політики стосовно протидії злочинності;

4) доктринальна розробка проблемних питань, що виникають під час адаптації українських міжгалузевих (кримінальних, кримінально-виконавчих, кримінально-процесуальних) правовідносин та норм до вимог європейських стандартів умов тримання в слідчих ізоляторах засуджених та ув'язнених відповідно до європейських стандартів;

5) достатній рівень фінансування реформування пенітенціарної системи України з метою повного, а не фрагментарного виконання програм.

На жаль, слід констатувати факт наявності в Україні системних структурних проблем у галузі додержання прав засуджених та ув'язнених. Необхідно обов'язково підкреслити, що розв'язати структурні проблеми, тобто привести правові засади стосовно умов тримання в слідчих ізоляторах ув'язнених та засуджених у відповідність до європейських стандартів, стане можливим лише в рамках поступової реалізації стратегічного курсу України на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, а також повної реалізації комплексної довгострокової Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року.

ДОДАТКИ

Додаток А

**Анкета для персоналу СІЗО на предмет оцінки стану
приведення умов тримання в слідчих ізоляторах
ув'язнених та засуджених у відповідність
до європейських стандартів (140 респондентів)**

№	Питання та варіанти відповідей	Кількість відповідей /у відсотках (%)
1	Чи вважаєте Ви, що сучасний стан забезпечення прав засуджених і ув'язнених на належні умови тримання у слідчому ізоляторі (ізольованій ділянці слідчого ізолятора установи виконання покарань) відповідає європейським стандартам? <i>(140 відповідей)</i>	
	а) так;	70 (50,0)
	б) ні;	35 (25,0)
	в) складно відповісти.	35 (25,0)
2	Чи підтримуєте Ви пропозицію щодо відокремлення слідчих ізоляторів від Державної кримінально-виконавчої служби України, приєднавши їх до Міністерства внутрішніх справ України? <i>(140 відповідей)</i>	
	а) так;	38 (27,1)
	б) ні.	102 (72,9)
3	Чи підтримуєте Ви пропозицію щодо відокремлення слідчих ізоляторів від Державної кримінально-виконавчої служби України, приєднавши їх до Державної судової адміністрації України? <i>(140 відповідей)</i>	
	а) так;	26 (18,6)
	б) ні.	114 (81,4)

4	Чи задоволені Ви змістом реформ, що здійснюються в пенітенціарній системі України? <i>(140 відповідей)</i>	
	а) так;	99 (71,0)
	б) ні.	41 (29,0)
5	Чи вважаєте Ви за необхідне встановлення граничного строку тримання неповнолітніх під вартою, відмінного від аналогічного строку, передбаченого для дорослих? <i>(140 відповідей)</i>	
	а) так;	44 (31,4)
	б) ні;	67 (47,9)
	в) важко відповісти.	29 (20,7)
6	Чи забезпечується в камерах Вашої установи належний рівень штучного чи природного освітлення? <i>(140 відповідей)</i>	
	а) так;	111 (79,3)
	б) ні;	10 (7,1)
	в) частково.	19 (13,6)
7	Чи надається засудженим і ув'язненим необхідна медична допомога в медичній частині (фельдшерському пункті) слідчого ізолятора (установи виконання покарань)? <i>(140 відповідей)</i>	
	а) так;	111 (79,3)
	б) ні;	18 (12,9)
	в) частково.	11 (7,9)

8	Чи призводить високий рівень вологості в камерах Вашої установи до появи плісняви на стелі та стінах? <i>(140 відповідей)</i>	
	а) так;	36 (25,4)
	б) ні;	67 (48,0)
	в) важко відповісти.	37 (26,6)
9	Чи підтримується в камерах належний температурний режим (не нижче від +18°C)? <i>(140 відповідей)</i>	
	а) так;	111 (79,3)
	б) ні;	7 (5,0)
	в) не завжди.	22 (15,7)
10	Чи надаються всім засудженим і ув'язненим Вашої установи щоденні прогулянки? <i>(140 відповідей)</i>	
	а) так;	129 (92,5)
	б) ні;	7 (5,0)
	в) частково.	4 (2,5)
11	Чи забезпечено засудженим (ув'язненим) вільний доступ до питної та проточної води? <i>(140 відповідей)</i>	
	а) так;	137 (97,9)
	б) ні.	3 (2,1)

12	Чи пов'язуєте Ви зменшення кількості засуджених і ув'язнених неповнолітніх у слідчих ізоляторах з гуманізацією кримінального та кримінального процесуального законодавства? <i>(140 відповідей)</i>	
	а) так;	56 (40,0)
	б) ні;	41 (29,3)
	в) важко відповісти.	43 (30,7)
13	Чи пов'язуєте Ви зменшення кількості випадків обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою щодо неповнолітніх з переорієнтуванням судової практики з репресивного на відновне правосуддя стосовно цієї категорії осіб? <i>(140 відповідей)</i>	
	а) так;	51 (36,4)
	б) ні;	40 (28,6)
	в) важко сказати.	49 (35,0)
14	Чи задоволені Ви нинішньою системою просування по службі, підбором та розстановкою кадрів у Вашій установі? <i>(140 відповідей)</i>	
	а) так;	80 (57,6)
	б) ні;	29 (20,9)
	в) частково.	31 (21,5)
15	Чи задоволені Ви інформаційним забезпеченням Вашої служби? <i>(140 відповідей)</i>	
	а) так;	76 (54,3)
	б) ні;	39 (27,9)
	в) важко сказати.	25 (17,9)

16	Чи задоволені Ви правовим забезпеченням Вашої служби? (140 відповідей)	
	а) так;	46 (33,0)
	б) ні;	55 (39,4)
	в) частково.	39 (27,6)
17	Чи задоволені Ви умовами організаційного, матеріально-технічного забезпечення службової діяльності? (140 відповідей)	
	а) так;	35 (25,0)
	б) ні;	76 (54,3)
	в) частково.	29 (20,7)
18	Чи задоволені Ви рівнем своєї соціальної захищеності? (140 відповідей)	
	а) так;	28 (20,0)
	б) ні;	89 (63,6)
	в) частково.	23 (16,4)
19	Ваша стать: (140 відповідей)	
	а) чоловіча;	86 (61,4)
	б) жіноча.	54 (38,6)
20	Ваш вік: (140 відповідей)	
	а) 18–29 років;	45 (32,4)
	б) 30–39 років;	73 (52,5)
	в) 40–49 років;	20 (13,7)
	г) 50–59 років;	0 (0,0)
	д) понад 60 років.	2 (1,4)

Додаток Б

**Анкета для засуджених (ув'язнених), які утримуються
в слідчому ізоляторі (ізольованій дільниці установи
виконання покарань) на предмет оцінки стану
приведення умов тримання в слідчих ізоляторах
ув'язнених та засуджених у відповідність
до європейських стандартів
(175 респондентів)**

№	Питання та варіанти відповідей	Кількість відповідей / у відсотках (%)
1	Чи вважаєте Ви, що Ваші права в слідчому ізоляторі (установі виконання покарань) захищені на належному рівні? (175 відповідей)	
	а) так;	133 (76,0)
	б) ні.	42 (24,0)
2	Як Ви вважаєте, чи буде результативним Ваше звернення до міжнародних організацій у разі порушення належних умов тримання в слідчому ізоляторі (установі виконання покарань)? (175 відповідей)	
	а) так;	132 (75,4)
	б) ні.	43 (24,6)
3	Чи ознайомлювали Вас представники адміністрації слідчого ізолятора (установи виконання покарань) письмово під особистий підпис про застосування техніч- них засобів нагляду і контролю? (175 відповідей)	
	а) так;	146 (83,4)
	б) ні.	29 (16,6)

4	Чи забезпечується в камерах слідчого ізолятора (установи виконання покарань) належний рівень штучного чи природного освітлення? <i>(175 відповідей)</i>	
	а) так;	150 (85,7)
	б) ні;	11 (6,3)
	в) частково.	14 (8,0)
5	Чи забезпечується в камерах слідчого ізолятора (установи виконання покарань) право на приватність? <i>(175 відповідей)</i>	
	а) так;	128 (73,1)
	б) ні;	28 (16,0)
	в) частково.	19 (10,9)
6	Чи призводить високий рівень вологості у камерах слідчого ізолятора (установи виконання покарань), де Ви тримаєтесь, до появи плісняви на стелі та стінах? <i>(175 відповідей)</i>	
	а) так;	63 (36,0)
	б) ні;	87 (49,7)
	в) важко відповісти.	25 (14,3)
7	Чи підтримується в камерах належний температурний режим (не нижче від +18°C);? <i>(175 відповідей)</i>	
	а) так;	125 (71,4)
	б) ні;	17 (9,7)
	в) не завжди.	33 (18,9)
8	Чи надаються всім засудженим і ув'язненим слідчого ізолятора щоденні прогулянки? <i>(175 відповідей)</i>	
	а) так;	165 (94,3)
	б) ні;	4 (2,3)
	в) частково.	6 (3,4)

9	Чи забезпечено Вам вільний доступ до питної та проточної води? (175 відповідей)	
	а) так;	165 (94,3)
	б) ні.	10 (5,7)
10	Чи забезпечує адміністрація слідчого ізолятора (установи виконання покарань) централізоване прання білизни засуджених і ув'язнених? (175 відповідей)	
	а) так;	164 (94,1)
	б) ні.	11 (5,9)
11	Чи забезпечує адміністрація слідчого ізолятора (установи виконання покарань) ув'язнених засобами особистої гігієни, інвентарем, мийними засобами? (175 відповідей)	
	а) так;	134 (76,6)
	б) ні.	41 (23,4)
12	Чи визначено в транспортних засобах, в яких перевозяться засуджені (ув'язнені), окреме місце для курців? (175 відповідей)	
	а) так;	86 (49,1)
	б) ні.	89 (50,9)
13	Чи забезпечено Вам можливість займатися фізичними вправами на свіжому повітрі не менше години щодня, якщо дозволяє погода? (175 відповідей)	
	а) так;	159 (90,9)
	б) ні.	16 (9,1)
14	Чи забезпечено Вам можливість підвищувати загальноосвітній рівень шляхом навчання та самоосвіти незалежно від віку? (175 відповідей)	
	а) так;	144 (82,3)
	б) ні.	31 (17,7)

15	Ваша стать: (175 відповідей)	
	а) чоловіча;	146 (83,4)
	б) жіноча.	29 (16,6)
16	Ваш вік: (175 відповідей)	
	а) 14–17 років;	6 (3,4)
	б) 18–29 років;	42 (24,0)
	в) 30–39 років;	61 (34,9)
	г) 40–49 років;	41 (23,4)
	д) 50–59 років;	17 (9,7)
	є) понад 60 років.	8 (4,6)

Додаток В

Наведений далі перелік містить посилання на остаточні рішення проти України, в яких було встановлено порушення статті 3 Конвенції у зв'язку з неналежними умовами тримання заявників під вартою у СІЗО разом із назвою СІЗО та періодом, протягом якого заявник у ньому тримався.

1. «Невмержицький проти України» (Nevmerzhitsky v. Ukraine), заява № 54825/00, ЄСПЛ 2005-II (витяги); СІЗО № 1 Київської області (2000 рік).

2. «Двойних проти України» (Dvoynikh v. Ukraine), заява № 72277/01, від 12 жовтня 2006 року; Сімферопольське СІЗО (2000 рік).

3. «Коваль проти України» (Koval v. Ukraine), заява № 65550/01, від 19 жовтня 2006 року; Київське СІЗО № 13 (2000 рік).

4. «Маленко проти України» (Malenko v. Ukraine), заява № 18660/03, від 19 лютого 2009 року; Маріупольське СІЗО (1999–2003 роки).

5. «Коктиш проти України» (Koktysh v. Ukraine), заява № 43707/07, від 10 грудня 2009 року; Сімферопольське СІЗО (з 2007 року).

6. «Віслогузов проти України» (Visloguzov v. Ukraine), заява № 32362/02, від 20 травня 2010 року; Сімферопольське СІЗО (2003–2004 роки).

7. «Знайкін проти України» (Znaykin v. Ukraine), заява № 37538/05, від 07 жовтня 2010 року; Сімферопольське СІЗО (2005–2006 роки).

8. «Харченко проти України» (Kharchenko v. Ukraine), заява № 40107/02, від 10 лютого 2011 року; Київське СІЗО № 13 (2001–2003 роки).

9. «Іззетов проти України» (Izzetov v. Ukraine), заява № 23136/04, від 15 вересня 2011 року; Сімферопольське СІЗО (1999–2006 роки).

10. «Устьянцев проти України» (Ustyantsev v. Ukraine), заява № 3299/05, від 12 січня 2012 року; Одеське СІЗО (2001–2006 роки).

11. «Іглін проти України» (Iglin v. Ukraine), заява № 39908/05, від 12 січня 2012 року; Дніпровське СІЗО (2004–2006 роки).

12. «Беляєв та Дігтяр проти України» (Belyaev and Digtyar v. Ukraine), заяви № 16984/04 та № 9947/05, від 16 лютого 2012 року; Сумське СІЗО (2001–2004 роки та 2002–2004 роки).

13. «Гавула проти України» (Gavula v. Ukraine), заява № 52652/07, від 16 травня 2013 року; Київське СІЗО № 13 (2003–2010 роки).

14. «Самойлович проти України» (Samoylovich v. Ukraine), заява № 28969/04, від 16 травня 2013 року; Сімферопольське СІЗО (1999–2006 роки).

15. «Коберник проти України» (Kobernik v. Ukraine), заява № 45947/06, від 25 липня 2013 року; Луганське СІЗО (2007 рік).

16. «Вітковський проти України» (Vitkovskiy v. Ukraine), заява № 24938/06, від 26 вересня 2013 року; Дніпровське СІЗО (2007–2009 роки).

17. «Горбатенко проти України» (Gorbatenko v. Ukraine), заява № 25209/06, від 28 листопада 2013 року; Харківське СІЗО (2004–2006 роки та з 2011 року) та Дніпровське СІЗО (2006, 2007 і 2011 роки).

18. «Андрій Яковенко проти України» (Andrey Yakovenko v. Ukraine), заява № 63727/11, від 13 березня 2014 року; Одеське СІЗО (2003–2005 роки) та Київське СІЗО (2005 рік).

19. «Зінченко проти України» (Zinchenko v. Ukraine), заява № 63763/11, від 13 березня 2014 року; Одеське СІЗО (2003–2005 роки).

20. «Буглов проти України» (Buglov v. Ukraine), заява № 28825/02, від 10 липня 2014 року; Донецьке СІЗО (з 2000 року).

21. «Кушнір проти України» (Kushnir v. Ukraine), заява № 42184/09, від 11 грудня 2014 року; Київське СІЗО (2009–2012 роки).

22. «Луценко проти України (№ 2)» (Lutsenko v. Ukraine (no. 2), заява № 29334/11, від 11 червня 2015 року; Київське СІЗО (2010–2012 роки).

23. «Родзевілло проти України» (Rodzevillo v. Ukraine), заява № 38771/05, від 14 січня 2016 року; Дніпровське СІЗО (2003–2007 роки).

24. «Закшевський проти України» (Zakshevskiy v. Ukraine), заява № 7193/04, від 17 березня 2016 року; Харківське СІЗО (2004 рік).

25. «Корнейкова та Корнейков проти України» (Korneykova and Korneykov v. Ukraine), заява № 56660/12, від 24 березня 2016 року; Харківське СІЗО (2012 рік).

26. «Клеутін проти України» (Kleutin v. Ukraine), заява № 5911/05, від 23 червня 2016 року; Одеське СІЗО (2004–2007 роки).

27. «Трутен ь проти України» (Truten v. Ukraine), заява № 18041/08, від 23 червня 2016 року; Полтавське СІЗО (2006–2010 роки).

28. «Савченко проти України» [КМТ] (Savchenko v. Ukraine) [СТЕ], заява № 1574/06, від 22 вересня 2016 року; Херсонське, Одеське та Київське СІЗО (2005–2012 роки).

29. «Яровенко проти України» [КМТ] (Yarovenko v. Ukraine) [СТЕ], заява № 24710/06, від 06 жовтня 2016 року; Сімферопольське (2004–2006 роки), Дніпровське (2006 рік) і Київське СІЗО (2006 рік).

30. «Сосновський проти України» [КМТ] (Sosnovskiy v. Ukraine) [СТЕ], заява № 9450/06, від 08 грудня 2016 року; Сімферопольське СІЗО (2006 рік).

31. «Комаров проти України» [КМТ] (Komarov v. Ukraine) [СТЕ], заява № 4772/06, від 19 січня 2017 року; Запорізьке СІЗО (2003–2006 роки та 2008–2009 роки).

32. «Кулік проти України» [КМТ] (Kulik v. Ukraine) [СТЕ], заява № 34515/04, від 02 лютого 2017 року; Київське СІЗО (2003–2005 роки).

33. «Кіяшко проти України» [КМТ] (Kiyashko v. Ukraine) [СТЕ], заява № 37240/07, від 23 лютого 2017 року; Полтавське СІЗО (2004–2007 роки).

34. «Мальченко та інші проти України» [КМТ] (Malchenko and Others v. Ukraine) [СТЕ], заява № 3001/06 та 6 інших заяв, від 06 квітня 2017 року; Харківське СІЗО № 27 (2002–2007 роки, 2010–2013 роки), Полтавське СІЗО (2006–2010 роки, 2011 рік), Івано-Франківське СІЗО № 12 (2011–2013 роки), Київське (2010–2013, 2013–2014 роки) та Одеське СІЗО (з 2011 року).

35. «Білозор та інші проти України» [КМТ] (Bilozor and Others v. Ukraine) [СТЕ], заява № 9207/09 та 5 інших заяв, від 20 липня 2017 року; Миколаївське (2007–2010 роки), Київське (2007–2011, 2011–2013, 2013–2014 роки), Харківське (2010–2012 роки) та Дніпровське СІЗО (2013–2015 роки).

36. «Д.С. проти України» [КМТ] (D.S. v. Ukraine) [СТЕ], заява № 24107/13, від 09 листопада 2017 року; Харківське СІЗО (2012–2015 роки).

37. «Уржанов проти України» [КМТ] (Urzhanov v. Ukraine) [СТЕ], заява № 24392/06, від 14 грудня 2017 року; Одеське СІЗО (2002–2008 роки).

38. «Старенький та Рудий проти України» [КМТ] (Starenkiy and Rudoy v. Ukraine) [СТЕ], заяви № 44807/10 та № 15752/14, від 11 січня 2018 року; Київське СІЗО (2010–2014 роки).

39. «Єременко та Кочетов проти України» [КМТ] (Yeremenko and Kochetov v. Ukraine) [СТЕ], заяви № 68183/10 та № 62963/13, від 14 червня 2018 року; Львівське (2009–2010 роки) та Сімферопольське СІЗО (2010–2014 роки).

40. «Майстренко проти України» [КМТ] (Maystrenko v. Ukraine) [СТЕ], заява № 45811/16, від 28 червня 2018 року; Дніпровське СІЗО (2012–2016 роки).

41. «Гармаш проти України» [КМТ] (Garmash v. Ukraine) [СТЕ], заява № 74163/13, від 08 листопада 2018 року; Маріупольське СІЗО (2012–2013 роки).

42. «Грабовський проти України» [КМТ] (Grabovskiy v. Ukraine) [СТЕ], заява № 4442/07, від 29 листопада 2018 року; Харківське СІЗО (2005–2006 роки).

43. «Щербак проти України» [КМТ] (Shcherbak v. Ukraine) [СТЕ], заява № 81646/17, від 20 грудня 2018 року; Запорізьке СІЗО № 10 (2015–2018 роки).

44. «Бекетов проти України» [КМТ] (Beketov v. Ukraine) [СТЕ], заява № 44436/09, від 19 лютого 2019 року; Київське СІЗО (з 2008 року).

45. «Сенін проти України» [КМТ] (Syenin v. Ukraine) [СТЕ], заява № 19585/18, від 21 лютого 2019 року; Дніпровське СІЗО (2014–2018 роки).

46. «Король та інші проти України» [КМТ] (Korol and Others v. Ukraine) [СТЕ], заява № 54503/08 та 7 інших заяв, від 07 березня 2019 року; Мариупольське СІЗО (2009–2011 роки).

47. «Малий проти України» [КМТ] (Malyy v. Ukraine) [СТЕ], заява № 14486/07, від 11 квітня 2019 року; Дніпровське СІЗО (2005–2007 роки).

48. «Радюкін проти України» [КМТ] (Radyukin v. Ukraine) [СТЕ], заява № 27805/18, від 11 липня 2019 року; Дніпровське СІЗО (2015–2018 роки).

49. «Петров і Коростильов проти України» [КМТ] (Petrov and Korostylyov v. Ukraine) [СТЕ], заяви № 19591/18 та № 19596/18, від 11 липня 2019 року; Дніпровське СІЗО (2014–2018 роки та з 2013 року).

50. «Лисенко проти України» [КМТ] (Lysenko v. Ukraine) [СТЕ], заява № 38092/18, від 19 вересня 2019 року, Дніпровське СІЗО (2016–2018 роки).

51. «Цукур та інші проти України» [КМТ] (Tsukur and Others v. Ukraine) [СТЕ], заяви № 53132/18, № 53181/18 та № 59802/18, від 17 жовтня 2019 року; Київське СІЗО (2016–2018 роки та 2015–2018 роки) і Дніпровське СІЗО (2014–2018 роки).

52. «Петрук та інші проти України» [КМТ] (Petruk and Others v. Ukraine) [СТЕ], заява № 1343/19 та 5 інших заяв, від 14 листопада 2019 року; Київське СІЗО (різні періоди протягом 2012–2018 років).

53. «Онищенко та інші проти України» [КМТ] (Onyshchenko and Others v. Ukraine) [СТЕ], заява № 54434/18 та 4 інші заяви, від 14 листопада 2019 року; Дніпровське СІЗО (різні періоди протягом 2012–2019 років).

54. «Смілянська проти України» [КМТ] (Smilyanskaya v. Ukraine) [СТЕ], заява № 46196/11, від 21 листопада 2019 року; Харківське СІЗО (2011 рік).

55. «Цаценко проти України» [КМТ] (Tsatsenko v. Ukraine) [СТЕ], заява № 17853/19, від 05 грудня 2019 року; Дніпровське СІЗО (2017–2019 роки).

Наукове видання

**Пузирьов Михайло Сергійович,
Попружна Алла Василівна,
Боднар Ігор Володимирович та ін.**

**ПРАВОВІ ЗАСАДИ
ПРИВЕДЕННЯ УМОВ ТРИМАННЯ
В СЛІДЧИХ ІЗОЛЯТОРАХ УВ'ЯЗНЕНИХ
ТА ЗАСУДЖЕНИХ У ВІДПОВІДНІСТЬ
ДО ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ**

Монографія

Редактори літературні

Сила Л. М.,

Махотко О. П.

Комп'ютерна верстка і макетування

Чайковський Ю. О.

Підписано до друку 19.10.2023 р. Формат 60×84/16.
Друк різнографія. Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 9,77.
Тираж 100 пр. Зам. № 114/23.

Редакційно-видавнича група Пенітенціарної академії України
14000, м. Чернігів, вул. Гонча, 34.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 8016 від 23.11.2023 р.